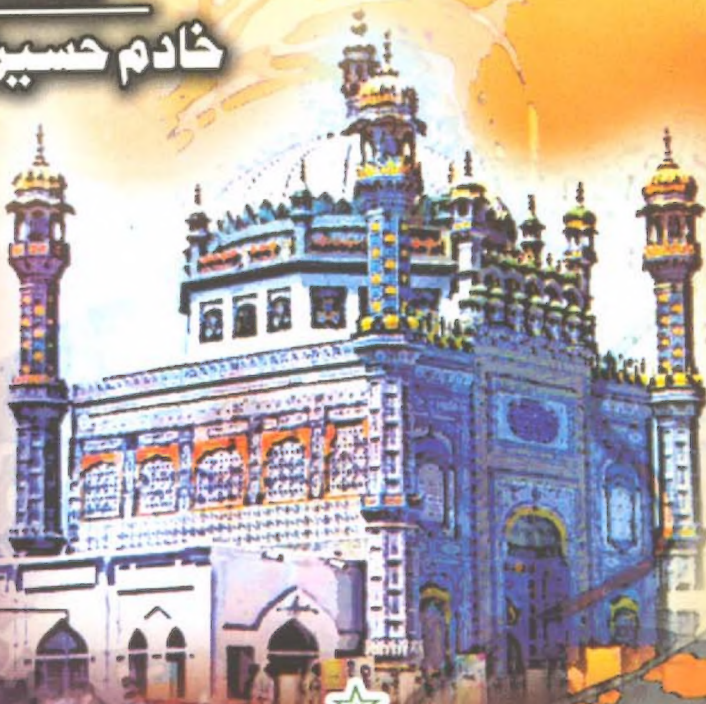

عشق اظہار

سجیل سرمست

مصنف

خادم حسین عباسی

ثقافت کاتو حکومت سندھ

عشق ڪيم اظهار

(سچل سرمست ج)

مصنف

خادم حسين عباسي

ثقافت کاتو حکومت سندھ

اداري جا حق ۽ واسطا محفوظ

عشق کيم اظهار (سچل سرمست ج)	ڪتاب جونالو:
خادم حسين عباسي	مصنف:
جولاءِ، 2012ع	چاپو پهريون:
هڪ هزار ڪاپيون	تعداد:
سارنگ امداد / اقبال ابڙو	ڪمپوزنگ:
ڪپتان ابڙو	تائيتل:
پيڪاڪ پرنٽرز ڪراچي، سنڌ	چينڊڙ:
ثقافت کاتي حڪومت سنڌ	چپائيندڙ:
250/-	قيمت:

Title of Book:	Ishq Kayom Izhar Sachal Sarmast
Author:	Khadim Hussain Abbasi
Edition First:	July 2012
Quantity:	One Thousand Copies
Composing:	Sarang Abro/ Iqbal Abro
Title:	Kaptan Abro
Printed by:	Peacock Printers, Karachi, Ph: 0300 2152634
Published by:	Culture Department, Government of Sindh
Price :	Rs. 250/-

ملڻ جو هنڌ:

ثقافت کاتو ڪتاب گهر

سامهون ايم. پي. اي هاسٽل، سر غلام حسين هدايت الله روڊ،

ڪراچي، سنڌ- 74400

فون: 021-99206073

سٽاءُ

1. ڇپائيندڙ پاران 5
2. درگاه درازن جي گاديءَ ڏئين جو تعارف 9
3. درگاه درازن جي سلسلي جا شاعر 15
4. سچل جا همعصر شاعر 39
5. سچي سائينءَ جا ڇپيل رسالا 54
6. سچل جو اڻ ڇپيل ڪلام 76
7. گداز نامي جو هڪ آڳاٽو ترجمو 83
8. سچل جي بيتن جو تحقيقي جائزو 103
9. سچل جي ڏاهپ 112
10. ڪو حق چوي ڪوئي ناحق چوي 122
11. سٽ پريت دي 131
12. سچل جي حضور ۾ 135
13. جاڳي ته سوئي بادشاهه 140
14. عشق ڪيم اظهار 143
15. سڪ نه سٽا ڪڏهين 148
16. غلام حيدر فقير شرع سندس خاندان 152
17. محبت فقير سومرو 181
18. ميان رحيم بخش فاروقي ”نثار درازي“ 191
19. سچل جو طالب: ماستر احمد علي 199

چيائيندڙ پاران

سچل سائين جيئن ته سنڌيءَ سان گڏ، سرائڪي، اردو ۽ فارسيءَ ۾ به شاعري ڪئي آهي، انڪري سندس هاڪ پوري ننڍي کنڊ ۾ هئي. سرائڪي ٻولي سنڌ کان علاوه ملتان، بهاولپور، ديره جات، بلوچستان جي ڪن حصن ڏاڍر، سبي، لسٻيلي، ڪيچ مڪران ۾ عام جام ڳالهائي ۽ سمجهي ويندي هئي. انهن علائقن جا مقامي شاعر سرائڪي ۾ به شاعري ڪندا هئا. ان دور تائين اردو زبان مغل درٻار ۾ خاص اهميت حاصل ڪري چڪي هئي. حاڪمن جي پٺڀرائي سبب ننڍي کنڊ ۾ انڪي چڱي اهميت حاصل هئي. شايد ان مام کي سچل سائين پروڙي چڪو هو، جنهن ڪري هن اردو ٻوليءَ کي جوڳي جاءِ ڏني ۽ چڱو خاصو ڪلام: غزل، رباعيون ۽ مثنويون ان ۾ چيون اٿائين. فارسي ٻولي کي ان دور ۾ ڏکڻ ايشيا سان گڏ مرڪزي ايشيائي رياستن، افغانستان، ايران ۾ تمام وڏي اهميت حاصل هئي. سچل سائين واري دور ۾ سنڌ ۾ خاص طور تي نٿي ۽ سيوهڻ ۾ برصغير جي سطح جا فارسيءَ ۾ مشاعرا ٿيندا هئا. سچل سائين اهڙن مشاعرن ۾ هرگز شرڪت ڪانه ڪئي.

سچل سائين پنهنجي حياتيءَ ۾ ڪڏهن به پاڻ پنهنجو ڪلام گڏ ڪونه ڪيو. سندس مريد ڪلام لکندا به هئا ته ڪنو به ڪندا هئا. سندس وفات کان پوءِ سندس ڪلام ٿڙي پڪڙجي ويو. بعد ۾ ڪن سڃاڻن اهو ڪلام ڪنو ڪري ڇپايو. اوليت جوشرف مرزا علي قلي بيگ

کي نصیب ٿيو، جنهن 1902ع ۾ آگري مان ”رسالو سچل سائين جو“ ڇپائي پڌرو ڪيو. ان کان پوءِ ماستر در محمد، ماستر هيمراج شڪارپور مان 1910ع، آغا غلام نبي صوفي 1933ع، نماڻو فقير 1952ع، رشيد احمد لاشاري 1958ع، عثمان علي انصاري ادبي بورڊ طرفان 1958ع ڌاري رسالا ڇپرايا. اهو سلسلو بعد ۾ به جاري ساري رهيو.

مٿي ذڪر ڪيل رسالن ۾ مؤلفن وڏي جاکوڙ ۽ جستجو کان ڪم ورتو ۽ ڪوشش پئي ڪئي ته اهي سهڻا ۽ غلطين کان پاڪ هجن. پر ڪن سببن ڪري، انهن ۾ ڪي خاميون به رهجي ويون، جن جي نشاندهي سنڌ جي مڃيل محقق ۽ جاکوڙي اديب جناب خادم حسين عباسيءَ ڪئي آهي. عباسي صاحب پنهنجي زندگيءَ جو وڏو حصو سچل سائين جي درست ڪلام جي پرک ۽ ڳولا ۾ گذاريو. هن سچل سائين جي هر عرس تي عالمن آڏو مختلف مؤلفن پاران ڪيل غلطين جي علمي اصولن مطابق نه صرف نشاندهي ڪئي، بلڪ صحيح اصلاح به ڪئي. جن ڪافين ۾ ڪي مصرعون گهٽ وڌ هيون ته انهن کان به آگاهه پئي ڪيو ۽ ان سان گڏ، طباعت جي ناقص انتظامن سبب پروفن جون جيڪي غلطيون رهجي ويون هيون، انهن جي به درست پڙهڻي وضاحتن سان پيش پئي ڪئي. سندس تحقيقي مضمون: ”سچل سائين جا ڇپيل رسالا“ ۽ ”سچل جي بيتن جو تحقيقي جائزو“ وري پڙهڻ جهڙا آهن.

سچل شناسي بابت املهه مواد هٿ ڪرڻ ۽ اشاعتي ڪمن جي نگراني ڪرڻ لاءِ ڊائريڪٽر جنرل ثقافت کاتو جناب رفيق احمد برڙو صاحب وڏا جتن ڪيا آهن، جنهن لاءِ اسين سندس ٿورائتا آهيون.

کاتي جي سرواڻ، محترم سسٽي پليجو صاحب سچل سائين جي ميلي جي حوالي سان، جڏهن ٻين انتظامي ڪمن بابت پڇا ڪندي رهي ٿي ته اتي ميلي تي منعقد ”ادبي ڪانفرنس“ جنهن کي گذريل چئن سالن کان روايت کان هتي ڪري بامقصد بنايو ويو آهي، بابت به تاڪيد

ڪندي رهي ٿي. ساڳي طرح اشاعتي ڪم به سندس ترجيح ۾ آهن. اهڙي اثرائتي نگراني سبب هن عرس مبارڪ تي سچل سائين جي سوانح، افڪار ۽ پيغام بابت نهايت اهم ڇهه ڪتاب شايع ٿي رهيا آهن.

عبدالعزيز عقيلي

سيڪريٽري

ثقافت کاتو، حڪومتِ سنڌ

درگاهہ درازن جي گاديءَ تئين جو تعارف

1. ميان صاحبڏنو فاروقي (1102ھ - 1192ھ)

درگاهہ درازن جو بنياد ميان صاحبڏني فاروقي وڌو. کين موراڳي پڻ سڏيو ويندو آهي. ميان صاحبڏني جو جنم 1192ھ مطابق 1697ع ۾ ڪلهوڙن جي صاحبيءَ ۾ ٿيو. سيد عبدالقادر جيلانيءَ جي اولاد مان شيخ عبيدالله جيلانيءَ جو مريد هو. ميان صاحبڏنو شاه لطيف جو سهيوڳي شاعر هو ۽ لطيف ساڻس درازن ۾ ملاقات به ڪئي هئي. اسان جو عظيم صوفي شاعر سچل سائين سندس پوتو هو.

ميان صاحبڏنو ڪافيءَ جي اوائلي شاعرن مان هڪ اهم، انوکو ۽ مکيه شاعر آهي. سندس سمورو ڪلام تصوف جي رمزن سان ڀرپور آهي. سندس ڪافيون سليس ۽ عام فهم آهن. ميان چنجهه فقير اچڻ سندس خاص خليفو هو. ميان صاحبڏني وڏي ڄمار ماڻي 1192ھ مطابق 1788ع ۾ وفات ڪئي.

”چونڊ ڪلام“

ڪن جونينهن نهر سان ڪن دبایا درياه
”صاحبڏني“ جي ساهه، سارا سمنڊ سمايا.

«««»»»

آدم آهي چوڻ ۾، نه ته آهي پاڻ الله،
سريرئون ساهه، ”صاحبڏني“ سهي ڪيو.

”کافي“

هڪ من جو موهن ملي ملي،
 پلي خلق ساري پئي کلي کلي،
 عيش خوشيون آرام سڀيئي، سي ڇڏيائون ڏيهه کي ڏيئي،
 برهه ڪيو سي بلي بلي.
 عشق ڍولڻ جو جهوليءَ پاتم، لوڪ ملامت سرتي چاتم
 جيءَ جوشن منجهه جلي جلي
 سهڻا تنهنجا سوين سپاهي، شوخن سان تنهن جي هلي نه شاهي،
 تور عجائب تلي تلي
 ”صاحبڏنا“ اڪسیراسان وٽ، نينهن وارن جا نظيراسان وٽ
 سورنہ ڪنهن سان سلي سلي.

2. میان عبدالحق (1138ع-1214ھ)

میان صاحبڏني کي ٻه فرزند هئا هڪ صلاح الدين (سچل جو پيءُ) ۽ عبدالحق (سچل جو چاچو، مرشد ۽ سهرو) جيئن ته میان صلاح الدين پنهنجي والد محترم میان صاحبڏني جي حياتيءَ ۾ ئي وفات ڪري ويو، تنهن ڪري سندس ننڍو فرزند میان عبدالحق مسند عشق تي جلوہ افروز ٿيو. سچل پنهنجي ڪيترين ئي ڪافين ۾ پنهنجي مرشد میان عبدالحق سان عقيدت جو اظهار ڪيو آهي.
 هتي مثال طور هڪ شعر پيش ڪجي ٿو:

ڪو حق ڪو ناحق چوي، ڪو بات اها برحق چوي
 مونکي هادي عبدالحق چوي، مان جوئي آهيان سوئي آهيان

جيئن ته درگاهه جا سجاده نشين لوڙهي ۾ رهندا هئا ۽ درازن کان ٻاهر کين ويندا هئا (اهي لوڙهي ڏيڻ جا فرائض چنیهه فقير بجا آڻيندو هو، جنهن جا پونيراهو ساڳيو فرض اڃا تائين بجا آڻيندا رهن ٿا.) تنهن ڪري ٻاهريان ڪم ڪاريون، جاگيرجي سنڀال (جا ميررستم

ٽالپر ڌڻي هئي) سچل سائين پاڻ ڪندو هو.

ميان عبدالحق جي مسند نشينيءَ جي سلسلي ۾ مولوي محمد صادق پنهنجي ترتيب ڏنل رسالي ”سچل جو سرائڪي ڪلام“ ۾ هيءَ روايت پيش ڪئي آهي: ”هڪ ڏينهن ميان صاحبڏني پنهنجي پٽن جو هن طرح امتحان ورتو، جو پنهنجي وڏي پٽ ميان صلاح الدين کي چيائين ته: ڪٻڙ وٽ پاڻيءَ جو ڪونرو پيو آهي، اهو ڪڍي اچ! هو ويو، آڏو ڇا ڏسي ته رت جو درياهه پيو ٿو وهي، جنهن کي ڏسي موٽي آيو ۽ اها حقيقت اچي عرض ڪيائين جنهن کان پوءِ پنهنجي ننڍي پٽ ميان عبدالحق کي چيائين ته ”تون وڃي اهو ڪونرو ڪڍي اچ! هو ويو ۽ هن به رت جو درياهه ڏٺو پر همت ڪري، دل جهلي رت جي درياهه ۾ ڪاهي پيو ۽ لنگهي وڃي ڪونرو ڪڍي اچي والد جي خدمت ۾ حاضر ڪيائين. انهيءَ امتحان وٺڻ مان ميان صاحبڏني کي پڪ ٿي وئي ته فقيريءَ جي اهليت ۽ لياقت سندس ننڍي پٽ ۾ ئي آهي. انهيءَ ڪري پنهنجي وڏي پٽ ميان صلاح الدين کي وصيت ڪيائين، ته مون کان پوءِ پنهنجي ننڍي پيءُ کي گاديءَ تي ويهار جانءِ! انهيءَ وصيت موجب ميان عبدالحق مسند نشين ٿيو.“ (1)

ميان عبدالحق به شاعر هو، مگر پوين جي عدم توجھ سبب سندس ڪلام محفوظ رهي ڪين سگهيو، البت مولوي محمد صادق سچل جي سرائڪي ڪلام ۾ سندن هڪ ’مدح‘ ڏني آهي، جيڪا سيد عبدالقادر جيلانيءَ جي شان ۾ چيل آهي. ميان عبدالحق 1214ھ ۾ وفات ڪئي.

3. سخي قبول محمد (1181ھ - 1245ھ)

خواجہ عبدالحق کي ٻه فرزند هئا، هڪ سخي قبول محمد ۽ ٻيو زين العابدين، (وفات 1242ھ). ميان عبدالحق جي وفات (1214ھ) کان پوءِ سائين قبول محمد اول مسند عشق تي 1214ھ ۾ رونق افروز ٿيو. سخي قبول محمد نهايت سخي ۽ باجھارو هو، تنهنڪري کيس ’سخي‘

جي نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو.

سخي قبول محمد جو هڪ بيت بيدل سائينءَ جي تصنيف،
”تقويت القلوب تذكرة المحبوب“ ۾ ڏنل آهي.

جامن تي جامان، پرين پھري آيو
کامان ڙي کامان، ڪيڏو لک ڪريم ڪيو

لطف الله بدويءَ پنهنجي تصنيف ”تذکره لطفي“ ۾ مذڪوره
بيت خواجہ عبدالحق جو ڄاڻايو آهي (2) جيڪو سراسر غلط آهي. سخي
قبول محمد سائين 1245ھ ۾ وفات ڪئي.

4. ميان نظر محمد (1201ھ – 1252ھ)

سخي قبول محمد جي وفات (1245ھ) کان پوءِ سندس فرزند
ميان نظر محمد ’توري‘ جي لقب سان 1245ھ ۾ تخت نشين ٿيو. ميان
نظر محمد توڪل جو صاحب ۽ سادگي پسند هو. هن پنهنجي ساري
زندگي رشد و هدايت ۾ گذاري. 1252ھ ۾ سندس انتقال ٿيو.

5. خواجہ نجم الدين (1239ھ – 1272ھ)

ميان نظر محمد کي ٻه فرزند هئا: خواجہ نجم الدين ۽ ميان
محمد غوث محمد. خواجہ نظر محمد جي وفات کان پوءِ سندس پڳدار
پٽ نجم الدين تخت ڏٺي بڻيو. پاڻ نهايت حسين هو، جنهن ڪري کيس
’يوسف ثاني‘ جي نالي سان سڏيو ويندو هو. خواجہ نجم الدين جي ڏينهن
۾ جاگير مان جيڪو به اناج ايندو هو، اهو سمورو اناج شهر جي غريبن ۽
درگاه جي فقيرن ۾ ورهائي ڇڏيندو هو. ڪچهريءَ لاءِ بنگلو به سندس
ايار ڪاريءَ ۾ ٺهيو.

خواجہ نجم الدين جي شادي سچل سائينءَ جي ٻالڪي نانڪ
يوسف جي نياڻيءَ سان ٿي هئي. خواجہ نجم الدين 23 ورهين جي عمر ۾
قُوه جوانيءَ ۾ 1272ھ ۾ وفات ڪئي.

نانڪ يوسف جي ٻالڪي غلام حيدر فقير (وفات 1294ھ) پنهنجي عقيدت جو اظهار هن طرح ڪيو آهي:

نجم الدين تي ننگ، آهي مون مسڪين جو

6. سخي قبول محمد پيو (1262ھ - 1343ھ)

خواجہ نجم الدين جي وفات کان پوءِ سندس فرزند سخي قبول محمد ڏهن سالن جي ننڍڙيءَ عمر ۾ 1272ھ ۾ تخت تي ويٺو. سخي قبول محمد جي ايام ڪاريءَ ۾ تصوف جي تحريڪ کي نئين سر متحرڪ ۽ منظم ڪيو ويو.

سخي قبول محمد پنهنجي وقت ۾ سچل جون سڪون لاهيندو هو. سندس ٻاريل مچ تي هندو خواه مسلمان اچي مڙيا. هندو مسلم ويڇو متجي ويو. سخي سائينءَ جي ڄمڻ جي موقعي تي فقير نانڪ يوسف پنهنجي مرشد زادي ۽ ڏهڻي لاءِ هيٺين دعائيه ڪافي منظوم ڪئي:

عمر دراز تيري الهه نگهبان هو وئي.

مولا دي امان هووي.

سخي قبول محمد جي پياري طالب سردار بهادر محمد بخش ”ڪونجهيءَ“ پنهنجي مرشد لاءِ پنهنجي عقيدتمنديءَ جي جذبن جو اظهار هن طرح ڪيو آهي:

قبول محمد دوله دلبر ڪوچهي دا هي راحر رهبر

ست گرسنت سڄاڻ، بشري بيڪ بنايا هي، آپ درازي آيا هي.

سخي قبول محمد سائين وڏي ڄمار ماڻي، 1343ھ ۾ وفات ڪئي.

7. ميان صاحب ڏنو (1308ھ - 1351ھ)

سخي قبول محمد کي چار فرزند هئا: ميان محمد پريل، ميان محمد بچل، ميان صاحبڏنو ۽ ميان رستم علي.

سخي قبول محمد جي وفات کانپوءِ 1343ھ ۾ ميان صاحبڏنو تخت نشين ٿيو. ليڪن خانداني اختلافن سبب درگاه جو اڳيون اوج نه رهيو. ميان صاحبڏني 43 ورهين جي عمر ۾ 1351ھ ۾ وفات ڪئي.

8. ميان جان محمد (1332ھ - 1371ھ)

ميان صاحبڏني کي ٻه فرزند هئا: هڪ ميان جان محمد ۽ ٻيو عبدالحق. جيتوڻيڪ ميان جان محمد خانداني اختلافن کي گهٽائڻ جي وڌ ۾ وڌ ڪوشش ورتي، مگر افسوس جو ڪوبه خاص ڪڙ تيل نه نڪتو. ميان جان محمد جو دور درگاه جو نهايت شهنشاھي دور هو. سائين صالح شاھ (وفات 1943ع) راڻيپور وارو به سندس ڪچهريءَ لاءِ درازين ڪهي ايندو هو. ميان جان محمد 1371ھ ۾ وفات ڪئي.

9. ميان عبدالحق

جيئن ته ميان جان محمد کي ڪو نرينو اولاد ڪونه هو، تنهن ڪري ان جي وفات کان پوءِ سندس ننڍو ڀاءُ ميان عبدالحق گاديءَ تي ويٺو. ميان عبدالحق پهريون گاديءَ ڏئي هو، جنهن لوڙهي واري اڳوڻي رسم پڇي سنڌ ۽ هند جو سفر ڪيو. ميان عبدالحق کي مريدن خادمن مان لکين روپيه نذراني طور ملندا هئا، مگر اهي سڀ فقيرن ۾ ورهائي ڇڏيندو هو. پاڻ سڄي عمر حويليءَ جي ڀرسان ڪٻڙ هيٺ جهوپڙيءَ ۾ رهيو. دنياوي نٺ ٺانگر ڪڏهن به اختيار نه ڪيائين. اميريءَ تي فقيريءَ کي ترجيح ڏنائين.

10. سخي قبول محمد ”ٽيون“

ميان عبدالحق کان پوءِ سخي قبول محمد ٽيون گادي نشين ٿيو. هينئر سخي قبول محمد ”چوٿون“ گادي نشين آهي.

درگاهہ درازن جي سلسلي جا شاعر

1. میان صاحبڏنو فاروقي

محمد حافظ عرف میان صاحبڏنو درگاهہ درازن جو باني هيو. تنهن ڪري کيس ”موراڳي“ پڻ سڏيندا هئا. پاڻ 1102ھ ۾ ڄائو ۽ 1192ھ ۾ وفات ڪيائين. پيران پير عبدالقادر جيلانيءَ جي اولاد مان شيخ عبیداللہ جو مرید هيو.

بيت

آدم آهي چوڻ ۾، نه ته آهي پاڻ الاه،
سرپرئون ساه، صاحبڏني سهي ڪيو.

»»»»»

ڪن جونينهن نهر سان، ڪن دٻايا درياه
صاحبڏني جي ساه، سارا سمنڊ سمائيا

2. خواجہ عبدالحق

ميان صاحبڏني کي ٻه پٽ هئا: ميان محمد صلاح (سچل جو پيءُ) ۽ ميان عبدالحق (سچل جو مرشد ۽ سهرو) جيئن ته ميان محمد صلاح پنهنجي پيءُ (ميان صاحبڏني) جي حياتيءَ ۾ وفات ڪئي تنهنڪري ميان صاحبڏني جي وفات کانپوءِ خواجہ عبدالحق مسند عشق تي ويٺو. عبدالحق سائين 1214ھ ۾ وفات ڪئي. سندس هڪ مدح اسان کي ملي آهي:

مدح

بهر خدا و مصطفىٰ ياغوث رب العالمين،
 دل کي ڪرين سيد صفا ياغوث رب العالمين،
 تون درگهه خدا جو دفتر، ڪانهي بنا تورهبري
 واهر ٿيو سگهڙا وري، پٽيو سندن دل جي دري
 ڪروهر کان آجو وري، ياغوث رب العالمين،

3. سخي قبول محمد (اول)

خواجہ عبدالحق جي وفات کانپوءِ 1214ھ ۾ سخي قبول محمد
 مسند نشين بڻيو. سندس هڪ بيت بيدل سائينءَ جي هڪ
 ڪتاب ”تقويت القلوب في تذكرة المحبوب“ ۾ ڏنل آهي:
 جامن تي جامان، پرين پهري آيو
 ڪامان ڙي ڪامان، ته ڪيڏو لڪ ڪريم ڪيو
 سخي قبول محمد اول 1245ھ ۾ وفات ڪئي.

4. سچل سائين

ڪافي جي صنف جو چوٽ چڙهيل شاعر 1152ھ ۾ درازن ۾
 ڄائو. سچل کانپوءِ اڄ تائين صوفي شاعرن تي سچل جي فن ۽ فڪر جي
 چاپ آهي. صوفي شاعرن ۾ سچل پهريون شاعر هيو جنهن ”اناالحق“ جو
 نعرو وڌي واکي هنيو. سچل 1242ھ ۾ وفات ڪئي.

ڪافي

جوڳي آيا ڪنهن دس دا
 نالا ذات نـ دس دا
 گهن دانہ بکيا لا، ڏيندا جي ڪوئي پلو
 هڪ دل اسنا ڏڙي ڪس دا.
 مک وچ مرلي لا، ڪنين ڪنڍل پلو

گلي گلي ڪڙا نچ دا.
سچل سارا الو. سچ اڪيندا پلو
هادي هر جا وس دا.

5. گل محمد فاروقي

درازن جي فاروقي خاندان مان هيو. سندس حياتيءَ جو احوال
پيرائتو ملي نه سگهيو.

ڪافي

ڪاغذ آيا ڪالهه، ميڏي دلبر دا
خط خوشي دا ڏيڪڻ سיתי، خاطر تي خوشحال
ڏيڪڻ نامي نال ٿيو سي، جاني جام جمال
اگر هڪ هڪ روز رقي دا، ڏاڍي حالت حال
گل محمد يار سچڻ دا، هي ڪاوت ڪمال

6. خدا بخشي فقير ”خاڪي“

خاڪي فقير سخي قبول محمد ثانيءَ جو ڏهتو هيو ۽ طالب پڻ.
سخي سائينءَ جي صحبت ۾ رهي ريتو ٿيو. 1960ع ۾ وفات ڪيائين.

ڪافي

مان آهيان منصور، چوان ٿوانا الحق
خود خدائي خيال آهيان، مدامي منظور
حلاجي آ حال منهنجو، هر جا حاضر حضور
عشق سراسر سر الاهي، محبت مان مذڪور
بيخود بيسر بحر بيچوني، مستي کان مخمور
عرش فرش تي اظهر مظهر، خاڪي نسورو آ نور.

7. رحيم بخش ”نثار“

ميان خدا بخش بي اولاد فوت ٿيو تنهنڪري سندس وفات

پچاٹان فقیر رحیم بخش نثار (سندس سوٲ) گادي تي وینو.
 میان رحیم بخش 1921ع تي درازن ۾ ڄائو ۽ 1936ع ۾
 فائينل پاس کيائين. روايتي صوفي انداز جو سنو شاعر آهي.

کافي

هي آ چوڻ روا، آدمر الاه، منجهه صفت سمائي ذات آ
 پيئڻ شوق شراب، فرض عين ثواب، هيءَ رمز رندي رمزا آ
 منجهه نينهن نشي رهن مست سدا، مدهوش رهي ڪن فرض ادا
 چا مئخان اندر، ڪعبي، مسجد، مندر، تن ساڳي ڏئي تجلات آ.

8. عبدالقادر فاروقي

ميان عبدالقادر 1915ع ۾ درازن ۾ ڄائو ۽ 1982ع ۾ وفات کيائين.

سوچ سهي ڪر سمجهه سياڻا ثابت سر سڃاڻ
 الانسان سري واناسره انهيءَ اڪراهيجاڻ
 تون پنهل پڌرو آهين پاڻ
 شهر درازين دلبر دانا پاڳيا وسن تنهنجا پاڻ
 سخي سجاده نشين وڌاڻي سڪ جا سرس سباڻ.

9. مظهر علي ”عاشق“ درازي

ميان مظهر علي ”عاشق“ فاروقي ولد ميان نياز حسين 1939ع
 ۾ درازن ۾ ڄائو، هن وقت مسجد اسڪولن جو سپروائيزر آهي.

ياد پنهنجي يار ڪيل قالبو بلا ڪلمات ڪر
 ذوق سان ظاهر وري جانب اها جذبات ڪر
 ويسلور ه ڪينڪي اها تات تون ڏينهن رات ڪر
 ٻيون سڀئي باتيون ڀلائي برهه واري بات ڪر
 پاڻ ۾ پيهي تون پس تو ۾ ئي سارو سير آ
 تو سوا هتري ۽ هتري قرب وارو ڪير آ
 آ حقيقت هيءَ صفا تنهن ۾ نه ڪو قند ڦير آ

پر نه ڪو سمجهي سگهيو هي برهه وارو پير آ
 ٿي سڄو ”عاشق“ حقيقي عشق کي اثبات ڪر
 ٻيون سڀئي باتيون ڀلائي برهه واري بات ڪر.

10. حافظ عبدالله قريشي

حافظ صاحب سچل سائينءَ جو استاد هيو. 1233ھ ۾ وفات
 ڪيائين. سندس وفات جو ڪتبو سچل منظوم ڪيو.
 ڪافي

آ پرين ڪنهن پر پلوڙي اهڙي نه مون سين ڪر
 راتيان ڏينهان آهي اسان کي سڪ تان تنهنجي سر
 عاشق تنهنجو عبدالله دلئون آهي دلبر

11. نانڪ يوسف

نانڪ يوسف ولد مولوي محمد هاشم ڪوڪراصل جهل مگسي
 (بلوچستان) جو وينل هيو پر سچل سائين جي طالب ٿيڻ کان پوءِ اڳڙن
 جي ڀرسان پنهنجو ڳوٺ ٻڌائين. نانڪ يوسف 1269ھ ۾ وفات ڪئي.
 ڪافي

گم هوڪي ويڪ نظارا، آپ سارا، محبوب دي صورت ۾
 برهين بيخود هوڪي، جند جان ڪنون هٿ ڏوڪي
 پڇي مارين نينهن نغارا، انا الحق نعرا
 سانون پير مغان پر جهايا، وحدت دا راه بتايا
 ٻلهار جائون ٻلهارا يوسف پارا.

12. محمد صلاح ڀيو

محمد صلاح فقير ٻهڙو، ضلعي خيرپور جو وينل ۽ سچل جو
 طالب هيو.

کافي

هن ٿڪيءَ تي ٿورا، ڪيا آهن ڪوهيارل ڪيئي
لٽي ڪس قلوب تان، پسي پرينءَ پيشاني... اونداهي ويئي
محمد صلاح چئي ڳڻن پري جون، پال لکين پلايون... ڳالهه ڪريان آءُ ڪيهي.

13. فقير شير خان پنيرو

سچل جو طالب هيو ۽ هنڱورجن جي پرسان ڪنهن ڳوٺ جو
وينل هيو.

کافي

دلبر تنهنجا دام دام، دوست وڏا دل منهنجيءَ تي
پلڪ پنهل ٿي نه پري، ساعت منهنجي ڪين سري
هيءَ مٿل ٿي هت مري، ساري صبح شام شام
شير خان چئي جيتري ڄاڻ، سو سو پيرا صدقي ٿيان
من ڪا مهر پوئيءَ ميان، مير مديني جا ڄام ڄام

14. گهرام فقير

گهرام فقير ولد علي بخش سچل جو طالب هيو. سچل جي
وفات تي گهرام فقير پنهنجي محبت ۽ عقيدت جو اظهار هيٺ ڏنل
کافي ۾ ڪيو آهي:

کافي

هو سڄو سالڪ سچل، دانه درازي در هيو
قنڌار ۽ ڪابل ۾ ڪشمير ۽ ايران ۾
هر ڪنهن سڻوهر ڪنهن ڏٺو، گهرام غازي گر هيو.

15. بهرام فقير

گهرام فقير چونڊيو پاءُ ۽ سچل سائين جو طالب هيو.

ڪافي

جادوگر ويولتي، دلڙي نائڪ ناز سان
اچي بينم سامهون، ٻاڻ هڻي ٿو پتي،... صورت واري ساز سان
دل بهرام جي دوست لتي آ، محبت مورنہ مٽي،... جيئن شاه محمود اياز سان

16. خير شاه

رتيديري ضلعي لاڙڪاڻي جو وينل سچل جو طالب هيو.
ڪانگ ٿو لنوي، منهنجو جانب جاني ايندو
سعيو ڪريو مڙيوئي سرتيون اڱڻ بهاريو اوي
مجيو سوال سائين سچي، ايئن خير شاهه ٿو چوي

17. فقير غلام حيدر شر

فقير غلام حيدر ولد قائر خان 1215ھ ۾ ڳوٺ مينگهي فقير
۾ ڄائو. سلوڪ جو سبق نانڪ يوسف کان ورتائين. فقير صاحب 1196ھ
۾ وفات ڪئي.

ڪافي

عشق مچائي ڌم ڌام، ترڪ تڏان اسلام ٿيوسي
غلام حيدر گم صورت وچ، مرشد والي ماهه مورت وچ
هادي حق هنگام، عشق اسادا امام ٿيوسي

18. مينگهو فقير شر

مينگهو فقير ولد غلام حيدر فقير شر 1233ھ ۾ ڄائو ۽
1313ھ ۾ وفات ڪئي، هي درويش به نانڪ يوسف جو ٻالڪ هيو.

ڪافي

رند روز رمزن ۾ رتا، اسم ۽ جسم کي ڏين ترڪ
مينگها متارا موج ۾، پيالا پيتائون اوج مان
دم دم درازي فوج ۾، وحدت جي واديءَ ۾ غرق

19. فقير قائم الدين شر

ميان قائم فقير ولد مينگهو فقير شر سخي قبول محمد ثانيء جو طالب هيو.

ڪافي

اهي موڳا اتي منهن ڪار، ملان مردار چوان
مردي خور مقامي چبرا، پس پٽين جا پار
چٽيل چوڌار چوان
قائم ڇڏ تون ڪنڊ ڪتن جي، روهي ٿي رهوار
نسنڱ نروار چوان

20. مراد علي فقير شر

مراد علي فقير ولد مينگهو فقير شر 1303ھ ۽ 1361ھ ۾ وفات ڪيائين. سخي قبول محمد ثانيء جو طالب هيو.

ڪافي

عشق ناھي آسان، جذبئون جسم جلائي ٿو
عاشق کول اکيون ڏس اوڏاهين، منهن ڪيون بينو آهي توڏاهين
پري نه پانئج پاڻ، الانسان الائي ٿو.
رهبر آهي رمزباني، ونفخه فير راز نهاني
اچڻ سندنو احسان، مراد علي ڳڻ ڳائي ٿو

21. جامين فقير

جامين فقير ڳوٺ رسول پور (گھنڊ) تعلقه ميرواهه جو وينل ۽ غلام حيدر فقير جو مريد هيو.

ڪافي

عمر هي اڄوڪي ويل، مئيءَ کي ٿي ماري
سڪ سانگين جي ڪيا سنڌ ساڻا

جيئري جامين چئي ڏسنديس ڏوري، مرڪي ڪنديس ميل
واڳڙ واري، ساه منهنجي کي سانگي سڀاڻا

22. مبین فقير

مبين فقير ولد جامين فقير شر، غلام حيدر فقير جي درگاه جو
مريد ۽ مينگهي فقير جو سهيوگي شاعر هيو.

ڪافي

آديسين جون اوطاقون، جايون ڏسي منهنجو جيءَ جلي ٿو
ويا ويراگي وري نه آيا، مون من موهي ماڳئون
مڙهيون پوري مبین چئي، تاڙا ڏئي ويا طاقون

23. مير رستم خان

مير رستم خان بن سهراب خان 1184ھ مطابق 1773ع ۾ ڄائو ۽
1811ع ۾ گاديءَ تي ويٺو. سندس ننڍو ڀاءُ مير علي مراد انگريزن جو
حمائتي هيو. ميرن جي خلاف انگريزن جي مدد ڪيائين. اهوئي سبب
هيو جو دٻي ۽ مياڻيءَ جي جنگ ۾ ميرن هارايو. مير رستم انگريزن جو
قيدي ٿي ويو ۽ 1846ع ۾ پوني ۾ وفات ڪيائين. سچل جو قبو به هن
ئي مظلوم مير، محبت ۽ عقيدت سان تعمير ڪرايو هيو.

ڪافي

ساهه سڪي دل ساري

ويو مڇ ٻارو چل ٻاري

ڏسي ڏسي تون سڄڻا، آب اکين ڏنو هاري
اله آئيندءِ عجيب اسان وٽ، ٿين واڏايون ناري
رستم کي راضي ڪري، ويهه اچي پرين پاڙي

24. مير علي مراد ”مجروح“

مير عليمراد بن مير سهراب خان ميرن جي بادشاهيءَ وڃڻ

کانپوءِ انگريزن، خيرپور رياست، مير علي مراد کي انعام ۾ ڏني 1843ع ۾ رياست جو والي بڻيو ۽ 1894ع ۾ وفات ڪيائين. نانڪ يوسف جو معتقد هيو ۽ کيس رهائش لاءِ گهر ۽ جاگيرون ڏنيون هئائين.

ڪافي

اڄ عيد گهر گهرياري وي

آمل منا مننار وي

راتيان ڏينهان درد ڏکينديان، مٿن ڪلڙي پئي تڙقنديان
تيڏي بانديان دي مٿن بانديان، ڪڏان آميڏا سردار وي
مند آئي بهار دي، بلبل مست پڪار دي
مٿن نون تانگهه گل رخسار دي، گل رخ ويڪان جنسار وي
گل هار پاڪي سهيليان، سهجڻون قرن البيليان
مٿن مٺڙي اڪيليان، نهين پاوندا هاري سينگار وي
سڪ ستيان ڪنني واليان، اسان ڏڪيان راتيان جاليان
”مجروح“ اندر ديان ڳالهيان، دل هڪ درد هزار وي.

25. مير فيض محمد ”عاجز“

مير فيض محمد بن مير علي مراد پيءُ جي وفات کانپوءِ 1894ع ۾ خيرپور رياست جي گاديءَ تي ويٺو ۽ 1909ع ۾ وفات ڪيائين.

ڪافي

باهڙن ڪيچ ڏٺين جي ڪير لهندو سارون
ساعت ساعت سڪ مون، روح ڦٽي ٿيو قارون
ڪاهي رسج ڪيچ ۾، سٿان توڏن توارون
عاجز ڏونگر ڏک ٿون، ڪندا عاجز آزارون

26. مير علي نواز ”ناز“

هيءُ عاشق جيئڙو مير امام بخش جو فرزند 1884ع ۾ ڄائو.

1921ع ۾ پيءُ جي رحلت کانپوءِ رياست خيرپور جي مسند تي ويٺو ۽
1935ع ۾ وفات ڪيائين.

ڪافي

تنهنجي رمز سهڻا مان ڇا سمجھان آسان به آ دشوار به آ
تنهنجي وعدي تي اعتبار ڪهڙو اقرار به آنڪار به آ
تون دور رهين بي نياز مولا، سڻ فرياديءَ جو آواز مولا
هن بيگناهه جي مارڻ لئي، تڪو تير به آ تلوار به آ
هن بيوس دنيا ۾ رهڻ، آهي درد مصيبت غم جو سهڻ
ناهي توکان سواءِ منهنجو ڪوبه خدا، آرام به آزار به آ
جتي حسن تجلي نور ڏسان، هر سرو قمري مخمور ڏسان
سڻ فرياديءَ جو فرياد منا، جتي گل به آ اتي خار به آ
دولت زر جي پاس نه آهي، پڻ مهر وفا جي پاس نه آهي
هن ساري دنيا ۾ ناز غريب، زردار به آ نادار به آ

27. محمد صالح قادري

لاڙڪاڻي ۾ ڳڙهي ميان صاحب سندس محلو مشهور آهي.
ميان عبدالحق جو عاشق صادق هيو. قلات، قنڌار، خراسان ۽ بخارا تائين
سندس مريد هئا.

ڪافي

نازان نال ماريوئي، ڪيها ڪيس ڪيتوئي
اڪيان تيڏيان لعل شرابي، پيالو پر پيتوئي
مشڪڻ سיתי صالح سارا، سيني وچ سیتوئي

28. غلام محمد گدا

ميان غلام محمد ولد ميان محمد صالح لاڙڪاڻي شهر ۾
1246ھ ۾ ڄائو ۽ 1310ھ ۾ وفات ڪيائين. 12 شوال تي سندس
فرائي ميلو پڻ ٿيندو آهي.

کافي

کليا نور جبين تون نقاب ميان، جيوين سورج ڪندن سحاب ميان
 ڪجل ريهه ٽڪي ڪنون سيف ميان، سرخي پان ويکو تعريف ميان
 خط سبز گرده تاب ميان، جيوين حلقا لڳا مهتاب ميان
 ڪيتا آپ گدا تون شاد ميان، ارشاد مغان ري آباد ميان
 هوبا ترک گناهه ثواب ميان، ڪيتا قلقل جب شراب ميان

29. فقير علي محمد قادري (1858-1940ع)

قادري مرحوم کي شاعريءَ جو شوق پنهنجي مامي غلام محمد گدا جي صحبت مان حاصل ٿيو. عروضي شاعريءَ جي فني ڄاڻ لاءِ رسالو ”گلدسته سنڌ“ جاري ڪيائين. سندس همعصر شاعر کيس استاد تسليم ڪندا هئا.

غزل

بهار آيو صبا غنچن گلن ۾ ڪانه ٿي ڏسجي
 رهي سا ڪوئي جانان ۾ چمن ۾ ڪانه ٿي ڏسجي
 ٻڌي تعريف مٿخاني جي آيس دور کان ساقي
 مگر گيرت مٿي جي پي مٿن ۾ ڪانه ٿي ڏسجي
 خبرداريءَ سان رهه اي قادري دنيا جي گلشن ۾
 وفاداري اڄوڪي گلرخن ۾ ڪانه ٿي ڏسجي

30. غلام عباس ”جوش“ (1904-1962ع)

ميان غلام عباس ولد ميان دوست محمد قادري جو سنڌي ٻوليءَ جي اهم غزل گو شاعرن ۾ شمار ٿئي ٿو.

صد شڪر رخ ٿيو آ، مون ڏانهن يار جو ڪجهه
 مس مس ٿيو آ سامان، اکين جي نار جو ڪجهه
 مصريءَ کان وڌ منو جيئن منهنجو منو جو آيو

ويو مرتبو وڌي جهت، مصري بازار جو ڪجهه

31. غلام سرور فقير قادري (1886-1932ع)

غلام سرور فقير ولد ميان نور محمد ابتدائي تعليم پنهنجي والد محترم ۽ چاچي ”گدا“ مرحوم کان حاصل ڪئي، سندس ڪلام عاشقانا ۽ ناصحانه مضمون تي مشتمل آهي.

غزل

نوحوان يار جدا، سونهن ۽ سينگار جدا
لذت درد جدا، ناز طرحدار جدا
عشق تنهن جي ۾ مليو مون کي مزو ڪهڙو نه خوب
لذت درد جدا، لذت آزار جدا
زلف رخ تان جو هٿيا، حسن هيءَ ڪرامت ڪئي
شمس نروار جدا، رات نمودار جدا.

32. ڊاڪٽر اياز حسين قادري

اياز قادري جو سنڌ جي ناميارن ڪهاڻيڪارن، شاعرن ۽ محققن ۾ شمار ٿئي ٿو. ”سنڌي غزل جي اوسر“ تي وڏي محنت ۽ تحقيق سان مقالو لکي ڏي. فل جي سند حاصل ڪئي اٿائين.

غزل

امانت عشق جي جڏهين ڪڍڻ مون چاهه مان چاهي
چيو هن آهي مشڪل، مون چيو مون لاءِ آسان آ.
ويائڻ عمر ساري خوبروين جي محبت ۾
چيو هن ڪفر آهي، مون چيو منهنجو هي ايمان آ.

33. ”اڄڻ فقير“

محمد ذاڪر ولد چنپه فقير ويٺل ڪهڙا تعلقه گمبت، فقير صاحب خواجه عبدالحق جو طالب ۽ سچل جو همعصر شاعر هيو.

کافي

منهنجي من جو معلوم هو تن کي سڀ حال
 سدا دؤر تان دولت جو، قيل نه گهرجي ٻي قال
 دلبر دائر دل سان، شامل هجن شال
 ذاڪر سدا ذوق تو، ڪرين پلايون پال

34. رزاقڏن فقير

رزاق ڏنو فقير ولد محمد ذاڪر پڻ درويش صفت انسان درازي
 درويشن جي لڙه لڳل هيو. شاعريءَ ۾ نالو رازل، رزاق، اڄڻ ۽ احقر ڪم
 آندا اٿائين.

کافي

ميندرا تنهنجي محبت، معاف ڪري بدي بدي
 ڪرمون پنهنجي ڪريم ميان، شاه ڪيو ڪا شفقت
 غرق ٿياسي گناهن ۾ محب ڪجو ڪا مدت.

35. نور الدين فقير

هي درويش به چنجه فقير جي خاندان مان هيو.

کافي

سهڻي دي سهڻي چالي چالي
 بره ڪئي بيحالي حالي
 ڪونهي قرار قلب منهنجي کي
 جيئن آب نه رهي وچ چالي چالي

36. خليفو ڪرم الله

چنجه فقير کي ٽي پٽ هئا فقير محمد، خاوند ڏن ۽ محمد
 ذاڪر. ۽ وري فقير محمد کي ٻه پٽ ٿيا: محمد علي ۽ محمد فاضل-
 ڪرم الله فقير ميان محمد علي جو مريد هيو.

ڪافي

ڪيئن پڙهان مان قرآن ڪتاب، عشق آخوند نه سبق پڙهڻ ڏئي
سبق سڄڻ ڏنو سوايو، پنو پرت جو پرينءَ پڙهايو
باري بره جو هڪ ئي باب، ٻيو ڪوئي نه ڪتاب ڪيڏ ڏئي
ويو ڪرم الله فراق ۾ ڦاسي، سڪ ۾ سدا ساجن سناسي
واحد ڄاڻي رب وهاب، دوست نه ڏاڳو شوق چنڻ ڏئي

37. ايسر داس

روهڙي شهر جو رهاڪو ۽ سخي قبول محمد سان پرت جو پيچ
پيل هوس.

ڪافي

ڇٽاسي ڪفر ڪافر ڪئون، لنگهي منجهه عشق آيا سي
جنين جودئون پاتي جهاتي، ڪناسي قرب جي ڪاتي
جنين سان لئون سخيءَ لاتي، ٿيا جي حال هن ابتر
هاديءَ جي گهور گها ياسي
اتي ”ايسر“ ڪري آهون، ٻڌي هڻڙا ٻئي ٻانهون
سڻج سڏڙا سڄڻ ڏانهون، جيئن جا سڀ سڪي ابر
تنهنجي اڃا ياسي

38. سادو هيمن داس

پرڳڙي خيرپور ميرس جو وينل سخي قبول محمد ثانيءَ جو
طالب هيو.

ڪافي

راند عشق جنين سان رچي رچي، ٿيا بانڪا سي بئبان ۾
شو ڪئون شهادت جام جي پيئن،

مستیء ۾ سي نچي نچي، ٽين قتل ڪل مٿخان ۾
 ”هيمن“ سي جهل ڪنهن نه جهليا،
 پتنگ جان پڇي پڇي ٿيا وارد شمدان ۾

39. محبت فقير سومرو

جمعو عرف محبت فقير مگر جي لڳ پير ڳوٺ جو ويٺل سخي
 قبول محمد جو طالب ۽ مخدوم غلام محمد هالاڻي ۽ محمد فقير
 ڪٽياڻ سان خاص قرب هيس.

ڪافي

جي پڄئي ته پاڻ سڃاڻ، ظاهري زهد کان ماٺ مٺي ٿي
 پڇ هئڻ عقبِي جو ڀولو، حور قصور کان پلي ڇڏ پاڻ
 چڱي تنهن کان وهه جي وٽي ٿي
 اول آخر ظاهر باطن، ڄاڻ اهوئي پاڻ نه آڻ
 مڙ نه ”محبت“ سر جي سٽي ٿي.

40. موريو فقير سومرو

اصل ويٺل ممون ڌوڻ تعلقو رتوديرو سخي قبول محمد ثانيءَ
 جو طالب هيو.

ڪافي

عشق جو يارو درازن ۾ عجب اسرار آ،
 نينهن جو نعرو نئون اڄ تائين نروار آ.
 ظاهر سچل باطن سچل هي سڀ سندس سينگار آ،
 غير تون ڄاڻين متان اولي ابر انوار آ.
 در تنهنجي سائل سڄڻ پيو اچي پينار آ،
 پرت جو پيالو ڏسو هي موريو مڱڻهار آ.

41. علي مراد فقير سومرو

علي مراد ولد موريو فقير سومرو ممون ڏوڻ تعلقي رتيديري جو
 وينل هو. هي درويش به سخي سائينءَ جي لڙه لڳل هيو.
 نڪي قدرت مڃيان نه ڪي ساراهيان تو.
 ڇڏ مذهب مونجهارو، ته ٿئي آجائي عليمراد چئي

42. منل فقير سومرو

منل فقير ولد عليمراد فقير ڳوٺ ممون ڏوڻ هينئر ساڪن درازا
 درگاه، سائين ”نئين جڙيي“ (سخي سائين جي پوٽي) جو طالب آهي.

ڪافي

ستا سور جاڳي نوان ٿي ساماڻا
 پاسي ريءَ پرين جي وٽن نه وهائڻا
 وڃي محب مسجد يا مندر مڙهيءَ ۾
 جتي پير پائي سي تهڪن تهڪاڻا
 ڪري مرڪ مننار ماري ڇڏي ٿو
 چين مان ٿا چمڪن ڄڻ موتين جا داڻا

43. محب علي فقير

هي درويش سخي قبول محمد ثانيءَ جو طالب هيو.

ڪافي

شه سڄو صاحب درازي مست الست اظهار آ
 عاشقن جي فوج ۾ چون آفتاب انوار آ
 منجهه زمين و آسمان نعرو سندس نروار آ
 ازل کان آيو ڪڍي باري برهه جو بار آ
 ڪون و مڪان کان ويولنگهي لاحد رسيور هوار آ
 جان ڏسي هر جاءِ تي سارو سندس سينگهار آ

44. بھاول فقیر شیخ

بھاء الدین عرف بھاول فقیر ایکسائیز انسپیکٹر جي عھدي تي فائز ھيو ۽ سخي قبول محمد ثاني جو طالب ھيو.

کافي

وڃان ٻلهاري وي شاهه فراق، تيڏي آوڻ مينون سڪڙي لڳائي
تيڏي بغير درد نه هوندا، منزل درد پڄائي
قدر ساڏا عاشق ڄاڻن سولي جن سرهائي
درد فراق جنهن وٽ بھاول، تنهن وٽ دوست سدائي

45. سردار بھادر محمد بخش ”کوجھي“

محمد بخش ولد الاهي بخش شيخ 1891ع ۾ شڪارپور ۾ ڄائو. سخي قبول محمد ثانيءَ جو عاشق صادق ھيو. سماع وقت گيترو ويس ڍکي يڪتارو کڻي فقراء سان ڳائيندو ھيو.

کافي

اڀڻا آپ پڇاڻ الهه عبد كهيا هي، عشقئون رنگ رچايا هي
شان آدم دا ايڏا ڪيتس مل ملائڪ سجدا ڏيتس
اهوراز سڃاڻ، اندر آپ سمايا هي تب تو سجدا آيا هي
ڪعبا ڪاشي مسجد مندر، سب تون قولين اپني اندر
ايها رمز پڇاڻ، ڪل وچ آپ بسايا هي، ناحق ملڪ منجهيا هي
قبول محمد دولهه دلبر، ”کوجھي“ دا هي راحر رهبر
ستگر سنت سڃاڻ، بشري بيگ بنايا هي، آپ درازين آيا هي

46. ڪريم بخش فقير

ڪريم بخش عرف ڪريمڏنو فقير سردار محمد بخش کوجھيءَ جو پيءُ ھيو ۽ سخي قبول ثانيءَ جو طالب ھيو.

ڪافي

لالڻ تنهنجي لاري لڳي آهيان

لڳي آهيان مان تڳي آهيان

گولي قبولڻ يار پنهنجي جي

ڪريمڏنا مان سڳي آهيان

47. ماستر احمد علي

ماستر احمد علي اصل گهوٽڪيءَ جو ويٺل پر پڇاڙيءَ ۾ پير

ڳوٺ جي پرائمري اسڪول ۾ هيڊ ماستر هيو. وفات کانپوءِ سندس لاش

سخي سائينءَ جي حڪم سان درازن ۾ دفنايو ويو.

ڪافي

جنهن کي سڪ سخي سرور جي

ڪهڙي ڪاڻ ڪڍي محشر جي

هڪ دفعي جي زيارت سان

معاف پڇا قبر جي.

48. رجب علي فقير ”دلسوز“

روهڙيءَ جو ويٺل سکر ۾ سول ڪورٽ ۾ ڪلارڪ هيو مگر

درازن جي سڪ ۽ چڪ سبب وقت کان اڳ پينشن وٺي ساري عمر درگاه

جي رياضت ۾ گذاريائين.

ڪافي

توبه هر دم زاري ڏولڻ يار توسان

کانڌ ڪميٽي اصلوڻ آهيان، بيحد بچڙي لائق ناهيان

بد عمل بد ڪاري

”دلسوز“ ڀرتئي سخي شاهه سرور، هيئن جوتون هاري ننگ پرور

دلبر ڇڏ نه ڌاري

49. محمد موسیٰ فقیر سومرو

محمد موسیٰ ولد محمد عثمان سومرو اصل گمبت جو وینل پر
پوءِ ڳوٺ فقیر نانک یوسف ۾ رهيو ۽ وفات درگاه درازن تي ڪيائين.

آءُ مٺا مون وٽ وري
تو سان سندم دلڙي اڙي
چو وئين ڇا کان رسي، ڏوهه ڪهڙو منهنجو ڏسي
رئندي پيا پاندڙا پسي، دل درد ۾ ويئي سڙي.

50. محمد بخش سومرو ”محب“

محمد بخش ولد محمد موسیٰ ڳوٺ نانک یوسف ۾ 1920ع
۾ ڄائو. 1939ع ۾ ماستر مقرر ٿيو ۽ 1973ع ۾ پينشن وٺي گوشتي
نشيني اختيار ڪيائين.

ڪافي

سرڙو سهائڻ ڏکي ڪجهه ڳالهه آ
پنڌا تانگو پيرڙو پاڻڻ ڏکي ڪجهه ڳالهه آ
عشق جون اتو الفت دل جي مام وڌي ته مهار چڪن ٿا جوڳي
صاف سڃاري بر ۾ بهاري ميلو مجائڻ ڏکي ڪجهه ڳالهه آ

51. لعل چند ”مجروح“ (1884-1942ع)

سندس اسلامي نالو لعل محمد هيو. ابتدائي تعليم قبر مان
حاصل ڪري ماستر بڻيو. نوڪريءَ مان رٽائرڊ ٿيڻ بعد شهداد ڪوٽ ۾
”شوڪت شفا خانو“ کوليائين، سخي قبول محمد جو طالب هيو.

ڪافي

آءُ اوري، منت ٿوري، مان ته گهوري مان سدا
چشم چوري، وڏو جهوري، شاهه زوري انورا
يار ساري، دل سنڀاري، ٿي پڪاري دمبدم

هڪ واري آ اوتاري، واڳ واري دلبرا
لعل جاري اشڪباري، انتظار ٿو ڪري
ڏي قرار ٿي قرب واري، داغ واري دلبرا

52. آغا غلام نبي صوفي (1889-1938ع)

آغا صوفي شڪارپور جي دراني پناڻ خاندان ۾ آغا گل حسن (نائب وزير رياست خيرپور) جي گهر ۾ ڄائو. درازي درويش سخي قبول محمد ثانيءَ جو طالب هيو. سندس سڀ کان اهم ۽ يادگار ڪم ”سچل سرمست“ نالي شاهڪار تحقيق آهي جنهن ۾ سچل جي سوانح، ڪلام توڙي فڪر جي اڀتار نهايت وڻندڙ انداز ۾ ڪئي اٿس.

ڪافي

سچل سهڻي سنڌي صحبت سدا دل هاءِ ساري ٿي
نيازي ۽ ڪري آزي هنجون هر روز هاري ٿي
نزاڪت ناز نازڪ جي ڪئي دل قيد آ قابو
مئي منار جي محبت نمائي دل ڌتاري ٿي
الاهي هر طرف هي دل ڏسي ٿي باهه جا پڙڪا
نه ٿيس آرام ڪو ٻاهر نه ڪي گهر ۾ گذاري ٿي
پڪاريندي دڪي دل ڪي ادا ڪي ورهيه ويا گذري
نمائي يار نيٺن سان سدا واتون نهاري ٿي.

53. آغا عبدالنبي ”آغا“ (1903-1976ع)

آغا صاحب، مرحوم آغا صوفي جو ننڍو ڀاءُ هيو. شاعريءَ جو شوق به آغا صوفيءَ جي ئي صحبت ۾ ٿيس. پهريائين شڪارپور ۾ فارسي جو استاد مقرر ٿيو، پر ستت اها نوڪري ڇڏي مختيارڪار بڻيو جتان ترقي ڪري ڪمشنر جي عهدي تان رٽائر ڪيائين.

غزل

اڃ ياد مون پون ٿا گذري ويل زمانا
 زخم جگر تي منهنجي نظرن جا تازيانا
 اها مرڪ تنهنجي مٺڙي، اها تنهنجي دلرائي
 اهي منهنجون منتون ۽ تنهنجا رڳو بهانا
 منهنجي التجا ۽ آزي، تنهنجي بيرخي ستمگر
 تير-نگه سان دل تي تنهنجا چٽڻ نشانا
 شال ياد تنهنجي دائر دل تي رهي ته منهنجي
 پل داغ دل جا ”آغا“ تازا رهن توانا

54. خدا بخش فقير عباسي

خدا بخش ولد الاهي بخش نانڪ يوسف جي ڏهٽاڻ مان هيو.
 سخي قبول محمد ثانيءَ سان سندس عشق چوٽ چڙهيل هيو. فقير
 صاحب 1955ع ۾ ڳوٺ فقير نانڪ يوسف ۾ وفات ڪئي.

ڪافي

ڏي خبر ميان خابرو منهنجا پرين ايندا ڪڏهن؟
 راتيان ڏينهان رڙندي وتان، سڪ سوز ۾ سڙندي وتان
 ڳڻتين اندر ڳرندي وتان، مون کي منل ملندا ڪڏهن؟
 خدا بخش تي من رحم ڪن، ڪنهن مهر سان مون سان ملن
 لڳ حسين حيدر حسن، منهنجي اڱڻ ٿلندا ڪڏهن؟

55. قاضي علي اڪبر درازي

درازن جي درگاه جي عاشقن ۾ قاضي مرحوم ڪنهن به تعارف
 ۽ تعريف جو محتاج نه آهي. قاضي صاحب سچل جي فڪر ۽ فلسفي جي
 ترويج ۽ تشهير لاءِ پنهنجي سڄي عمر وقف ڪري ڇڏي ۽ پنهنجي هڙان

ان سلسلي ۾ ڪيئي ننڍا ڪتاب ڇپائي مفت تقسيم ڪندو رهيو.

ڪافي

آيا دلبر آيا، آيا دلبر آيا، ڪري مهر مسڪينن قريئون قدم گهمايا
آيا دلبر آيا آيا دلبر آيا

”و نفخة“ والا ڏئي اشارا، سارا نور سمايا

مڙي ملائڪن نال ادب دي اپڻاسيس نويا- آيا دلبر آيا

غلام اڪبر دا تنهن دلبر ڪيتا بخت سويا

نال سخادي دستئون اپڻي محبت جام پلايا- آيا دلبر آيا

شاه سخي سردار سوپاري، واه جورنگ رچايا

در تهين دلدار اتاهون، فيض هزارين پايا - آيا دلبر آيا

56. هادي بخش فقير مغل

خلفي رسول بخش شڪارپوريءَ جونديو پاءُ هيو. هندو توڙي
مسلمان کيس ”ڇاڇو“ ڪري سڏيندا هئا. سب رجستار جي عهدي تان
رتائر ڪري باقي عمر درگاه درازن جي رياضت ۾ گذاريائين. هادي
بخش فقير سچل جي راز نامي جو فارسيءَ مان سنڌيءَ ۾ منظوم ترجمو
پڻ ڪيو آهي.

بيت

اديون اچي دل ۾ درد ڪيو ديرو

”القلب بيت الله“ پير سليو پيرو

پورل ٿيو پيرو، هيڻيءَ سان هادي بخش چوي

57. صوفي جهامنداس ”عاشق“

سندس پتاجو نالو جيئند مل آهي، پاڻ جهونو صحافي ۽
شڪارپور جي ادبي اداري ”سچل سرمست“ جو اعزازي سيڪريٽري آهي.
اڪثر سندس ڪلام سچل جي تعريف ۾ آهي.

غزل

نماز عشق ۾ پيرِ مغان امام ٿئي
 صراحي سجدو ڪري جام در قيام ٿئي
 نگاه شوق جو ڪوئي ته مڙهه مقام ٿئي
 خزان ڪٿي ته بهارن جو انتظام ٿئي
 ڏنوهي درس آسان ڪي شاهه دراز
 سلام مسلم ۽ هندوءَ سان رام رام ٿئي.

58. ماستر گل حسن ”بيخود“

ماستر گل حسن ولد محمد عمر کيڙو باقراڻن جو وينل ۽
 پرائمري اسڪول باقراڻيءَ ۾ استاد آهي. صوفي رحيم بخش ”نثار“
 درازيءَ جو طالب آهي.

ڪافي

عشق اسان جو آهي دين — مذهب سارو مطلب آهي
 ڪفر جو ڪلمو پاڻ پڙهيوسي دل سان ڪري يقين
 مذهب سارو مطلب آهي.

سچل جا همعصر شاعر

سچل جو جنم اندازاً 1152ھ مطابق 1739ع ۾ ۽ وفات 1242ھ مطابق 1827ع ۾ درازن ۾ ٿي. ان وقت ۾ سنڌ ۾ جيڪي شاعر عمر جي پير سنيءَ ۾ هئا يا ٻاراڻي اوستا ۾ هئا تن کي سچل جو همعصر سمجهي، انهن جو ذڪر هيٺ ڏجي ٿو.

”شاهه لطيف ۽ سندس بالڪا“

شاهه لطيف:

دنيا جي هن عظيم شاعر جو جنم 1102ھ مطابق 1689ع ۾ پٽ جي اوڀر طرف پنهنجي ناناڻن ”ڏيرن فقيرن“ جي ڳوٺ ۾ ٿيو ۽ وفات 1165ھ مطابق 1752ع ”پٽ“ تي ڪيائين.

ڏک لڳو ڏونگر ٻريو پيئر ڪاڻي پون،

مٿان لاٿو مون، سندو جيئڻ آسرو.

تمر فقير:

شاهه لطيف جو خاص خليفو ۽ ”لطيفي راڳ“ جو پهريون مهندار هيو. تمر فقير 1181ھ ۾ وفات ڪئي. سندس تربت شاهه جي مقبري جي ٻاهران اولهه طرف آهي.

پنهنون ڪارڻ پڻ ۾ هلي هيڪاندي

ڪيچ ڏٺي ڪانڌي، ٿيس تيڏي ويل تمر چوي.

مدن فقیر:

شاہ لطیف جو خاص صحبتي ۽ محبتي ھيو.

کالھ گذري کالھ سان اڄ پڻ ڏينھن پيو
مڙھي ۾ ”مدن“ چوي ويھي کانگ ويو
جنھن ۾ ماڻ پيو، سا راھ رهندي ڪيترو.

عنايت فقير:

سندس والد جو نالو پير محمد چوڊيو ھيو. ھي فقير شاھ لطيف
جو خاص معتقد ۽ خليفو ھيو. شاھ صاحب کان گھڻو پوءِ وفات ڪيائين
۽ سندس اڪثر ڪلام لاکيڻي لطيف جي ساراه ۾ چيل آھي.

تون لطف، ڪر لطيف ڪامل ڏينھن قيام،
اٿارج عنايت ڪي لطيفن جي لام،
آھيان تنھنجي سام، لنگھائج لطف سان.

صالح فقير:

شاھ صاحب جي خاص ارادتمندن مان ھڪ ھيو. مرزا قليچ
بيگ جيڪو شاھ جو رسالو مرتب ڪيو آھي، ان جي ”سرداسري“ ۾
صالح فقير شاھ لطيف جي دل کولي واکاڻ ڪئي آھي.

سيد پير سموند آڄامن سندو ڄام
اگھيو در الله جي ڪامل جو ڪلام
جن ڏٺو ”لال لطيف“ ڪي آيو تن آرام
ڪونه رھيو خام، سڪي ٿيا ”صالح“ چوي.

”پير صاحب پاڳارا ۽ سندن سلسلي جا شاعر“

پير محمد بقا:

پاڳارا خاندان جو جد امجد سيد علي مڪيءَ جي اولاد مان آھي.

پير محمد بقا صاحب ڳوٺ ”هينين سائدي“ تعلقي گمبٽ ۾ 1134ھ ۾ ڄائو ۽ 1198ھ ۾ چورن هٿان شهيد ڪيو ويو. سندس مزار ”شيخ طيب“ جي مقام ۾ آهي.

جي ڪهان ته ڪوڪ نه نڪري صبر آءُ نه سهان
اڪيون لايون پر ڪي ويئي سور سهان
ڪنهن ڪي ڪين چوان، ته ڪنهن پر اڪندي آهيان.

پير محمد راشد:

هي ”روضي ڌڻي“ بادشاهه 1170ھ ۾ ڄائو ۽ ڪهڙن جي
مخدومن کان تعليم حاصل ڪيائين. سندس تصنيفات مان شرح
”اسماء الحسنی“ ۽ مکتومات وغيره مشهور آهن. پير صاحب 1233ھ
۾ وفات ڪئي.

صائم سڪن جيئن، آذان جي آواز ڪي
مون تن آهي تيئن، سڪايو سڄڻين.

سيد محمد ياسين:

جناب پير صاحب محمد راشد ”روضي ڌڻي“ جو ٻيو نمبر فرزند
هيو. هي ”جهنڊي وارو“ صاحب هوتنهن ڪري سندس پويان ”جهنڊي وارا
پير“ سڏجن ٿا. پير صاحب 1275ھ ۾ وفات ڪئي.

”ڪافي“

گولي گنهگار، دوست! اوهان جي در جي
منهنجي سارڻ ڪين ڪيو، هاڻي سڄڻ تون سار
وارث! هن وجود ۾، اچي گڏ گذار
”سيد“ ڪي تون سهڻا سائين پنهنجو پاڻ ڏيکار

علي گوهر شاه ”اصغر“:

اصغر سائين عرف ”بنگلي ڌڻي“ پاڳارا خاندان مان سيد صبغت
الله شاه ”تجر ڌڻي“ جو ٽيون نمبر فرزند هيو. 1231ھ مطابق 1816ع ۾
جائو ۽ 1263ھ مطابق 1845ع ۾ وفات ڪيائين.

”ڪافي“

بار بديون بهتانان، لکين طعنا، سنم سرتي
کاڌ ڪنن کي مورانه ڪنهن جي
بتن چوڙن پاڻ ۾ پنهنجي
شوقئون ڪن شڪرانا
طعنا تنڪا جهيڙا جنيون
سرتي سهنديون محبت منيون
پائي ڳچيءَ گل ڳانا
عرض عجيب کي قريئون ڪريان
بلڪل بي حد وڃيو پريان
جانب اڳيان لڪ جانا
”اصغر“ عاشق کي لائي لوري
جند جان سڄڻ توتان گهوري
گهوري ڪر مال خزان

عبداللہ فقير ڪاتيار:

هي درويش پير محمد راشد ”روزي ڌڻي“ جو طالب هيو. دنوي
لاڳاپا توڙي ٺيڙهي (ضلعو خيرپور) لڳ لوڙهو ڏيئي گوشه نشين ٿي
ويٺو. اندازاً 1250ھ مطابق 1834ع ۾ وفات ڪيائين.

”ڪافي“

عاشق نام سڏاوڻ سوڪا، اوڪا اس پر رهڻا جي
عشق سراسر خوني خنجر، سدا سيني وچ سهڻا جي

طعنا تهمت لوڪ ملامت، عاشقان دي ڳل ڳهڻا جي
 باهه برهه ابراهيم والي، بلدي دي وچ بهڻا جي
 عبدالله اُت ڪسڻ قبوليا، لاشڪ هي سر لهڻا جي

فقير ابوبڪر عاشق:

هي فقير لاڙڪاڻي طرف جو رهاڪو ۽ حضرت ”روزي ڌڻي“
 جو معتقد ۽ مريد هيو. ساري عمر پير صاحب جي سڪ ۾ رهيو.
 ”ڪافي“

مول نه ڪريسان ماهي ماڻا
 طعني تهمت ويڪ ڪراهن، ساڏا ساهه ڪماڻا
 مٿن نمائي دي مارڻ ڪيتي تون ڪوئي صحيح سماڻا
 آڪي ادبئون عرض ڪنيزڪ، سڻ تون يار سياڻا
 ابوبڪر جيها سائل سڄڻا، ني تون نال نماڻا

خليفو نبي بخش قاسم:

هي سنڌ جو وطن پرست ۽ قومي جذبو رکندڙ شاعر حضرت
 ”روزي ڌڻي“ جو خليفو هيو. قاسم پنهنجي اباڻي ڳوٺ مٺي ”تعلقو
 ٽنڊو باگو“ ۾ 1190 هه ۾ ڄائو ۽ 1280 هه ۾ وفات ڪيائين.
 سندس شاعري حب الوطني جي جذبي سان سرشار آهي.
 سو سسيون ڏيئي، وڪ ونجي هڪڙي
 نيزي سر نئي، مڪايو ميدان ڪي.

خليفو گل محمد گل هالائي:

هي هالن پراڻن جي سانوڻي آخوندن مان هو. 1811ع ۾ ڄائو ۽
 1855ع ۾ وفات ڪيائين. پير علي گوهر شاهه ”اصغر“ جو مريد ۽ خليفو
 هيو. سنڌيءَ ۾ پهريون ديوان سندس ئي ڇپيو.

”کافي“

دل سدا مشتاق، سڄڻ تيڏي ڪيتي
 ڏسڻ تنهنجي لئي دائم دل تي
 اوڪن ڪئي اوطاق
 چاه تنهنجي جا، ڇت ۾ ڇت پت
 چڪيو چڪن ٿا چاڪ
 آءُ سڄڻ لهه سار، سڙيءَ جي
 فنا ڪئي جا فراق
 توريءَ ”گل“ قل ڪنول ڪماڻا
 عاشق ٿيا غمناڪ

آخوند محمد قاسم سانوڻي:

آخوند صاحب 1221ھ ۾ هالن پراڻن ۾ ڄائو. سنڌي، فارسي، اردو ۽ عربي ٻولين جو ماهر هيو. مير حسن علي خان کيس ”استاد الشعرا“ جو لقب ڏنو. 1298ھ ۾ حيدرآباد ۾ وفات ڪيائين. ”ديوان قاسم“ بهترين غزل گو شاعريءَ جو شاهڪار آهي.

”کافي“

اچي يار جاني مون سان ڪريو مهرباني
 پسايو پيشاني مون کي بار بار
 مون کي تون وڻين ٿو، جڏهن اک ڪڍي ٿو
 هيئن ۾ هڻين ٿو تڪي تون ترار
 جيڪي چاش چڪن ٿا، ڦرڻ ڪن ڪن ٿا
 مٿي تي رڪن ٿا، مدين جا مدار
 ٻڏي يار ٻانهون، ڪريان دوست دانهون
 هاريان ٿي تिलाهون، هنجهن جا هزار
 ”قاسم“ ڏک جا ڏاڪا، اوسيئڙا اولاڪا
 پسي واءِ واکا، ڪريان بيشمار

”درگاه جھوک شريف جي سلسلي جا شاعر“

صوفي ابراهيم شاه قادري:

هي درويش صوفي شاه عنايت جو سجاده نشين هو. 21 محرم
1229ھ مطابق 1814ع تي وفات ڪيائين. سندس تخلص ”مسڪين“
۽ ”فقير“ هيو.

”ڪافي“

ڪنهن نون مئن حال سڻاوان، عشق لڳا تيڏا ماهي
اڳي جواڪيان عشق اڙايان، پيڇي سو پير نه پاوان
طعنا جي تنڪا رانجهڻ والا، چشمان تي چمر چاوان
متيان ڏينديان سڳيان سهيليان، مول نه ڪنهن ڪون پاوان
آپ اڻايس سر پر چايس، لڳڙا نينهن نپاوان
فڪر ”فقيرائي“ فراق جودل وچ، سهسين سور سماوان.

روحل فقير:

روحل پٽ شاهو خان، بلوچن جي زنگيجا قبيلي مان هو. اندازاً
1730-35ع ۾ ڄائو. شاه عنايت شهيد جي فرزند عزت الله شاه کان
فيض جو وند مليس. آخرڪار ڪنڊڙي تعلقي خيرپور ميرس ۾ اچي
سڪونت اختيار ڪيائين. جتي 1219ھ مطابق 1804ع ۾ وفات
ڪيائين.

ڪفر ۽ اسلام ۾ ٿا ابتا پرن پير
هڪ هندو پيا مسلمان وچ وڌائون وير
انڌن اوندهه نه لهي سچ چوي ڪير
روحل راهه پرينءَ جو گهمي ڏٺوسين گهير
ته رب مڙني جو هڪڙو جنهن ۾ ڦٽند نه ڦير
سا ڪاڏي ڪري پير، جا ستي ڪعبة الله ۾.

مراد فقیر:

مراد خان ولد حیات خان زنگیجا بلوچن مان هو ۽ روحل فقیر
جي سوٽاڻ مان هیو. سندس جنم اندازاً 1740ع ۾ ٿيو. روحل فقیر جي
صحت مان فقیری اختیار کیائین. کوٽڄي ڀرسان کوٽلي نالي
ڳوٺ ۾ اچي رهيو، جيڪو هينئر ”مراد فقیر جو ڳوٺ“ نالي سان مشهور
آهي. مراد فقیر 1211ھ ۾ وفات ڪئي ۽ کيس سندس ڳوٺ کوٽلي ۾
ئي دفن ڪيو ويو.

وحدت جن وجود، ڪعبو ڪوڏيون تن جو
سي ڪنهن کي ڪن سجود، جيڪي پاڻ ”مراد“ مڪوٽيا.

«««»»»

آهي منجهه معراج، حج حضور جن کي
جي مڪي جا محتاج، ڪامل ٿين کين کي.

دريا خان فقیر:

روحل فقیر کي چار پٽ هئا: شاهو فقیر، غلام علي فقیر، خدا
بخش فقیر ۽ دريا خان فقیر. مگر شاعريءَ ۾ مڙني کان گوءِ دريا خان
فقیر کٽي.

”ڪافي“

مٿخاني وچ مليا يار، وڃڻ مسیتين کيها مقصد
هٿئون هادي جام پیتوسي، کهن ڪيف ڪلال ڏتوسي
تنهن دي خاص خمار، تالان کيتي تسبیح تهجد
مک محراب سڄڻ دي صورت، بیرنگي موهيا موهن مورت
بتخاني ڪنون ٿي بيزار، من مڪان ٿيو سي مسجد
مٿخاني وچون مست ٿيو سي، سجدي سجائڻ پل ڳيو سي
آپ اتي آيا اعتبار، ورد وظيفي ٿيو سي سڀ رد
”دريا خان“ آپ وچون نه آئين، حق سڃاڻين غير نه ڄاڻين
کول اکين تان هيئي اظهار، الله مرشد هڪائي هي حد،

قادر بخش بيدل:

روھڙيءَ جي درويش محمد حسن جو پٽ ھيو. 1230ھ ۾ ڄائو
۽ 1289ھ ۾ وفات ڪيائين. سچل کانپوءِ صوفي شاعريءَ ۾ سندس ئي
مقام آھي.

مرٿئون اڳي جي مرين، ٿئين نسورو نور
مرڻ جو مذڪور، ڪنين سڻين ڪين ڪي.

مرٿئون اڳي جي مرين، باقي بچين ذات
ھوندا سي حيات، يار! مرد نہ مرن ڪڏھين.

پير عبدالحي:

ھن درويش جي والد جو نالو پير شھاب الدين نقشبندي ھيو.
مگر عبدالحي جھوڪ جي گادي ڏئي شاھ فضل الله جو طالب ٿيو ۽
قادري طريقي موجب ذڪر جي تلقين ڪرڻ لڳو.
”ڪافي“

سر صدق ڪيان سئو وار،
جي محب اچي مونسان ملين،
مرڪڻ سان توهي من موھيو، محب منا مننار،
جڏھن خيال رکي مونسان ڪلين
زلف دراز ڇڏيا تو چوڙي، پيچي پيچدار،
جن دام وڌا آڻي دلين
عاشق عبدالحي جو، سوال اھو سردار
جي تور اڱڻ منھنجي نلين

خوش خير محمد فقير:

خير محمد فقير ولد رئيس غلام حيدر ڳوٺ گل محمد
ھيسباڻي تعلقي ڪنڊياري ۾ 1224ھ ۾ ڄائو. پير عبدالحي نوشهراڻي

جو طالب ھيو. خوش خير محمد فقير 1294ھ ۾ وفات ڪئي. سندس درگاه لڳ ڪروندي، تعلقي فيض گنج ۾ آهي. خير محمد فقير ڪافيءَ جو باڪمال شاعر ھيو.

”ڪافي“

عشق اچي مون سان ڪيون ڪيون

ڳالهيون ڏسڻ نه جهڙيون، سلڻ جهڙيون

هر دو جهان جي حجابن واريون، پٿر اچي سڀ پيون پيون

علم عقل جون اڳ ٻڌيون سي، نيھن سڻايون نيون نيون

حسن جون فوجان سر عشاقن اچن، امالڪ ڪنيون ڪنيون

خوش خير محمد قبل ماضيءَ جون، وحدت ۾ سڀ ويون ويون.

عثمان فقير:

عثمان فقير ولد خير محمد سانگي وينل ڳوٺ ڄامڙو سانگي

تعلقو لاڙڪاڻو، عبدالحق نقشبندي نوشهري فيروز واري جو مريد ھيو.

خوش خير محمد ۽ عثمان فقير پاڻ ۾ پير پائي ۽ صحبتي هئا. عثمان

فقير 1279ھ ۾ وفات ڪئي.

”ڪافي“

درد دکا يا دونهان، سيڪ ڏئي دل سورن ساڙي

ڏڪن ڏني آ ڏاڍي ڏيڪاري، سور ٿيا اچي سونهان

عشق لڳو تڏهن ٿيس اگهاڙي

اڪين تنهنجين ۾ آتش ڏاڍي، ڪن ٿيون ڦٽ ڦلوهان

اچي اچانڪ آڙه آڙي

اڄ ته مون وٽ يار به ايندو، ويهي ڪنڊيس ورونهان

الله ڪندو اهو ڏينهن ڏهاڙي

آهي عثمان کي باهه برهه جي، لهس ڏئي ٿي لوهان

الا ٿا اچن جئن ٻرندي اماڙي.

مخدوم صاحب جو جنم 1125ھ ۾ قديم لواري شريف ۾ ٿيو. پنهنجي وقت جو باڪمال بزرگ ۽ شرع جو صاحب هيو. شاهه لطيف ساڻس ملاقات لاءِ لواريءَ ڪهي ويندو هيو. مخدوم صاحب 1188ھ ۾ وفات ڪئي.

ستي ان شراب، جن سريءَ سي سون ٿيا،
سمهڻ تن ثواب، ڪٽڻ ڪيمبا جن جو.

عبدالرحيم گرهوڙي:

گروهي صاحب جي ولادت اندازاً 1153ھ ۾ رائيپور ۾ ٿي. ذات جو مگريو هيو. پنهنجي وقت جو عالم فاضل ۽ بهترين مناظر هيو. لنواريءَ جي لعل مخدوم محمد زمان جو مريد ۽ معتقد هيو. عمر جو آخري عرصو گروهي ضلعو سانگهڙ ۾ گذاريائين.

اچن جي اوطاق، مون ساريندي سپرين،
مون جهڙي مشتاق، ڏسيو لاهي ڏکڙا.

حمل فقير:

حمل فقير ولد رحيم خان لغاري 1225ھ ۾ ڄائو. سندس وڏا اصل ۾ خيرپور رياست جا هئا پر پوءِ لڏي اچي مير خان لغاري لڳ سڪرنڊ ۾ رهيو. حمل پنهنجي وقت جو اهم شاعر آهي. 1291ھ ۾ وفات ڪيائين.

حمل چوي هن ڳالهه جو ويهي ڪيم ويچار

تہ دل لڳي دوستيءَ جو ڇا ملهه آهي مقدار
اندر مان عقل چيو نڪطو هي نروار
جي لڳي تہ لک هزار، جي ٿئي تہ تڪوئي نہ لهي.

”شاهه شريف يادائي ۽ سندس سلسلي جا شاعر“

شاهه شريف:

شاهه شريف عرف قمبر علي شاهه ولد بچل شاهه جا وڏا اصل اچ
جي بخاري ساداتن مان هئا. سيد بچل شاهه لاڙ ۾ ”پاڏ“ مڪان رهيو ۽
پاڏائي جي لقب سان مشهور ٿيو. شاهه شريف 1264ھ ۾ وفات ڪئي.

رائي پيررتاس، لتاڙيندي لڪيون
ڏوري ڏيهه ڏناس، ساڻين جو شريف چوي

عبدالقدوس شاهه :

شاهه شريف جو ٽيون نمبر فرزند ۽ پنهنجي مڙني پائرن ۾ ٻڌ
سڌ وارو هيو.

هلو هلو جيڏيون، مون سان پير پريو،
ڳڻيو ڳڻ پرينءَ جا وڃي دل ڳريو،
سڪ سگيڻيون سرتيون وڃن پوءِ وريو،
آڙاهه آتش عشق جو ٻانيڻ سر ٻريو،
جني سوز سريو، سي ڏورين قاف قدوس چوي.

فتح فقير

فتح محمد پنهنجي فقير طبع سبب فتح فقير سڏجڻ لڳو. اصل
ڪڪڙ ضلعي دادوءَ جو ويٺل هيو. 1180ھ ڌاري ڄائو. نئين وهيءَ ۾
نينهن لڳس جو شاعر بڻيو.

روئي پڇي راه، آيل ٻاروچن جو
 كيس فراق فتح جوي جگرن منجهه جراح،
 پنهنوءَ لئ پساه، ڏئي مرندي ڏونگرين.

غلام حيدر تيرهو:

هي فقير ذات جو ٿيو هيو. غالباً 1810ع ۾ ڄائو. جهونا ڳڙه
 لڳ گرنار جبل تي ڇلا ڪڍيائين. تنهنڪري کيس گرناري به سڏيو
 ويندو آهي. قمبر علي شاه جو مريد هيو. 1900ع ڌاري گنبالي ۾ وفات
 ڪيائين.

جيرا جوش جلایا، سرتيون سک ويوم،
 ڪرڻ ڪوهيارل لئ، پيرين پنڌ پيوم،
 وهڻ وهه ٿيام، هلان تان هور لهي.

سامي:

سنڌي اساسي شاعريءَ ۾ شاه، سچل، سامي هڪ ثمورتي
 آهي. سامي ويدن جا ويچار سنڌي ۾ سمجهايا آهن. شڪارپور جو
 رهاڪو هيو ۽ 1850ع ۾ وفات ڪيائين.

سارو جڳ انڌو ٿيو مایا موه ۾،
 وجهي وينا پاڻ کي بنا سمجه سنڌو،
 واري ڪپت ڪنڌو، سامي مليو سروب سان.

دلپت:

اصل سيوهڻ جو وينل هيو، پر پوءِ لڏي اچي حيدرآباد ۾ ويٺو.
 1257هه ۾ وفات ڪيائين.

پير ۾ پرميشرت بهير ڪو ٻيو
 نياز ڪيو ٿانم جو ته ڪنڊي ڏوهه ڪيو

مسجد ۽ مڙهيءَ ۾ روشن هڪ ڏيو
جي اسلام آيو الله کان ته كفر ڪنهن ڪيو
پوءِ دلپت ڪيئن پيو خلل هن خلق ۾.

مخدوم ضياءُ الدين ۽ محمد هاشم ٺٽوي سچل جا وڏا پيشرو
همعصر شاعر هيا، انهن الف اشياءَ قافِيي واري انداز ۾ ڪتاب لکيا.
مخدوم عبدالرئوف ڀٽي (وفات 1166ھ)، غلام محمد
بگائي، مخدوم محمد اسماعيل پربالوئي (وفات 1174ھ)، حافظ
عالي، اوائلي غزل گو شاعر (وفات 1194ھ) ميان چتن، سرفراز ڪلهوڙو،
صاحبڏنو شڪارپوري (وفات 1250ھ)، مخدوم عبدالخالق کهڙائي
(وفات 1268ھ) ۽ مرثيا گو شاعر سيد ثابت علي شاهه پڻ پنهنجي وقت
۾ مولود، مداحن ۽ مناجاتن جا باڪمال شاعر ۽ سچل جا همعصر شاعر
هيا جن جي شاعريءَ کي ڏاڍي چاهه ۽ چس سان پڙهيو ۽ پسند ڪيو
ويندو هو.

مددي ڪتاب

1. لطف الله بدوي: ڪنڊڙيءَ وارن جو ڪلام س.ا.ب 1964ع.
2. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ: خليفي صاحب جو رسالو س.ا.ب 1966ع.
3. ميمڻ عبدالمجيد سنڌي: جوتيون جواهرن جون، ادبي اڪيڊمي لاڙڪاڻه 1971ع.
4. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ: راڳنامون، شاهه عبداللطيف ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز 1981ع.
5. تنوير عباسي: ڪلام خوش خير محمد س.ا.ب 1982ع.
6. ميمڻ عبدالغفور سنڌي: فقير عثمان سانگيءَ جو ڪلام، شڪارپور 1983ع.
7. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ: ڪافيون، س.ا.ب 1985ع جلد پهرين.
8. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ: شاهه شريف ڀاڙائي جو رسالو اداره سنڌ شناسي حيدرآباد 1972ع.

9. اينيميري شيمل، مترجم غلام حيدر ٻرڙو: سنڌي ادب جي ارتقا، شهيد عبدالرزاق اڪيڊمي مورو سنڌ 1981ع.
10. ڊاڪٽر عطا محمد حامي: منصور ثاني سچل سرمست، پاڪستان پبليڪيشنس انٽرنيشنل پريس ڪراچي 1964ع.
11. لطف الله بدوي: تذڪره لطفني (ڀاڱو پهريون) آر. ايڇ احمد اينڊ برادرز حيدرآباد 1954ع.
12. لطف الله بدوي: تذڪره لطفني (ڀاڱو ٻيو) آر. ايڇ احمد اينڊ برادرز حيدرآباد 1955ع.
13. ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو: سنڌي ادب جي مختصر تاريخ، سنڌ ڪتاب گهر، حيدرآباد 1973ع.
14. بنده جو ذاتي گڏ ڪيل ڪافين جو ذخيرو.

سڄي سائينءَ جا ڇپيل رسالا

رسالو سچل سائينءَ جو:

مرزا علي قلي بيگ جو ترتيب ڏنل هي رسالو ماسٽر هريسنگ بڪ سيلر سڪرواري 1902ع ۾ ابوالعلائي اليڪٽرڪ پريس آگري مان پڌرو ڪيو.

هن رسالي جا ٻه ڀاڱا آهن: پهرين ڀاڱي ۾ 1340 ڪافيون ۽ ٻئي ڀاڱي ۾ سي حرفيون، بيت ۽ وحدت نامون شامل آهن.

هي ڪلام 1895ع کان مرزا صاحب گڏ ڪرڻ شروع ڪيو جڏهن ته سچل جي وفات کي ئي مورڳو 66 سال مس گذريا هئا. مگر افسوس جو وڏي جاکوڙ کانپوءِ به مرزا صاحب کي سچل جي دور جو لکيل ڪوبه نسخو هٿ نه آيو. البت سچل جي وفات کان پوءِ جا لکيل اٽڪل 12 کن نسخا هٿ آيا جيڪي پڻ هڪ ٻئي جو نقل هئا، انهن کي ڀيٽي مرزا صاحب 1340 ڪافيون ترتيب ڏنيون.

مرزا صاحب کي جيڪو به ڪلام سچل جي نالي سان مليو سو لکندو ويو ۽ ڪابه پرڪ پروڙ نه ڪيائين. هن رسالي کي گنج سڏڻ به درست آهي. هن ۾ سڄي ڪلام سان گڏ ڪچو ڪلام پڻ اچي ويو آهي، جيڪو فني توڙي فڪري لحاظ کان سچل جو ناهي.

تون رب ڏاڍو بيپراه، آءُ ڊڄان تنهنجي ڊاء
ذڪريا ڪرت وجهائءُ سسي ساهه منجهاءُ
حضرت يوسف ڪوه وڌو ڀائرن پنهنجو پاءُ
حسن ماريائءُ حسين ماريائءُ ڌڻي جيءُ جفا

ڪريلا ۾ قتل ڪرايئ ترس نه پيئي ڪا.
 ظلمي آهين رحمي آهين جا وڻئي سا واه،
 سچل سڀ مڃي جيڪا رب رضا⁽¹⁾

ڪافي بلند شاهه نالي شاعر جي آهي ۽ منجهس هيءُ مصرع
 وڌيڪ پڻ آهي:

حضرت يونس پيٽ مڇيءَ ۾ داخل ٿيو منجهه دريا
 سيفل ڪي سڪ بديعل جي ليلا مجنون لاءِ⁽²⁾

ان کانسواءِ فقير نانڪ يوسف جيڪو سچل سائينءَ جو خاص
 طالب هيو ان جو ڪلام پڻ مرزا صاحب هن رسالي ۾ ڏنو آهي. مثال:

آدم جس ڪا نام مولا ڪون ڪهاويگا،
 پريرم گرو ڌم ڌام، باتيان برج بلاويگا.⁽³⁾

حالانڪه مٿين ڪافي فقير نانڪ يوسف جي آهي ۽ ان ۾ ڪل
 يارهن مصراعون آهن. مثال خاطر پهريون ۽ آخري شعر عرض رکجي ٿو:

بهي آدم جس ڪا نام، مولا ڪون ڪهاويگا،
 پريرم گرو ڌم ڌام، باتيان برج بتاويگا.

نانڪ يوسف عشق پليندا، هر جا اڻڻا حڪم هليندا،
 غيب الهه الهام، صاحب درس ڊڪاويگا⁽⁴⁾

ان کانسواءِ هڪ ٻي ڪافي نانڪ جي پڻ مرزا صاحب ڏني آهي،
 عاشق شهادت ڪر قبول رک فنا دا خيال پي⁽⁵⁾

1. رسالو سچل جو مرتب مرزا علي قلي بيگ، 1902 ع صفحو 51.

2. درگاه نانڪ يوسف تي رکيل ڪافين جو قلمي گنج، 1895 ع، ورق 733، علي محمد فقير کهڙي کان ٻڌم جيڪو درگاه شاهه نصير جو طالب آهي ۽ پاڻ به فقير شاعر آهي.

3. رسالو سچل سائين جو، مرتب مرزا علي قلي بيگ 1902 ع صفحو 44.

4. نانڪ جي ڪافين جو قلمي ڪتاب 1898 ع ورق 200.

5. سچل سائينءَ جو رسالو مرتب مرزا علي قلي بيگ 1902 ع صفحو 248.

مٿين ڪافي پڙهڻ کانپوءِ مڃڻو پوندو ته اهي ڪافيون فقير نانڪ يوسف جون آهن.⁽¹⁾

هاڻي ڏسڻو اهو آهي ته نانڪ جون ڪافيون سچل جي رسالن ۾ ڇو آيون؟

اها اسان کي ڄاڻ آهي ته نانڪ سچل جو طالب ۽ صحبتي هيو. نانڪ محبت ۽ عقيدت وڃان ڪيترين ئي ڪافين ۾ پنهنجي نالي سان گڏ سچل جو نالو به وڌو آهي، مثال:

1. ڪڏان نماڻا نانڪ نالي شهر درازين ڌمالي وهواهه،

يوسف يار سچل ديان رمان بره ڪيتيان برحالي وهواهه.

2. نانڪ نماڻا سولي يوسف سدا ڌمالي،

تيڏي نيڻان دي رمز نرالي، سچل سڪاليان. وغيره

وري ڪيتريون اهڙيون ڪافيون به آهن جن جي آخري مصرع ۾ نانڪ پنهنجو نالو چيو آهي ۽ ان کان اڳ واري مصرع ۾ مرشد سچل سان عقيدت ڏيکاري آهي. مثال:

1. ساڌ سچل گر ديو هماري شهر درازن والي،

جنهن وڪلائي روز ازل ڪنون سهڻيان چشمان چالي.

مين قربان جناب اهين تان جنهن آبي نيهڙا لايا.

نانڪ يوسف يار ظهورا هر جا حق سجاتا،

ظاهر باطن سمجهه وڪيوسي عنئون اور نه پاتا،

شامل حال هويا هر همت جنهن انالحق الايا.

2. سچل مرشد ڳالهه سڄيءَ جو ڏنو سچ ويساهه

يار يوسف کي ٿا پڻ ڪوئين ڪيئي نانڪ شاه

پرين تنهنجي اڪڙين منجهه الاهه، سچل جي اڪڙين منجهه الاهه.

اهوئي ڪارڻ هيو جو نانڪ جي ڪافين کي سچل جي رسالن ۾ شامل ڪيو ويو.

جيتوڻيڪ سچل جي ڪلام هٿ ڪرڻ ۾ مرزا صاحب وس ۽ وٽ کان ڪين گهٽايو تنهن هوندي به ڪيترو ئي بهترين ڪلام هٿ ڪري ڪين سگهيو.
مثال:

1- ڪيڙو مست پرينءَ جي ناز مون کي،

وسريو روزو نه ياد نماز مون کي .

2- ڪنهن کي ڏيان مان دانهن درد جي پيچ پنهل مون

سان پايون هليو ويو

3- جوڙي جادو جگر ۾ لايو تو.

مٿيون ڪلام اڪثر ڪري فقير درگاهن تي وڏي عقيدت،

جوش ۽ جذبي سان ڳائيندا آهن.

هن رسالي جي خاص خوبي اها آهي ته مرزا صاحب ڪافين جي

الف. ب. وار Index ڏني آهي جنهن ڪري ڪابه ڪافي سولائي سان

ڳولي سگهجي ٿي . آئينده ڪوبه سچاڻ عالم جڏهن سچل جو مڪمل

۽ مستند متن تيار ڪندو تڏهن ئي رسالي کي بنيادي ماخذ بڻائيندو.

داستان وڏو رسالو سچل سائينءَ جو

ماسٽر در محمد، ماسٽر هيمراج ۽ ٻين دوستن گڏ ڪيو جنهن

کي آريا اسٽيم پريس لاهور مان ڇپائي پوڪر داس ٿانور داس تاجر

ڪتب شڪارپور 1910ع ۾ پڌرو ڪيو.

هن رسالي ۾ 403 صفحا، 727 سنڌي ۽ سرائڪي ڪافيون،

ٻٽيهه اڪريون سنڌي ۽ پنجٽيهه اڪريون سرائڪي آهن. هن رسالي جو

سمورو مواد مرزا علي قلي بيگ واري رسالي تان چونڊ ڪيو ويو آهي ۽

سندن انتخاب پڻ معياري کين آهي.

بهرتر ٿئي ها جيڪڏهن سنڌي ۽ سرائڪي ڪلام الڳ الڳ ڏنو وڃي ها. هن رسالي جي ڪافين جي Setting مرزا صاحب واري رسالي کان وڌندڙ آهي. هن رسالي ۾ ڪيترو ئي ڪلام به به پيرا اچي ويو آهي. مثال صفحي 38 تي ڪافي آهي ”مون ۾ عيب اپار، آءُ ته سڄڻ تنهنجي ماري آهيان“ ۽ ساڳي ڪافي 28 صفحي تي پڻ آهي. صفحي 8 تي ڪافي آهي. ”آءُ ٻاروچل ٻيلي، مونجهه تنهنجي ماري آهيان“ وري ساڳي ڪافي 100 صفحي تي پڻ موجود آهي. صفحي 92 تي ڪافي آهي. ”ڪو دم اسان جي درد کان عاشق متان ڪاهل رهين.“ وري ساڳي ڪافي 308 صفحي تي موجود آهي. هن رسالي کي ڪابه انفراديت ڪانه آهي.

سچل سرمست

شڪارپور جي آغا علامر نبي صوفيءَ (وفات 1941ع) ترتيب ڏنو جيڪو فقير وليداس (ڊپٽي ڪليڪٽر) جي امداد سان، شڪارپور پريس مان 1933ع ۾ پڌرو ٿيو. جڏهن آنجهاني گريخشاڻي صاحب شاهه لطيف جو مستند متن عالمانه انداز سان مهاڳ لکي پڌرو ڪيو جنهن جي مهاڳ ۾ گريخشاڻي صاحب ڄاڻايو ته ”سچل وغيره شاهه جي دڙي کي رسي نه سگهيا.“ تڏهن صوفي صاحب ان جي مقابلي ۾ هي سچل جو رسالو تيار ڪيو، جيتوڻيڪ ٻنهي عالمن جي علمي ڪاوش ۾ ڏينهن رات جو فرق آهي 320 صفحن تي حيات سرمست ۽ 493 صفحن تي مشتمل ڪلام ۽ شرح لکيل آهي. هن رسالي ۾ 39 سنڌي، 9 سرائڪي، 4 اردو ڪافيون ۽ 6 فارسي غزل آهن. البت بيت جو ڀاڱو ٻين رسالن جي پيٽ ۾ سوايو آهي.

محترم آغا مرحوم ڪيترن ئي لفظن جون معنائون اوت تي ڪيون آهن جن جو ذڪر سنڌي لغت جي سڄاڻ ڊاڪٽر سنديلي صاحب

گذريل سال پنهنجي تحقيقي مقالي ۾ ڪيو.

آغا مرحوم درگاه درازا جو عاشق صادق هيو ۽ حياتيءَ جو وڏو عرصو درگاه تي گذاريائين.

آغا صاحب جي ايتري عقيدت هوندي به درگاه بابت ڄاڻ اڻپوري آهي، مثال طور صفحي 127 تي لکي ٿو ته ”اسان جي ڪامل قريبدار سان گڏ انهيءَ قبي اندر سندس والد صلاح الدين صاحب، سندس ڏاڏي فقير صاحبڏني صاحب ۽ سندس ستگر پير عبدالحق صاحب جون تربتون آهن.“ اها هر هڪ ڄاڻوءَ کي خبر آهي ته سچل جي والد صاحب جي قبي اندر قبر ڪين آهي پر قبي سان لڳو لڳ اڀرندي طرف کان دروازي جي ڀرسان آهي.

تاريخدانيءَ بابت صوفي صاحب جي ڄاڻ هن ريت آهي:

”لات منات به وڏا بت جيڪي محمود غزنويءَ سومناٽ ۾ ڀڳا“⁽¹⁾

پر حقيقت ان جي ابتڙ آهي، لات ۽ منات عرب ڪافرن جا بت هئا جيڪي ڪعبي ۾ رکيل هئا ۽ پيغمبر اسلام جن فتح مڪي وقت ڀڃايا.

”شاه بلاول به خدائي دم هنيو جنهن تي ملن ڪيس گهاٽي ۾ پيڙائي ڇڏيو.“⁽²⁾

مخدوم صاحب جن خدائي دم ڪونه هنيو هو، پاڻ وڏا عالم ۽ خدا پرست ديندار هئا مگر وطن پرستي ۽ عوام دوستيءَ جي الزام ۾ گهاٽي ۾ پيڙايا ويا.

”شاه عنايت جڏهن عارفيءَ ۾ چوٽ ڪئي تڏهن اچي دل ۾ خيال ٿيس ته هينئر عشق جو مارڳ به ماڻي ڏسان سو عمل جي زور تي هن مغلن جي گهراڻي مان هڪ مهربان نالي چوڪريءَ کي پاڻ وٽ حاضر ڪري مٿس نيٺن جو نظارو ڪرڻ لڳو. هميشه رات جي غير

1. سچل سرمست، مرتب آغا غلاني صوفي 1933 ع صفحو 480.

2. ايضاً صفحو 489.

حاضريءَ مهرالنساء جي مائتن کي تشویش ۾ وڌو، آخر کار چوڪريءَ کان پڇيائون، چوڪريءَ سموري حقيقت سڻاين. تنهن تي مغل شاه ڪاوڙ مان ڪلهوڙن کي لکي موڪليو ته شاه عنايت جو سر وڍي دهليءَ موڪليو. مغلن جي ڏاتي ڪلهوڙن حڪم جي تعميل ڪئي.⁽¹⁾

شاه عنايت جي شهادت جو اصل ڪارڻ هيو ديس ڀڳتي ۽ پورهيت طبقي سان پيار. ڏيهي پير، وڏيري ۽ ملان جي مفاد وٽان اها ڳالهه هرگز هرگز ڪانه هئي تنهن ڪري انهن دهليءَ جي حاڪم مغل سامراج وٽ وڃي هاءِ گهوڙا ڪئي ۽ شاه صاحب جهڙو درويش صفت ۽ محب وطن انسان پنهنجي چند ساڻين سميت شهادت ماڻي تاريخ ۾ امر ٿي ويو.

آغا صاحب کي رسالو مرتب ڪرڻ وقت مير صاحبن کان ڪوئي نسخو مليل هيو، جيڪو پڻ اڻپورو هيو. ان جو ثبوت رسالي ۾ موجود ڪلام مان ملي ٿو.

مثال: عشق لڳئي ته ڪر آمين، نا منجهه ڪفر نا منجهه دين⁽²⁾

هن ڪافيءَ ۾ هيٺيان مصرع ڪٽل آهن:

1- ستون سورن جون ڪهڙيون پڙهين ٿو،

ورهر نه پچندءِ والضالين.

ديد ڏسي ڪي ديد اڙائن

نيهن نه پچن ٿا نابين.⁽³⁾

2- صورت سڀ سلطان، پاڻ ڏسڻ آيو پنهنجو تماشو⁽⁴⁾

هن ڪافيءَ ۾ هيءَ مصرع ڪونه آهي:

3- ڪٿي انا الحق چئي ڪٿي ڦيرائي فرمان⁽⁵⁾

1. سچل سرمست، مرتب آغا غلام نبي صوفي 1933ع صفحو 489.

2. ايضاً صفحو 17. 3. رسالو سچل سائين، مرزا علي قلي بيگ 1902ع صفحو 26.

4. رسالو سچل سرمست، آغا صوفي 1933ع صفحو 31.

5. رسالو سچل سائين، مرزا علي قلي بيگ 1902ع صفحو 360.

(1) محبوب ڳولي ڏس من ۾

هن ٿله سان سچل جون ٻه ڪافيون آهن مگر آغا صاحب ٻنهي ڪافين جا ٿله گري لکيا آهن تنهن هوندي به هيٺيان مصرع ڪٽل اٿس:

بيائي سان ٿو ٻاهر ڳولين، اٿئي بر بحرءِ بن ۾
چهره چوريءَ ڏسيو چلين ٿو اٿئي چاهه چمن ۾
زلف زنجير کان زاهد ڀڳا اهي ظاهر پرست ظن ۾
عاشق سوين احوال آڪن اناالحق جي ان ۾
ڪل يوم هوفي شان آيو ورنهه ڪنهن ون ۾
(2) مرشد ڪامل سانول سپرين آيو صاف صحن ۾

◀◀◀●◀◀◀

(3) 4- ناهي ٻارو چو ٻيو، آهي اهو جو روز ڏسان ٿي

هيٺيان مصرع پڻ هن ڪافيءَ ۾ ڪونه آهن:

دريءَ منجهارون دوست ڏٺوسون لالڻ پاتوليئو
سهي سڃاتم سپرين يار يقينئون ٿيو
خلق الاشياء فهو عينها شك وچئون سڀ ويو
ڪڍي وڃان خوشيءَ سان سرتيون جي منهن ڏيو
(4) عقل مت شرم سڀ نينهن انهن جي نيو

◀◀◀●◀◀◀

(5) 5- مٿن تا ڪوئي خال هان ليسان نال خيال دي

هن ڪافيءَ ۾ پڻ هي مصرع ڪٽل آهي:

(6) اصل انهان آگاه نهين جي شائق شيءِ شڪال دي

1. سچل سرمست، آغا صوفي 1933 ع صفحو 131.
2. رسالو سچل سائين، مرزا علي قلي بيگ 1902 ع صفحو 339.
3. سچل سرمست، آغا غلام نبي صوفي 1933 ع صفحو 214.
4. رسالو سچل سائين، مرزا علي قلي بيگ 1902 ع صفحو 164.
5. سچل سرمست، آغا غلام نبي صوفي 1933 ع صفحو 223.
6. رسالو سچل سائين، مرزا علي قلي بيگ 1902 ع صفحو 238.

6- نه مئن تاب نا بي تاب نه مئن ابرنا آفتاب⁽¹⁾

هن کافيءَ ۾ پڻ هي مصرع ڪونه آهي:

(2) نه مئن ملان نه مئن قاضي نه مئن شور شراب

7- ساروئي سر آهي، ڪاٿي سچل ڪاٿي ذات سچل جي⁽³⁾

هن کافيءَ ۾ هي مصرعون ڪونه آهن:

الا الله اثبات مڙيوئي لا کي ڇڏ تون لاهي

(4) اهو اندر اهو ٻاهر ڪيئن چوان ائين ناهي؟

(5) مطلب آهي تنهنجو سر ڇڏي سرانجام

هن رسالي ۾ ڪافيون گهڻي قدر اڻپوريون آهن مگر بيت ٻين رسالن کان سواءِ آهن، باقي تصوف ۽ ويدانت تي جيڪو صوفي صاحب لکيو آهي سولڪ لهي.

سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام

نماڻو فقير (درگاه جي معتقد هڪ هندو عورت) سنڌ پرنٽنگ پريس بڙودي (هندستان) مان ڇپرائي 1952ع ۾ پڌرو ڪيو.

هن رسالي ۾ 700 سنڌي ۽ سرائڪي ڪافيون، 5 سي حرفيون ۽ 184 چونڊ سنڌي ۽ پنجابي بيت (بقول مرتب) ڏنا ويا آهن، پڇاڙي ۾ ڏکين لفظن جي معنيٰ به ڏني ويئي آهي. نماڻي فقير جي چونڊ سچل جي ڇپيل سڀني رسالن کان معياري آهي. خاص خوبي ته جيڪو ڪلام مرزا علي قلي بيگ واري رسالي ۾ ڪين آهي اهو رسالي ۾ موجود آهي. رسالي ترتيب ڏيڻ جو ڪارڻ مرتب ٻڌائي ٿو ته ”ملڪ جي

1. سچل سرمست، آغا غلام نبي صوفي 1933ع صفحو 223.

2. درگاه سچل سائين جي ڳاڻڻي حبيب فقير جي ٻڌايل.

3. سچل سرمست، آغا غلام نبي صوفي 1933ع صفحو 216.

4. رسالو سچل سائين، مرزا علي قلي بيگ 1902ع صفحو 149.

5. رسالو سچل سائين، مرزا علي قلي بيگ 1902ع صفحو 98.

ورهاڱي ۽ دنيا جي بگڙيل حالتن ماڻهن جا من منجهائي وڌا آهن، جيڏانهن نهار تيڏانهن اڻانتي ۽ نراسائي نظر پيون اچن، اهڙي وقت جڏهن ڪابه شيءِ دل کي آرام ۽ تقويت ڏيندڙ آهي اها آهي سنتن جي واڻي يا درويشن جو ڪلام.

ڪتاب جي مندرجہ تصوف تي 6 صفحا کن لکيل آهن ۽ اهڙو ته مختصر ۽ جامع لکيو ويو آهي جڻ ته مرتب جبل ٽڪي گلدستو تيار ڪيو آهي. تصوف جي سمجهاڻي نهايت صاف ۽ سولي نموني ۾ ڪئي اٿس.

هن رسالي ۾ مرتب سچل سائينءَ جي ڏاڏي صاحبڏني موراڳيءَ جو ڪلام به ڏئي فقير جي ڪلام کي محفوظ ڪري ڇڏيو آهي. نماڻي فقير سڄي سائينءَ جي رسالي جو ڪم نهايت محبت ۽ محنت سان ڪيو آهي تنهن هوندي به ڪيترو ڌاريو ڪلام رسالي ۾ داخل ٿي ويو آهي.

وهواهه سچل سائين عيد ڪرائيه نيٺن خوب نظاري جي⁽¹⁾

هيءَ ڪافي چٽي سانگيءَ جي آهي ۽ گهڻو ڪري مختلف درگاهن تي پڻ ڳائي ويندي آهي. پراڻن قلمي نسخن ۾ پڻ موجود آهي.⁽²⁾ هيٺ ڏنل ڪافيءَ جي فن توڙي فڪر مان پانئجي ٿو ته هي ڪافي ڪنهن ٻئي شاعر جي آهي ڇاڪاڻ ته منجهس نه ٻوليءَ جي رواني آهي ۽ نه وري خيال جي اڏام.

توبه منهنجي توبه زاري توبه يار پڙهائي وي
هڪ توبه ڏوجهي توبه تيجهي يار پڙهائي وي
نامئن منگي نامئن پرڻي ٻانهين يار چڙهائي وي
سچو آڪي سڪ منجهاروئن مرشد ڪيتي ستاري وي.⁽³⁾

1. نماڻو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952 ع صفحو 68.

2. نانڪ يوسف جي درگاه تي رکيل ڪافين جو قلمي گنج 1895 ع ورق 251.

3. نماڻو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952 ع صفحو 77.

ساڳي نموني هيٺين ڪافيءَ جو غور سان اڀياس ڪريو. ان ۾ اوهان کي سچل جي فن توڙي فڪر جي ڪابه خوشبوءِ محسوس نه ٿيندي:

آپي شاه، آپي گدا، آپي امير امراءِ
آپي ڌيءُ آپي پيءُ، آپي پٽ آپي ماءُ
آپي جوءُ آپي مڙس، آپي ڀيڻ آپي ڀاءُ
آپي موج آپي لهر، سچل آپي دم دم درياءُ⁽¹⁾

اهڙيءَ طرح هن رسالي ۾ پڙهڻين جون چڪون پڻ آهن ۽ هي اهي ڀلون آهن جيڪي سچل سائينءَ جي سڀني رسالن ۾ آهن.

جهور نه لهي جهڙ جي نا ڪڏهن اوڳاڻن⁽²⁾

هن ڪافيءَ ۾ ”اوڳاڻن“ کان ”اوڪاڻن“ لفظ برابر آهي. اوڪاڻن معنيٰ بند ٿيڻ (مينهن وسڻ، اکين مان ڳوڙها ڳڙڻ).

لعلن جنين نه لوءِ، سي اوڪاڻين نه اڪيون⁽³⁾ (شاهه)

سور نه جهلڻ جهڙو هاريون ڙي هيهاٽ⁽⁴⁾

”سور نه جهلڻ جهڙو“ کان ”سور نه سهڻ جهڙو“ يا ”سور نه سلڻ جهڙو“ وڌيڪ موزون آهي.

سچل هي مسڪين الهه دا، عشق تسادي تڳيان⁽⁵⁾

هن ڪافيءَ ۾ ”عشق تسادي تڳيان“ کان ”توهه تسادي تڳيان“ درست آهي، ڇاڪاڻ ته عام چوڻي ۾ ”توهه تڳڻ“ چيو ويندو آهي ۽ قلمي بياض ۾ پڻ ان ريت آهي.⁽⁶⁾

1. نمائو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952 ع صفحو 322.

2. نمائو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952 ع صفحو 80.

3. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ: جامع سنڌي لغات حيدرآباد 1960 ع صفحو 299.

4. نمائو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952 ع صفحو 95.

5. نمائو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952 ع صفحو 44.

6. نانڪ يوسف جي ڪافين جو قلمي بياض. ورق 272.

حال ڏسي پنهنجو پيال پلائج، پر پڄاڻون ورهه ورائج
(1) ڪج ڊپ دارون ڊڪ واريءَ جو

هن ڪافيءَ ۾ ورهه ورائج اصطلاح غلط آهي ۽ ”ورهه وسائج“
درست آهي. مثال:

(2) دوست اوهان جي در تي ويٺي ورهه وسائي

(3) هيڪلڙي حب ۾ ويٺي ورهه وسائي.

انهيءَ پڙ ۾ پهلو انن جوشن کان جيءَ جلایا ها،

(4) کنيا جي موج مستيءَ جي آهي هن عار آيا ها.

عار معنيٰ لڄ يا شرم - ان لفظ جي هتي معنيٰ ڪابه ڪانه ٿي
نڪري مگر ان کي هيئن ”آر“ لکي ڏسو ته مطلب واضح ٿي پوندو. آر
معنيٰ تيز وهڪرو يا چڪ، درياءَ جي تڪ، پاڻيءَ جو مارو، سير، دل جو
لاڙو يا ميلان، سک، حب، پيار، قرب، اٿل لیت. (4)

ڏيئي توڪل تڪيو آر لنگهيا آسان (شاه)

ويرم لاهي ويهه، مٿي آر اوڙاهه جي (شاه)

۽ ان لفظ جو استعمال سچل هڪ ٻي ڪافيءَ ۾ پڻ ڪيو آهي.

(6) اديون ورهه واريون اينديون ڙي هن آر

(7) چوريءَ چوريءَ سير ڪرين ٿو تنهنجو چاند چمن ۾

هن سٽ ۾ ”چاند چمن“ جي معنيٰ ڪابه نه ٿي نڪري مگر
”تنهنجو چاهه چمن“ پڙهڻ سان مطلب پڌرو ٿئي ٿو:

1. نمائون فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952 ع صفحو 73.

2. نمائون فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952 ع صفحو 41.

3. ايضاً صفحو 78. 4. ايضاً صفحو 267.

5. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ: جامع لغات سنڌي حيدرآباد 1960 ع صفحو 38.

6. نمائون فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952 ع صفحو 123.

7. ايضاً صفحو 212.

بہر حال نمائي فقير سنڌ کان ڏوراهين ڏيهه ويهي محبت من ۾
پائي جيڪي ويهي ڪٿيو آهي اهو اڻ ٿوري وئي اڳهائڻ جهڙو آهي. سچل
سائينءَ جا جيڪي ٻه رسالا هيل تائين ڇپيا آهن، نمائي فقير جو هي
نماڻو تحفو ڇپائيءَ جي لحاظ کان پنهنجو مت پاڻ آهي.

سچل جو رسالو (سنڌي ۽ سرائڪي)

مرتب رشيد احمد لاشاري، ڇپائيندڙ آر- ايڇ احمد برادر س
حيدرآباد اسٽينڊرڊ پريس مان 1958ع ۾ ڇپيو.
هن رسالي جو مواد مرزا علي قلي بيگ واري رسالي تان چونڊ ڪيو ويو
آهي، مرتب جي چونڊ پڻ معياري ڪين آهي.

1910ع ۾ جيڪو سچل جو رسالو ڇپيو هيو ان کانپوءِ اڌ صدي
تائين سچل جو رسالو ڪونه ڇپيو. البت آغا صوفيءَ 1933ع ۾ سچل
جو رسالو 500 ڪاپيون ڇپايون جيڪو درگاه جي معتقدن لاءِ ئي اڻ پورو
هيو. 1952ع ۾ نمائي فقير هندستان ۾ سچل جو رسالو ڇپايو مگر اهو
ٻه سنڌ ۾ ناياب هيو. بازار ۾ سچل جي رسالي جي ڪوٽ هئي ۽ ان
ضرورت کي محسوس ڪندي آر- ايڇ احمد برادر س وارن واپاري خيال
کان سچل جو رسالو ڇپائڻ گهريو.

هن رسالي جو ڪوبه ادبي معيار ڪونه آهي. منجهس ڪابه
پرک پروڙ نه ڪئي وئي آهي. ايتريقدر ته ڪيتريون ئي ڪافيون به به پيرا
اچي ويون آهن. هت رڳو رديف ”ر“ مان مثال ڏينداسون ته لڳ ڀڳ
سموريون ڪافيون به به پيرا آيل آهن.

”ويندي تان وٺڪار، جيڏيون هيءَ مڳ هوت بلوچ جي.“

(صفحو 36)

وري اها ساڳي ڪافي 45 هين صفحي تي موجود آهي.

”پلي ڪري آئين، هت تون گهرجين يار.“

صفحي 36 تي ڪافي آهي.

وري ساڳي ڪافي 44 صفحي تي موجود آهي. صفحي 36 تي
 ”ساجن انهيءَ سير، ايندءِ ڙي اڃا.“
 وري ساڳي ڪافي 50 صفحي تي موجود آهي.
 ”سا ڪندي ڪيئن قرار، جيڏيون جنهن جيئڙو جتن سان.“
 (صفحي 37 تي)
 وري ساڳي ڪافي 43 ۽ 48 صفحي تي موجود آهي. صفحي 38 تي
 ”هاري توباتوهار، ڄام چنيسر آوڙان.“
 وري ساڳي ڪافي صفحي 56 تي موجود آهي. صفحي 38 تي
 ”مون ۾ عيب اپار، سڄڻ تنهنجي ٻانهڙي آهيان.“
 وري ساڳي ڪافي 48 ۽ 49 صفحي تي پڻ موجود آهي. صفحي 49 تي
 ”رئان زار و زار، مان ملان مارن ڪي آئون.“
 وري ساڳي ڪافي 51 صفحي تي موجود آهي. صفحي 41 تي
 ”آءُ ته صدقي ان تئون جي آيا پنهل جي پار“
 وري ساڳي ڪافي 55 صفحي تي موجود آهي.
 اهڙي طرح صفحي 42، 44، 46 ۽ 50 واريون ڪافيون ترتيب وار
 هوبهو صفحي 43، 50، 52 ۽ 54 تي موجود آهن.
 مٿين مثالن مان ئي ثابت ٿئي ٿو ته هن رسالي کي ڪنهن به
 ادبي ڳڻپ ۾ آڻي نه ٿو سگهجي.

رسالو سچل سرمست (سنڌي)

عثمان علي انصاريءَ مرتب ڪيو. سنڌي ادبي بورڊ، سنڌ
 يونيورسٽي پريس حيدرآباد مان ڇپرائي 1958ع ۾ پڌرو ڪيو.
 هن رسالي ۾ سچل جو رڳو سنڌي ڪلام ڏنو ويو آهي. هن

6. سچل سائینء جورسالو مرتب مرزا علی قلی بیگ 1902ء صفحو 99.

سانول سوين ڳڻ تنهنجا ٿي ساريان⁽¹⁾

هن ڪافيءَ ۾ پڻ هيءَ ست موجود ڪانه آهي.

(2) آسروند آهيان، جيڪي قول ڪيا سي پاريان

(3) اڄ اڱڻ اجهي آيم، پرديسي گڏيم ميان

انهيءَ ڪافيءَ ۾ به هيءَ ست ڪانه آهي:

(4) جن لئي هيس اهاڻڪي، مولا سي محب ملايم

(5) ڏوراپا ڏيئي ڪنهن هٿ منجان مارئين

ڪافيءَ ۾ هي ٻه مصرعون ڪٽل آهن.

ساعت پانيان سال ٿي، جا پنهورن ريءَ پيئي

(6) ڪو رسائي مون راج ۾، ڏاڏائي ڏيئي

(7) پڇونه منهنجي ذات، جوئي آهيان سوئي آهيان

هن ڪافي ۾ پڻ هي ٻه ستون ڪونه آهن.

ظاهر ٿيا سي ذاتيءَ وچان سمجهڻ منجهه صفات،

(8) لاڪي لاهي نفي ڪيوسين الا الله اثبات

1. عثمان علي انصاري: رسالو سچل سرمست سنڌي ادبي بورڊ 1958 ع صفحو 142.

2. نماڻو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952 ع صفحو 153، درگاه نانڪ يوسف تي ڪافين جو قلمي گنج ورق 128.

3. عثمان علي انصاري: رسالو سچل سرمست سنڌي ادبي بورڊ 1958 ع صفحو 173.

4. نماڻو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952 ع صفحو 302، درگاه نانڪ يوسف تي ڪافين جو قلمي گنج ورق: 13

5. عثمان علي انصاري: رسالو سچل سرمست سنڌي ادبي بورڊ 1958 ع صفحو 163.

6. درگاه نانڪ يوسف جي جهوني فقير فيض محمد ٻڌ ڪان ٻڌي لکيل.

7. عثمان علي انصاري: رسالو سچل سرمست سنڌي ادبي بورڊ 1958 ع صفحو 382.

8. مرزا علي قلي بيگ: رسالو سچل سائين جو 1902 ع صفحو 130، نماڻو فقير: سچل جو

ڪلام عرف الهام بڙودا 1952 ع صفحو 372، ڊاڪٽر نواز علي شوق: ڪلام حضرت

سچل سرمست ڪافي پبليڪيشنس ڪراچي 1980 ع صفحو 19.

انهيءَ کان سواءِ رسالي جي ڪيترين ئي پڙهڻين ۾ پڻ ڪافي غلطيون آهن جيڪي هيٺ ڏجن ٿيون:

1- آهيان آءُ اسرار، جيڏيون مون کي ڪير پانيون ٿيون
آيس هن عالم ۾ باري چڙهي بار

هن ڪافيءَ ۾ ”باري چائي بار“ وڌيڪ موزون آهي ۽ سچل جي ٻين سڀني رسالن ۾ به اهڙي طرح لکيل آهي ۽ فقراء به اهڙي نموني ڳائيندا آهن.

2- توڪيئن وڃايو پاڻ، ڳولي لهج پاڻ کي
مڪڻ اکر هڪڙو سوئي ڪير سنيڀاڻ
هن ۾ ”مڪڻ اکر“ کان ”مڪڻ اکر“ وڌيڪ درست آهي.

3- جهڙو هي عجائب آه، ناهي عجب ٻيو ڪو اهڙو
هيڏي هوڏي نه ڏسين منهن پاڻيءَ ۾ پاءُ

هن ڪافيءَ ۾ ”منهن پاڻيءَ ۾ پاءُ“ کان ”منهن پاڻ ۾ پاءُ“ جنهن جو مطلب آهي نائي نيٺ نهار درست ٿيندو.

4- برهه بيراجي ڪيوڙي جيڏيون، مون کي درد ديوانو ڪيو
جو امر اورائو ڏنو، سو تان ساڳي ٿيو.

هن ڪافيءَ ۾ ”جو امر اورائو ڏنو“ کان ”جو امڙ اورائو ڏنو“ وڌيڪ موزون آهي ۽ ڳايو به اهڙي نموني ويندو آهي.

هلي ههڙي حال ميان، وڃي ڏوٿن کي ڏسان
سچوءَ جي ته سرير ۾ مارن جي آهي قال

هن ڪافيءَ ۾ ”مارن جي آهي قال“ کان ”مارن جي آهي مقال“ وڌيڪ موزون ٿو پائجنجي.

ان کان سواءِ ڪي ستون اهڙيون به آهن جيڪي مختلف ڪافين ۾ ساڳيون موجود آهن. نموني خاطر صرف ٻه مثال ڏجن ٿا:

1- اصل آهي انهن سان روح منهنجي جورلو

اها ست هيٺين ٻن ڪافين ۾ ڪتب آندل آهي:

(i) اڙي الو الو رانول آيو راج ۾

(ii) ڪري سانگ پرين وري آيم، ديس اساذڙي الو الو

2- چونديس حال حبيب کي ڳچيءَ پائي گندي

اها ست هن ٻن ڪافين ۾ استعمال ٿيل آهي:

(i) آءُ ڪيچ ڪندي، وڃي پورهيو پرينءَ سان

(ii) ويهي آءُ ڪوه ڪندي، جيڏيون ڙي پنيور ۾

هن رسالي ۾ جيترو مواد محترم انصاري صاحب ڏنو آهي

ڪانس اوترو ئي ڪلام رهجي ويو آهي ۽ اهڙو چونڊ ڪلام رهجي ويو

اٿس جيڪو فن ۽ فڪر جي لحاظ کان تمام مٿاهون آهي. اڪثر ڪري

اهو ڪلام درگاهن تي پڻ ڳايو ويندو آهي. جنهن مان ڪجهه مثال هيٺ

ڏجن ٿا:

1. سچ ٿا مرد چون ڪنهن کي وڻي نه وڻي،

2. ڪوڙي دوستيءَ جو دم بڻي نه بڻي.

3. جوئي آهيان سوئي آهيان، هندو مومن ناهيان.

4. ڪو ڪيئن چوي ڪوئي ڪيئن چوي آءُ جوئي آهيان سوئي آهيان.

5. ساڳيوئي سر آهي، ڪاٿي سچل ڪاٿي ذات سچل جي.

6. اسين ساڳي خود آهيون، ڀلي عام چوي ائين ناهي

7. ڏسو عشق جو انصاف، سڀئي مذهب ڪيائين معاف

8. عشق لڳئي ته ڪر آمين، نا منجهه ڪفر نا منجهه دين

9. شاهه ٿيو سيلاني، نه ڄاڻان ڪنهن ڳالهه ڪئون

10. جي مون پڇوڙي جيڏيون، آهي برهه بيقرار

11. اتي كفر نه ڪو اسلام، آهي سڀني کي سلام

12. ڪرڻ مڙهي ڪتلام، پاڻ ڪريان جي پڌرو

سچل سائين جي شاعريءَ جا جيڪي ٻه رسالا ڇپايا ويا آهن ڪوبه مستند ۽ مڪمل نسخو ڪين آهي، ۽ پير صاحب حسام الدين راشديءَ جا اهي الفاظ بلڪل صحيح آهن ته سچل کي ڪوبه گريخشاڻي نصيب نه ٿيو.

سچل جو سرائڪي ڪلام

مرتب مولوي محمد صادق راڻپوري، ڇپائيندڙ سنڌي ادبي بورڊ ۽ وفائي پرنٽنگ پريس ۾ 1959ع ۾ ڇپيو. هن رسالي ۾ سچل جي سرائڪي ڪلام سان گڏ 150 اردو غزل به ڏنا ويا آهن.

مولوي صاحب هن رسالي کي سهيڙڻ ۽ سموهڻ ۾ ڏاڍي محنت ۽ اورچائيءَ سان ڪم ڪيو آهي تنهن هوندي به ڪيترو ڌاريو ڪلام رسالي ۾ اچي ويو آهي.

مثال طور هيءَ ڪافي به سچل جي ڪانه آهي:

بات برهه دي ايهي، ايهي عجب جيهي⁽¹⁾

جيئن اسان اڳ ۾ ٻڌايو آهي ته نانڪ يوسف پنهنجي ڪيتري ڪلام ۾ پنهنجي نالي سان گڏ عقيدت ۽ محبت وچان سچل جو نالو به آندو آهي ۽ هن ڪافيءَ ۾ پڻ ائين آهي. مگر مرتب نانڪ يوسف جو نالو ڪڍي ڇڏيو آهي.

اصل ڪنون جو ساڏا آها سچل يار پڇيسون

وچ درازين جاءِ تهين دين تنهن ڪون ووڙ لهيسون

ٿي ملاقي نال تهين دي سنارا وره ونديسون
 اهو اساذا اسان اھين دي يار ڪيتوسي نيهي⁽¹⁾

هن مصرع جي معنيٰ تي غور ڪرڻ سان پڻ سمجهي سگهجي
 ٿو ته ڪافي ڪنهن سچل سائين جي معتقد جي آهي جيڪو سچل
 سائين سان سک ۽ اڪنڊ مان ملڻ ٿو گهري.
 اهو بند ساڳيو هن طرح آهي:

اصل ڪنون جو ساڏا آها سچل يار پچيسون
 وچ درازين جاءِ تهيندي تنهن کون ووڙ لهيسون
 ٿي ملاقي نال تهين دي نانڪ وره ونديسون
 اهو اساذا اسان اھين دي يار ڪيتوسي نيهي⁽²⁾

پلا اچو ته هن ڪافيءَ تي ويچار ڪريون:

عشق پيوسي زور زور ڪٽ مليان دي ٺوڙ ٺوڙ
 عاشق عشق الهه ڊا چاون، چڪ ٻڌاسي ڏور ڏور
 زيربان زيربان ڪيهان پڙهيوئي هن حرامي نور نور
 لک لک ڪاغذ ڪيتوئي ڪالي هن ڪتابي چور چور
 پير اساذا عبدالحق نانءُ هادي ڊا اور اور
 يار سچل کون جو نه منيدي خارجي اهي ڪور ڪور⁽³⁾

اها نالي واري ست صحيح هن نموني آهي:

يار سچو کون جو نهين منيدي ڪلا خارجي کون ڪوڙ ڪوڙ⁽⁴⁾

1. مولوي محمد صادق: سچل جو سرائڪي ڪلام سنڌي ادبي بورڊ 1959ع صفحو 69.
 2. صوفي گورڏن داس روهڙيءَ واري جو ڪافين جو قلمي ذخيره صوفي صاحب سخي
 قبول محمد دوم جو طالب آهي ۽ هينئر سندس عمر 95 ورهيه کن ٿيندي. فتح علي
 فقير، خوش خير محمد جي خاندان مان آهي عمر 90 ورهيه ٿيندس تنهن پڻ اها ڪافي
 ان طرح ٻڌائي.

3. مولوي محمد صادق: سچل جو سرائڪي ڪلام سنڌي ادبي بورڊ 1959ع صفحو 261.

4. مرزا علي قلي بيگ: سچل سائينءَ جو رسالو 1902ع صفحو 59، نمائو فقير: سچل جو
 ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952ع صفحو 256.

اها حقيقت آهي ته ملان ۽ صوفيءَ جو فڪري اختلاف جڳ مشهور آهي مگر هن ڪافيءَ ۾ جيڪا ٻولي استعمال ٿيل آهي ان مان ٻڌائي سگهجي ٿو ته هيءَ ڪافي سچل جي هرگز نه آهي. جيئن اسان مٿي ڄاڻايو آهي ته مولوي صاحب سچي سان گڏ اوقتو ڪلام به ڏيئي ڇڏيو آهي ساڳي ريت ڪيترو سچل جو مستند ڪلام جيڪو درگاهن تي وڏي جوش ۽ جذبي سان ڳايو وڃي ٿو اهو مولوي صاحب واري رسالي ۾ خير ڪي موجود آهي. مثلاً:

1. مٿن آبي ڪعبه مڪا، الهه اسادا سکا⁽³⁾

2. رانجهه تخت هزاري سائين، جنهن عشق لڳا مٿن واريان⁽⁴⁾

مولوي صاحب جي ڪن ڪافين جون پڙهڻيون پڻ درست نه آهن. اچو! هن ڪافيءَ تي سنجيدگيءَ سان سوچيون:

ننگڙا نماڻي دا جيوين تيوين پالڻا
 ميلي هان مندي هان، بيشڪ تيڏي بندي هان
 ڍڪين ميڏا ڍولڻا، عيب نه ڦولڻا
 پئي هان تيڏي پٺاري، لڳي هان تيڏي لاري
 تيڏي ذات ستاري، ڏوهه نه ميڏي ڳولڻا
 نال ڪوجهي دي جالڻا، اسان ڪني ول آوڻا
 يار سچل ڪون لهن ڪشالي، گهونگهٽ اپڻا ڪولڻا⁽¹⁾

هن ڪافيءَ جو مٿيون هيٺ Form ٿي غلط آهي.

اوهان هن طرح ڪافي جهونگاري لطف وٺي ڏسو:

ننگڙا نماڻي دا جيوين تيون پالڻا

1. نمائو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام پٽوڊا 1952 ع صفحو 368 ۽ صوفي فقير

2. استاد منظور علي خان.

3. مولوي محمد صادق: سچل جو سرائڪي ڪلام سنڌي ادبي بورڊ 1959 ع صفحو 1.

ميلي هان مندي هان، بيشڪ تيڏي بندي هان
 ڍڪين ميڏا ڍولڻا عيب نه ڦولڻا
 جوڳي نال جالڻا، اسان ول هي آوڻا
 يار سچل تون لتڙي ڪشالي،
 گهونگهت ڪولڻا، بهه بهه ٻولڻا⁽²⁾

ان کانسوءَ رسالي جي پڇاڙيءَ ۾ مولوي صاحب جيڪي سچل
 جا 50 اردو غزل ڏنا آهن اهي سڀ قابل قبول نه آهن ڇاڪاڻ ته انهن جي
 اجائي اصلاح ڪري سچل جي ريختي ڪلام کي هرو ڀرو اردوءَ جو
 لباس پهرايو ويو آهي.

¹ . نماڻو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952 ع صفحو 49، مرزا علي
 قلبي بيگ: سچل سائينءَ جو رسالو 1902 ع صفحو 236.

سچل جو اڻ ڇپيل ڪلام

سچل جو پهريون رسالو مرزا علي قلي بيگ سرتب ڪيو، جيڪو 1902ع ۾ ڇپيو، جنهن ۾ 1340 ڪافيون ڇپيل آهن. مرزا صاحب اهو 1895ع کان سهيڙڻ شروع ڪيو، جڏهن ته سچل سائينءَ کي فوت ٿئي صرف 68 سال ٿيا هئا. پر هن رسالي ۾ سچل کان سواءِ ٻين شاعرن جو ڪلام پڻ موجود آهي ۽ ڪيتروئي سچل جو ڪلام هن رسالي ۾ موجود ڪونه آهي، جيڪو درگاهن تي فقير پڻ ڳائيندا آهن، پوءِ به مرزا صاحب جي ڪوشش ساراهڻ جوڳي آهي. ڇاڪاڻ ته اڄ تائين جيڪي به سچل جا رسالا ڇپيا آهن، انهن سڀني جو بنيادي ماخذ مرزا صاحب جو رسالو ئي آهي. اسين هت سچل جو اهو ڪلام پيش ڪري رهيا آهيون، جيڪو درگاهن تي ته ڳايو وڃي ٿو، پر ڇپيل رسالن ۾ موجود ڪين آهي :

سنڌي ڪافيون

(1)*

ريءَ ڪجل تڪبير وجهن، سي ڪيئن سرمون پائن وو
وار سڄڻ جا بسپهر ڪارا، سي ڪيئن سيند چٽائن وو
ڏند ڍولڻ جا ماڻڪ موتي، سي ڪيئن سرخي لائن وو
جايون سڄڻ جون درس درازين، ”سچل“ نام سڏائن وو

* هي ڪافي علي محمد فقير کهڙي کان ملي، علي محمد فقير کهڙو ڳوٺ ڏلاور تعلقو گمبٽ، نول گهوٽ نوشهري فيروز واري جو طالب آهي.

(2)*

ساقِي آهيون شراب جا اسين ڪامل ڪلاتي،
 جال پري جام پيئون آب حياتي،
 لاتي سون ”لولاڪ“ ۾ وڃي لا سنڌي ڪاتي،
 ”مان“ کي ماري پاڻ پروڙيم آهيون گهرهڪي پاتي،
 هم اوست واري حال ۾ اسين آهيون اثباتي،
 نفِيءَ ۾ نابود ٿياسي صاحب صفاتي،
 منجهان ڪُن ڪپر جي لنگهيا سي ظاهر ظلماتي،
 سر سڃاڻي پانهنجو ٿياسي ذات اندر ذاتي،
 سچل سارو پاڻ ٿيو، جنهن مام سڃاتي،
 تصوير اندر نور پاتائين، جيءَ اندر جهاتي.

(3)+

عمر گهوريان هي پت پٽيهر، ساريان لوءِ پنهنجي جون لويون،
 هت ويڙهيڇا وينا وراهن ڏهاڙيون ڏورن سنڌيون ڏويون،
 سنگهارن ڏي سوز سنيها راتيون روز منجهان ٿي رويون،
 ڪنڊيون، ڪوڪڙ سنڌيون، گچيءَ پائن پيڪا پويون،
 صبح سانجهي ڪڻن خوشيءَ سان، آب پريون اويون،
 پاند ۾ پائن پسيون، سچل ساڳ سنڱر سويون.

(4)+

هائِ هاءِ حلاج جيان، ڪيئي لعل هن لڙ ۾ لڙهيا،
 پار هن آيا آهي، جي گهوت هن گهيڙئون گهڙيا،
 ڪي ٽبي ڏيئي سو پاتال منجهه پيهي ويا،

* هي ڪافي علي محمد فقير ڪهڙي کان ملي، علي محمد فقير ڪهڙو ڳوٺ دلاور تعلقو گمبٽ، نول گهوت نوشهري فيروز واري جو طالب آهي.

+ مٿيون ٻئي ڪافيون فقير نظر محمد مغل جي قلمي بياض تان نقل ڪيل آهن.

کين کي عاشق اهي بهڳڻ وري ٻاهر پيا،
 غرق ٿيا غازي اتي ڪن عام بينا هاءِ ها،
 آءُ لڙهي آيس اتي جت رتي ناهي ريا،
 دلق کي درياه ۾ اچلن بهادر بي بها،
 صاف ٿي نڪتا سچل سي صاف سالڪ جي هئا.

(5)*

موڳا ملان مٿون مار، عشق شرع سان شامل ناهي،
 مڻ مڻ ڪرين ٿو مڻي مڻي تي، الله ڳڻين ٿو ڪڍي ڪڍي تي،
 روزو نماز ناهي درڪار.
 گهونگهت ڍڪي ويهين گهرن ۾، اڪيون اڙائين پين جي درن ۾،
 پنهنجي گهر جي لهه ڪا سار.
 ”سچل“ جهڙا سوين سپاهي، در سڄڻن جي پتنگ الاهي،
 لنگهي پياسون پارئون پار.

(6)*

عشق ناهي آسان، پيرانهيءَ ۾ پرجهي پائج،
 عشق امام کي قتل ڪرايو، سوليءَ تي منصور چڙهايو،
 سالڪ سڻ صنعان.
 عشق شهنشاهه رلائي، پندت پڙهيل پُرس پنائِي،
 عشق هزارين ڪيا حيران.
 ”سچل“ دم منصوري مارڇ، سورهيءَ ٿي سرڙو سهائج،
 مرد تڃان مردان.

* مٿيون ٻئي ڪافيون استاد عبدالحڪيم مگسي، وينل جهل مگسي (بلوچستان) کان مليون.

(7)

چيم آخر ٻڌي هٿڙا، اڳيان دلبر تو اينداسون،
 چيائون ايندين ته ڇا ٿيندو، ڏسڻ هرگز نه ڏينداسون،
 چيم دلبر تنهنجي در تي اچي ڏيندس مان درباني،
 چيائون تنهن طرف هرگز نه پوريل در پٽينداسون،
 چيم دلدار کي آهيان، فقط هڪ بوسي جو سوالي،
 چيائون کين اهڙو سوال موراڻون مڃينداسون،
 چيم اي دلربا دلبر نه ڪر گم آبرو منهنجي،
 چيائون هي اڃا چاهي، سوين پياسور ڏينداسون،
 چيم منهنجي مرڻ کانپوءِ اچين من تون مٿي مرقد،
 چيائون جي ڏنوسي ڪٿ لتاڙي لوڙهه وينداسون،
 چيم دلبر منا دم دم پرتو ٿي هي ”سچل“ سائل،
 چيائون کين لوڙهه دل اوهان آخر گڏينداسون.

(8) *

آهي الائي ڪير، دلڙي ڪسي ٿو کين ڏسي ٿو،
 پير پيغمبر هو ٿو نوائي، دارا سڪندر هو ٿو دٻائي،
 آهي مثل شير، جنهن کي وٺي ٿو تنهن کي ڏسي ٿو،
 جنهن کي خبر هجي يار ٻڌائي، نالي ڏئيءَ جي راهه بتائي،
 پورو ڏسي پنڌ پير، ملڪ ڪهڙو اٿس ڪاٿي وسي ٿو،
 سچل سائين مالڪ آهي، عشق برهه الائي چاهي،
 دل ۾ رهي ٿو دلبر، ٻاجهون ڪين پسي ٿو.

بيت

ڪڏهن من ماکوڙي، ڪڏهن ڪيهر شينهن،
 سچل سارو ڏينهن، حال نه آ هڪ جهڙو.

سرائڪي ڪافيون

جوڳي آيا ڪهڙي ڏس دا،
 نالا ذات نـ ڏس دا.
 گهن دانہ بکيا الا، ڏيندا جي ڪوئي پلو
 هڪ دل اساذڙي ڪس دا.
 مک وچ مرلي الا، ڪن وچ ڪنڍل پلو
 ڳلي ڳلي ڪڙا نچ دا.⁽¹⁾
 سچل سارا الا، سچ اڪيندا پلو
 هادي هر جا وس دا.

(2)

رانجها تخت هزاري دا صاحب جنهن دا عشق لڳا،
 جاني سو
 ڪر سينگار سجن دي اڳيان، سياليان مشڪ ملو
 انا احمد بلا ميم، چاڪ دا حسن ويڪو
 اها مسند ڪيڙيان والي مينون نہ اکر
 مئن ٿيوان قربان سچن تون، سر سچل دا سپو.

(3)

چولي سچن دي چيري مجھ ڪون ڪباب ڪيتا،
 ڪر ناز يار پياري رخ پر نقاب ڪيتا.
 تن من تنبور طبلي، سر عاشقان دي اصلي،
 جادوگران دي جلوي، رڳ رڳ رباب ڪيتا.
 نينان دا تير ماريئي، زارو زار چا رثاريئي،
 دل دا حجاب تاريئي، سانون بي حجاب ڪيتا.

1. ڳلي ڳلي ڪڙا انس دا (فقير نظر محمد جي قلمي بياض ۾)

سردار پرڇڙهيندي، عاشقان نون وت مريندي،
 ڪنڌ ڪات پرڏريندي، ايڏا عذاب ڪيتا.
 ڪهتا سچل بجارا، هر هون غلام تمارا،
 مک ڪا ويڪيا نظارا، اڪبر ثواب ڪيتا.

(4)

گهنڊ ڪول ديدار ويڪائو، مئن آيا مک ويڪڻ،
 پا پازيب پيران وچ ڪڙيان، پايڻ ڪون چمڪائو،
 مئن آيا مک ويڪڻ.
 نال اساڏي دلبر سائين، الهه لڳ الائي،
 مئن آيا مک ويڪڻ
 پهر پوشاڪان ويس گلابي، چوٽا چندن چٽائو،
 مئن آيا مک ويڪڻ
 نوري روا سبزي چولا، هيري نال جڙائو،
 مئن آيا مک ويڪڻ
 حال سچل دامعلوم تيون، سائل ڪون نه سڪائو،
 مئن آيا مک ويڪڻ

(5)

وس اساڏڙي ويڙهي، بهون سڪان ساريان تيون،
 ڏک اسان نال آوندين، بهه نماڻي دي نيڙي،
 مئن تان تيڏي تون تان ميڏا، ڪون ڪميڻي ڪيڙي،
 رانجهو سائين نان الله دي، ڪرين نه جهوڪ پري،
 سڀ ڪريسان ڳالهين تسان ڪون، آوين جي دوست اوريري،
 اسان تساڪون صحيح سڃاتا، لٽي سياليان دي جهيڙي،
 ديري سچل دي تنبو ماري، آڻ ڪي عشق اويڙي.

بیت

ایمان سلامت هر کو منگدا، اسان عشق سلامت منگی،
منگن، ایمان شرماون، عشقون دل حیرت وچ ونگی،
سچل عشق والیان دا نوکر، هووی شرابی پنگی.

گداز نامي جو هڪ آڳاٽو ترجمو

اِهو سورهن آنا سچ آهي ته سچل سنڌ جو بيباڪ ۽ بيسيار گو شاعر آهي. سندس ڪلام چئن ٻولين سنڌي، سرائڪي، اردو ۽ فارسي ۾ آهي. ”ديوان آشڪار“ کانسواءِ سچل جون مثنويون جهڙوڪ ساقي نامو، گداز نامو، عشق نامو ۽ رهبر نامو، انهن مثنوين جو آڳاٽو ترجمو درگاه جي هڪ سچي طالب هادي بخش مغل بن نظر محمد مغل شڪارپوريءَ ڪيو.

فقير هادي بخش جي ولادت 1878ع ۾ ٿي. مئٽرڪ پاس ڪرڻ کانپوءِ فقير سب رجسٽرار بڻيو ۽ ان ئي عهدي تان رٽائر ڪيائين. نوڪريءَ جو ڳٽ ڳچيءَ مان ڪڍڻ کان پوءِ باقي عمر سخي مقبول ثانيءَ جي خدمت ۾ رهيو، سندس وفات 1949ع ۾ ٿي. ”گداز نامي“ جو ترجمو فقير صاحب 1914ع ۾ ڪيو، هي هڪ طالب جي پيار جو پورهيو آهي جيڪو هت پيش ڪجي ٿو.

گداز نامو

سو خدا موجود هر ڪنهن جاءِ ڏس،
سو خدا مشهور سرتا پاءِ ڏس.
سو خدا موجود اندر هر مڪان،
آهي سو معبود ظاهر ۽ نهان.
آ زمين ۽ آسمان ۾ نور سو
بي شبه آ ڏاڪر ۽ مذڪور سو.

سو خدا موجود اندر کائنات،
 آهي هيءَ تنهن ذات جي ساري صفات.
 ظاهري آيو اوهو ٿي مصطفيٰ ص،
 ڄاڻ ويسه ساڻ آ ذات خدا.
 حڪم جاري ڪيئن اندر نامي شريف،
 پاڪ آندائين پاڻي ايهو صحيف.
 سو محمد سواحد هڪ آه هڪ،
 ڄاڻ ويسه ساڻ آڻج ڪونه شڪ.
 جڏهن ”بي يَنْطِق“ اشاري منهن ڪڍيو،
 خاص مون مان گنج جو تنهن در پٽيو.
 موج آئي آ منجهئون ساگر گران،
 ٿو ڪريان ان موج مان ظاهر بيان.
 ٿو ڪريان آغاز هن مڪتوب ڪي،
 ٿو ڏيان مان جان دل محبوب ڪي.
 نام نامي جو گدازه نام ٿيو،
 محوان ۾ جسم جان ۽ جام ٿيو.
 مان نٿو ٻوليان پيو ٻولي اوهو،
 مان نٿو ڳوليان پيو ڳولي اوهو.
 سج ڏي ٿي برف جڏهين منهن ڪري،
 ٿي ٿئي پاڻي محو ٿي، ٿي ڳري.
 اصل ان پاڻيءَ سندنو آ برف کان،
 برف پاڻي آ سطح هي حرف تان.
 جڏهن آئي هوڻ ۾ ٿي برف پئي،
 ۽ ڳري جڏهن برف هستيءَ کان وئي.

ٿيا سوين ڪم ڳرڻ کانپوءِ انهيءَ مان،
 ٿيون گهڻيون ڪيتيون ۽ سبزون انهيءَ مان.
 پوءِ ٿيو پاڻي اوهو ۽ برف وئي،
 ۽ ڪڏهن پاڻي ته ڪڏهن ٿي برف پئي.
 ڄميل پاڻي مثل ٻانهي جي اٿئي،
 آب جاري مشڪندڙ خدا جو اٿئي.
 اي ٻچا هي برف پاڻي آهي هڪ،
 پاڻ ۾ جيئن چنڊ ۽ سج آهي هڪ.
 جسم جان ڪر راهه موليٰ ۾ گذار،
 تان ٿئين منجهه هردو عالم سرفراز.
 عاشقن کي آڳرڻ ريءَ ڪارڪانه،
 ڳار پنهنجي جسم کي اي مهربان.
 جسم ڳارڻ ريءَ ٿئين واصل ڪئي،
 راز محرم ٿين نه تون ريءَ ڳرڻ جي.
 جڏهن پاڻيءَ کان جدا ٿي حباب،
 ٿي فنا ڦوٽو جڏهن ٿي تڏهن آب
 سمنڊ ۾ ڦوٽو فنا ٿي جو اديون،
 پاڻ ٿي دريا هڻي موحان وڌيون.
 سرڪشيءَ کان نامر ان جو ٿيو حباب،
 ڳرڻ کان پوءِ ٿيو وري سو بحر آب.
 منجهه خدا ٻانهي فرق آهي ايهو.
 چشم حيرت ساڻ ڏس تون تان ايهو.
 بحر وحدت ۾ غرق ڪر پاڻ کي،
 تان وڃي منجهه بارگاهه رحمان جي.

پاڻ آتش عشق سان ڪر خاڪ تون،
 تان ٿئين شڪري منجهان شهباز تون.
 لوڻ پاڻيءَ ۾ جڏهن آميز ٿي،
 ڳرڻ کانپوءِ لوڻ ڪاٿي ٿورهي.
 جسم ٿي ان لوڻ جو جڏهن گداز،
 آب ٿيو ان وقت اوهو پاڪ باز.
 ذات حق جي ۾ جڏهن ٻانهو ويو،
 ۽ چٽو غيرون خدائي حق ٿيو.
 جيئن چاندي ٿي سهاڳي سان ڳري،
 تيئن تن کي عشق ٿو فاني ڪري.
 سو سهاڳو پير جي نظر ڄاڻ،
 يا عنايت حق سندو ٿي اثر ڄاڻ.
 هي جسم چانديءَ جيان آهي پسر،
 عشق سهاڳي جيان آبهرور.
 پاڻ کي جنهن راه خدا ۾ ڪيو فنا،
 جو بچو باقي فنا مئون ويو بقا.
 اي ٻچا بوتو مٽيءَ جو ڳار تون،
 سر ڪڍي ٿيءُ نياز کان بي نياز تون.
 شخص هڪڙي جي هئي دل اسڀ سان،
 ويو پيارڻ آب ڊوڙائي اتان.
 سو ڪناري کان بحر تي نئين رسيو،
 هن پياري آب پوءِ ان کي ڏٺو.
 اوچتو هنيو موج ان کي بحر ۾،
 ڪيئن پڄي هي سوار انکي بحر ۾.

اسپ انجو سمنڊ ۾ نئين غرق ٿيو
 سوڌسي هي حال دانهن ۾ پيو
 پاڻ کي ان سمنڊ اونهي ۾ وڌو،
 تان وٺي گهوڙي سنڌي نئين واڳ سو
 مگر ان جو اسپ انڪان دور ويو،
 سوار غوطا کائي سَو پنتي وريو
 جڏهن موجان موج ۾ هي شخص پيو،
 تيز ٻانهون هي سمنڊ ۾ مارڻ لڳو.
 سو جڏهن غوطا کائي ڀرتي پڳو،
 جيل اندر پت هڪ ويڪڻ لڳو.
 ڪوٽ وانگر سخت سا ديوار هئي،
 بي سبب اوها لنگهڻ دشوار هئي.
 نيٺ هو در کان لنگهي ديوار ويو،
 جسم ٿيس فاني خوديءَ کان ڌار ٿيو.
 جسم ان جو آب ٿيو سارو روان،
 موج موحن تي لڳي ٿي اندران.
 وقت اٽهين گچ مالا مال هو،
 خلق پيتو آب ٿي زلال جو.
 جسم ان جو منجهه گدازيءَ ۾ پيو،
 مٿن گدازيءَ سرفرازيءَ ۾ ويو.
 ٿيو جڏهن ديوار مان پاڻي روان،
 جسم پيو پيدا ٿيو پوءِ اندران.
 نام سلطان عارفين ان جو ٿيو،
 عاشقن جو شاهه ٿي هر ڪنهن چيو.

اي ٻچا هن سر کان آگاهه ٿي،
 انهيءَ لئي تان عبد مؤن الله ٿي.
 فڪر ڪر تون وٽ انهيءَ احوال کي،
 تان ڇڏين تون غير ڦيل ۽ قال کي.
 پاڻ کي لهه اندران تان ڪير آن،
 ڪير آن ۽ آهين ڇا ۽ ڪير آن.
 هن وجودي ويس کي تون دور ڪر،
 پاڻ کي هيڪر مثل منصور ڪر.
 عاشقن جوشه شاه منصور آ،
 قدر ڄاڻن ان سندو عارف پيا.
 عشق ۾ سوريءَ ڇڙهائي پاڻ کي،
 عاشقن جي ساٿ ۾ ڪيو سرمٿي.
 لوڪ ۾ ڪيائين ننگي شمشير عشق،
 هر دو عالم ۾ ڪيائين سير عشق.
 شبلي رحه ۽ جنيد رحه ات حاضر هيا،
 حال ان جو سڀ ڏسي حيران ٿيا.
 شير هو گجگوڙ ڪندڙ هي اُتي،
 شاهه هو هي ٻيا سپاهي اُتي.
 سر ڏنواڻ عاشقي رستي اندر،
 جسم جان کان ڪيوانهيءَ عاشق گذر.
 پاڪ ٿيو خاڪي جسم جان کان پاڪ ٿيو،
 سران جو مثل اوج افلاڪ ٿيو.
 خود سڃاڻي خود سڃاڻج خود سڃاڻ،
 دور ڪر عبدي وڳي کان پنهنجو پاڻ.

ڪيرهان مان ڪيرهان ڪيرهان،
 ها انهيءَ حيرت اندر ڇا پيرهان.
 پيرهيٺان ڌر عضوا هي ڪل،
 نيسيءَ کان پڻ مٿي تون هوت هل.
 خيال پنهنجو پاڪ ڌر ڏيڻ اندر،
 سا سڃاڻي ڏيڻ نا ڪجهه غير ڌر.
 ڪراڪيون اڳتوئن جسم ڪرتون پنيان،
 پڻ وسارو ڪر جسم پنهنجي ڪنان.
 نور انجي ۾ اڪين جو نور گڏ،
 خيال ڪي ان ۾ ڪٿي ڀرپور ڇڏ.
 ٿي زمين ۽ آسمان ان ۾ محو،
 پڻ ٿئي سالڪ نشي ان ۾ محو.
 نا هئڻ جو پٽ ٿي ويران هي،
 اچي انهيءَ نا هئڻ مان منجهه هئڻ جي.
 ڪيرهان مان ڪيرهان مان ڪيرهان،
 ها انهيءَ حيرت اندر ڇا پيرهان.
 آب ڪاغذ ٿين ڪنا بيئي ڪٿي،
 هي ڳري قادر ٿئي هو ان مٿي.
 هي اڇل ڪاغذ ڪٿي درياهه ۾،
 جو ٿيو ٻوڏهو بدن ۽ ساهه ۾.
 جسم ڪاغذ آهي پاڻي ذات حق،
 پير عبدالحق رحه ڏنو ايهو سبق.
 خاص ٿين تان جان تن ڪرتون گداز،
 عام جي راهه خدا روزو نماز.

جسم ڳارڻ ريءَ نه ٿيندءِ حاصلِي،
جي ڳرين هن راهه ۾ ٿيءِ واصلِي.
اي ادا هن راهه ۾ پئءِ تون ڳري،
زير بالائن ڪنان وڃ تون چڙهي.
ڪيرهان مان ڪيرهان مان ڪيرهان،
هان انهيءَ حيرت اندر ڇا پيرهان.
جسم تنهنجو مثل فانوس آپس،
جان تنهنجي شمع نور آ سربس.
۽ انهيءَ ۾ اوهو اٿئي ڏيئون نهان،
ڪر ٽڪر فانوس کي تون اي جوان.
تان ٿئي ظاهر شمع افروز جان،
ڪر پري پردي جيان تَن تون وچان.
سمجھ رک هن رمز کان آگاهه ٿي،
۽ گدا مان تون منجهه تصور شاهه ٿي.
”عبدہ“ جي آهي آڪيو شاهه انهيءَ،
عام کي هيءَ راهه بتائي آ انهيءَ.
جي چوي شاهه پاڻ کي آهيان بندو
مان انهيءَ شاهه کي مگرهان ڄاڻندو.
بين کي ٻانهي چوڻ جي ڇا مَجال،
شاهه اعظم آهي با درجي ڪمال.
عارفن جا توانا احمد ڪڻن،
ٻڌي خدمت ۾ ڪمر شهه جي سَوَن.
ڪيرهان مان ڪيرهان مان ڪيرهان،
هان انهيءَ حيرت اندر ڇا پيرهان.

هجي آني ۾ پڪيءَ جو ٻچو،
 ڪٿ اڏامي هوا ۾ سگهندو اهو.
 بعد مدت جي جڏهن آنو پڄي،
 ڪنڀ ڪيڙي ٿو پڪي اڏڻ لڳي.
 ٿو اڏامي پيو مٿي اوهو پڪي،
 قيد ڦاهيءَ کان لهي آزادگي.
 پوءِ پڪي اختيار وارو ٿي اوهو
 هر ولايت هر طرف اڏري اوهو.
 چو ته آني ۾ ٿئي اڏڻ ڪٿي؟
 سوز جون ٻوليون سوين ٻولڻ ڪٿي؟
 اي ٻچا! هي جسم آني جان پڄين،
 تان اڏامي طرف حق جي تون وڃين.
 ڪريقن آهين پڪي آنو نه آن،
 تون سڃاڻج پاڻ کي تان ڪير هان.
 آهين نادانيءَ ڪنان آنو ٿيو،
 جي ٿئين دانا پڪي آهين اوهو.
 تون پڪي آهين وڏي درياهه جو،
 آهين قيد تون ڪٿي هن جاءِ جو.
 تون اڏامي وڃ انهيءَ درياهه ڏي،
 جڳ اندر نعرو تڏهن تنهنجو لڳي.
 چو وساري پنهنجي بلندي اٿي،
 چو پسند هيءَ ڪار ناخوش ڪئي اٿي.
 ڪير هان مان ڪير هان مان ڪير هان،
 هان انهيءَ حيرت اندر ڇا پير هان.

شهر هڪڙي کي هماليه چيو اٿن،
 وڃڻ اٿهين تان محاله چيو اٿن.
 برف ٿي بلڪل گهڻي پئي پئي اُتي،
 وڃڻ جي پيڻي نه آ ڪنهن جي اتي.
 جو ٿئي طالب وڃي اوهو اتي،
 جي وڃي هستيءَ ڪنان اوهو چٽي.
 پيچ توڙي پيچ پنهنجي ڪان ڇڏي،
 عشق پنهنجو آئينو ان جو ڪري.
 دل انهيءَ جي دنيا دين ڪان سرد ٿي،
 هر دو عالم ڪان تونگر فرد ٿي.
 چُست گهوڙو ٿا ڏين ان کي اتي،
 سوار ٿي طالب انهيءَ گهوڙي مٿي.
 ران هيٺان اسپ طالب ڪيو اُتي،
 بي گمان انوقت ويو منجهه برف جي.
 جڏهن بي حد برف ۾ اوهو رسيو،
 برف ريءَ پيو ڪجهه نه ان اٿهين پسيو.
 چُست گهوڙو سوار سان اٿهين ڳريو،
 جسم جان ڳاري صنم سان ساز ڪيو.
 شاهه تنهنجي لطف ۾ ڪونهي عجب،
 جو مهابي دوستن جي بي سبب.
 عاشقن جي ملڪ ۾ داخل ڪرين،
 ڪلافاتن ڪان ڪڍي ٻاهر ڪرين.
 اي ٻچا ڏاڍي ڏکي ٿي راهه هيءَ،
 جسم جان ڳاري وڃي سر پير ريءَ.

جسم کي ڳارڻ اُتي آهي ويڻ
 ڳرڻ سان آسرن جانب جو لهڻ.
 ڪيرهان مان ڪيرهان مان ڪيرهان،
 هان انهيءَ حيرت اندر ڇا پيرهان.
 سڀيءَ ۾ آڏر يگاني جاءِ ڪئي،
 اُت انهيءَ گوهر اچي هو هاءِ ڪئي.
 سا سڀي توڙي لهج موتي شتاب،
 جي گهرين وڻجار ٿو ٿيڻ ڪامياب.
 آهي گوهر لئي سڀي اوها حجاب،
 دور ڪر پردي انهيءَ کي تون شتاب.
 بي بها گوهر اٿي ان جي اندر،
 جي لهين ٿين شاهه تون جڳ جي اندر.
 سا سڀي هي جسم آهي اي پسر،
 توڙ سا يڪبارگي ٿي بهرور.
 بنان توڙ سڀيءَ جي گوهر ڪٿي،
 آهين پيو پردي اندر من ماءُ جي.
 جسم فانيءَ کان ٻاهر ٿي ڪڍ مٿو،
 تان بقا ماڻي جسم کي ڪر ڦٽو.
 جسم سان ڪاڻي خدا حاصل ٿئي،
 بي جسم ٿي تان وصل واصل ٿئي.
 ترڪ ڪر هي جسم منجهه راهه خدا،
 تان ٿئين تون شاهه منجهه هر دوسرا.
 جسم سان جا ڪار آ، سا ڪار ناهه،
 ڪٿي ٿي عاشق جو سوريءَ سوار ناهه.

کیرھان مان کیرھان مان کیرھان،
 ھان انھيءَ حيرت اندر ڇا پيرھان.
 ھي گھڙو خاڪي پربل ٿي ساڻ آب،
 پوڻ پاڻيءَ سان نہ ٿي اوھو خراب.
 ناھ تون ايھو گھڙو، آن آب تون،
 ھي گھڙو ٽوڙي مٿو ڪڍي ڏوئيءَ کون.
 تَن گھڙو، پاڻي منجھس آ پاڪ ذات،
 ذات کي گم ڪيو اٿي اندر صفات.
 اي ٻچا! تو پاڻ کي ڪيو آ گھڙو
 ڇو ڪڍي آندو اٿي وچ ۾ گھڙو،
 ڪين تون آھين گھڙو تون آھين آب،
 ڪين آن تون ابر آھين آفتاب.
 اول اتھون آب ٿو جاري ٿئي،
 پوءِ وچ ۾ ٿو ڳڙو بڻجي پئي.
 واءُ اھڙو ڪو لڳي وچ تي ويو،
 جو ڳڙو پاڻيءَ منجھان بڻجي پيو.
 مگر اول آب آخر آب ھو
 گھڙي ھڪڙي ٻي شڪل ۾ ٿيو اوھو.
 اي ٻچا! ھن جسم کي ڳاريو جڏھن،
 ذات اظھر ڏي وئين ڊوڙي تڏھن.
 سد سڪندر جسم آ تنھنجو ميان
 جي پڇين سلطان ٿين تون انھي مان.
 کيرھان مان کيرھان مان کيرھان،
 ھان انھيءَ حيرت اندر ڇا پيرھان.

جڏهن جاميءَ نئين ڏٺو احرار کي،
 بند ڪيائين پوءِ ڪل گفتار کي.
 اڳ پئي جوڙئين مسئلن جا ڪتاب،
 پوءِ ڇڏئين چوڙي اوهي ڪل ڪتاب.
 سمنڊ ۾ اُچلين ڪتابن جا ورق،
 جُلد ڪيئي سمنڊ ۾ ڪيا غرق.
 شيخ هن سر کان جڏهن واقف ٿيو،
 لذت مڙني ڪنان موڙئين مٿو.
 راز رمزن کان جڏهن واقف ٿيو
 شہ عبيدالله رح جو طالب ٿيو
 ڄاڻ ويسه سان سراپا آ اوهو
 پڻ سڄي، ڪاٻي، مٿي، هيٺ آ اوهو
 ڪيرهان مان ڪيرهان مان ڪيرهان،
 هان انهيءَ حيرت اندر ڇا پيرهان.
 ٿوارادي سان جڏهن ڪوهه کوٽجي،
 اڻ ڏٺو پاڻي تڏهن ٿو ويڪجي.
 مٽي ٻاهر ڪڍڻ گهرجي اي پسر
 تان گهڙيءَ کانپوءِ اچي پاڻي نظر
 غيب تي ويساهه آڻڻ آ ايهو
 جومين مان آب ڪڍجي ٻاهر ٿو
 ڪڻ ايهو پردو مٽيءَ جو ڏس خدا،
 سو خدا آهي لڪل اندر ردا.
 ڪر ٽڪر چادر اِيها ٿيءَ بي حجاب،
 چو ته آهي اُبر اندر آفتاب.

ڪر گذر خود ڪان حاصل ٿئي،
 پاڻ ڪان جيڪو وڃي واصل ٿئي.
 ڪر گذر شهوت هوا ۽ حرص ڪون،
 تان بلا ۾ بوالهوس ڦاسين نه تون.
 نانگ شهوت مار منڍ ۾ تون اول،
 تان نه ٿين اندر بلا جي تون وتل.
 منهن ڪري ڪافور جڏهن واءِ ڏي،
 واءِ ٿي ۽ جسم ڪافوري ڇڏي.
 پڪ وجودي واءِ سان ڪراي پسر،
 راز جي رمزن ڪنان ٿين با خبر.
 ذات ٿي اوهولنگهي جيڪو صفات،
 ٿيو اوهو بي جسم اندر ڪائنات.
 مان نه ڪيان تفصيل انجو ۽ بيان،
 جو ڪري مشڪل بيان انجو زبان.
 راهه سئين ٿي ڄاڻ هيءَ توڙي نه ڄاڻ،
 ڪر انهيءَ رستي ڪنان آگاهه پاڻ.
 ڪيرهان مان ڪيرهان مان ڪيرهان،
 هان انهيءَ حيرت اندر ڇا پيرهان.
 سال ڳچ هيٺسِ مسلمان ديندار،
 ٿي ڪيم تسبيح جا داڻان شمار.
 منجهه وظيفي درد جي شاغل هيس،
 طرف مسجد رات ڏينهن مائل هيس.
 ڏينهن ڳچ ٿي زهد رياضت مون ڪئي،
 ڪيفيت معلوم سورن جي نه هئي.

سال ڪيئي منجهه عبادت جي هيس،
 ساڻ طاعت منجهه تفاوت جي هيس.
 ذڪر الا الله گهڻو مون ٿي ڪيو،
 سڀ ڪهين ٿي آفرين مونڪي ڪيو.
 پوءِ ويس مان پير عبدالحق رحه ڏي،
 تان ڇڏي نيڪي بدي مان ڪُل ٽڏي.
 بحر وحدت ۾ ڏئي غوطا تهين،
 درد جي موڙي رکي دل ۾ اتهين.
 عشق افزون فقر سان امداد ڪيو،
 مون سندن ويران گهر آباد ڪيو.
 دينداريءَ کي وسارائي ڇڏيو،
 مذهب کان تنهن مونڪي ٻاهر ڪڍيو.
 سا مسلمان ڪٿي ۽ مان ڪٿي،
 حسن ٿيو محبوب جو هر جاءِ تي.
 چوٽڪارو جسم پنهنجي کان لڌم،
 دين ايمان ۽ ڪفر کان سر ڪڍيم.
 عشق اندر ڪُن جي آڻي وڌو،
 بين خيالن کان سنڀالي من وتو.
 جسم خاڪي انهيءَ اهڙو گم ڪيو،
 جواتي نا دل رهي نا دم رهيو.
 ٿو گهڻيون موحان اوهو دريا رکي،
 تن منجهان هڪڙي اچي هر ڪنهن مٽي.
 موج بعضي خون پور خوني ٿئي،
 ڪونه ٿوان موج ۾ سڀڪو پئي.

آب ان جو خون کان پي تيز ٿيو
 خون ۽ سرخيءَ ۾ اچي آميز ڪيو.
 پير مون کي انهيءَ ساگر ۾ وڌو،
 جت اميد ۽ خوف نيڪ ۽ بد نه ڪو.
 جسم خاڪي گم توجه سان ٿيو
 ٿيو اوهو جيڪي هيو سوئي ٿيو.
 حال گردش مون سندنو ڄاڻي نه ڪو.
 پير عبدالحق رحم هادي راه جو
 پير هيٺان آڻ تون مٺ خاڪ کي،
 تان رسين هيڪڙو وڃي حق پاڪ کي.
 خاڪ جي مٺ کي اول ڪر دور تون،
 جواڻي پردو وڌو هي ”مان ۽ مون“.
 ٿا ٿين هي ٻئي انهيءَ کانپوءِ هڪ،
 ڪونه آڻج تون انهيءَ ۾ ڪوبه شڪ.
 روشني سورج ٻئي آهين هڪ،
 ڏسڻ ۾ آهي اوهو ملڪان ملڪ.
 هئڻ کي نه هئڻ ڪيو ٿي اي پسر،
 نا هئڻ کي هئڻ ۾ آئين مگر
 نا هئڻ کي محو ڪراچ هئڻ ۾،
 ٿي سڄو نابود تون هن هئڻ ۾.
 نا هئڻ کان پوءِ ڪي سر هئڻ مان،
 چڪ لذت هڪ دفعو منڌ پيڻ مان.
 مهرباني پير جي مون ڪئي بيان،
 ڪيا توجه ان سوين مون تي عيان.

پير منهنجي جون مٿ ڪو منجهه جهان،
 هن مڪان ڪون ٿو نئين جو لامڪان.
 ڪير هان مان ڪير هان مان ڪير هان،
 هان انهيءَ حيرت اندر ڇا پير هان.
 هي جسم آخاڪ جو خيمو پسر،
 ڪر ٽڪر خيمو ايهو تون سريسر.
 آهي خيمي جي اندر سو شاهه پاڪ،
 تون ڏسين اوهو لنگهين جي مٿت خاڪ.
 ڪونه آ اندر ٻيو تون آهين پاڻ،
 ڄاڻ ويسه ساڻ ڏس تون پاڻ پاڻ.
 ڪڏهن ٿو آسمان تي گهمندو وتين،
 ڪڏهن ٿو ميدان تي ڊڪندو وتين.
 ڪڏهن پينو ڪڏهن شهنشاهه وزير،
 ڪڏهن ٿين دربان ڪڏهن ٿين امير.
 آهي جو ڪجهه تون ئي آهين ٻيون آه،
 تو بنان وڃ ڀر ٻيو چئ ڪير آه.
 خيال منهنجي جي پڪيءَ پرواز ڪيو،
 لامڪان اندر ڪڍي مونڪي ويو.
 سمنڊ ٿو ات موج موچن تي هڻي،
 انهن موجن منجهه سالڪ کي هڻي.
 موج هيٺين تي مٿي تاءِ لڳي،
 ۽ مٿين تي موج تر تاءِ لڳي.
 نام ان درياهه جو آ نار نور،
 ٿو ڪري واکا انهيءَ ڪون ٿي دور.

جولنگهي اتهون اوهوبي خود ٿئي،
 يا سڙي يا فنا ٿي سرڏئي.
 ڪڏهن نئي تر ۾ ڪڏهن آڻي مٿي،
 ڪڏهن سرگردان ڪري ڪن ۾ ستي.
 سومها ساگر رکي نا انتها،
 ناهه ان کي ابتدا نا انتها.
 سومها ساگر نه ڪائي پر رکي،
 موج حائل سويڪايڪ ٿو رکي.
 خيال هي ان موج ۾ نئين موج ٿيو،
 جمگي هڪ موج ٿيڙي ناهه ٻيو.
 موج آهي تان اوهائي جا بجا،
 هر طرف پاڻي روان ٿيو جا بجا.
 آهي ڦيرو هيئن منهنجي خيال جو،
 ٿي عيان نا بيان هن احوال جو.
 هيئن گردش حال منهنجي جو بيان،
 نيٺ ٿي اندر زماني جي عيان.
 ناهه جاري سمنڊ ڌاران ڪو ٻيو،
 موج ٿو سوموج تي ماري ٻيو.
 مان انهن موجن اندر موج هان،
 موج ٿيو هان مان مگر سرگشت هان.
 موج آهي مون سنڌيئي جا بجا،
 مان ئي جاري آب آهيان جا بجا.
 لذت آگاهيءَ سنڌي ات ٿي ٿئي،
 جسم جان جي جاءِ جاتي نه رهي.

لذت ڪنهن کي آهي آگاهيءَ سندي،
 جاءِ نا اُت آ چرا ۽ چون سندي.
 مان انهيءَ حيرت اندر حيران هان،
 لامڪاني مرغ جان پروان هان.
 مان گهڻو حيرت انهيءَ ۾ هان پيو،
 گرچہ پڇري کان چٽي آهيان ويو.
 مان ڏنا بي حد اشارا هن ايهي،
 تان به سمجهي ڪونه ٿو رمزون ايهي.
 پيرمون کي رهنمائي آهي ڪئي،
 دل سين خيالن ڪنان ٻاهر ڪئي.
 شهر منهنجي پير جو آشه دراز،
 پير عبدالحق رحم هادي سرفراز.
 جيڪڏهن هيڪر ڏٺوان کي ڪهين،
 پاڻ کي پاڻون ڪڍيو آهي تهين.
 ٿيو خدائي ٻانهڙو ٻانهن منجهان،
 خاڪ ان جاءِ جي سرمون وجهان.
 مان بهار ڀدار هان درگاهه جو،
 ڪمترين آهيان بندو تنهن شاهه جو.
 ڪيتري پي ثنا هاديءَ جي ڪيان،
 ڪين ٿي پوري ڪڏهن اندر بيان.
 سمنڊ سياهي ۽ ڪيان وڻ جي قلم،
 ته به نه شهه جي ثنا ۾ مارين دم.
 مان گداز نامہ کي ڪيڙو تمام،
 تو ختم نامون سندم هي والسلام.

ھت اچي منھنجي قلم جو سريڳو
 جوھيس لکڻولکيائين سورڳو
 کيرھان مان کيرھان مان کيرھان،
 ھان انھيءَ حيرت اندر ڇا پيرھان.

تاريخ 22 محرم 1333ھ مطابق تاريخ 11 ڊسمبر 1914ع ۾
 گدازنامہ ترجمہ ٿيو.
 مترجم هادي بخش فقير سگ دربان شاهه درازا شريف.

سچل جي بيتن جو تحقيقي جائزو

گذريل سال هن ئي موقعي تي سچل جي ڪافين جو تحقيقي ۽ تنقيدي جائزو پيش ڪيو هيم، هيئر بيتن بنسبت پنهنجي راءِ جو اظهار ڪرڻ وارا آهن.

سچي سائينءَ جو پهريون رسالو مرزا علي قلي بيگ مرتب ڪري ڇپايو، جيڪو ٻن ڀاڱن تي مشتمل آهي. پهرئين ڀاڱي ۾ 1340 ڪافيون آهن، جيڪي سنڌي، سرائڪي ۽ اردو ٻوليءَ ۾ آهن.

ٻيو ڀاڱو مصطفائي پريس لاهور مان 1903ع ۾ ڇپيو. هن ۾ سچل جون ڏهه سي حرفيون، ڏوهيڙا پنجابي مرغ نامو، وحدت نامو، سسئي، مارئي، مومل، نوري ڄام تماچي، روجهن، پورب، حقيقت ۽ جهولڻو بابت ڏنل آهن. هي ڀاڱو 14 صفحن تي مشتمل آهي. مگر هن رسالي مان ڪيترائي سر مور ڳوٺي غائب آهن، جيئن سارنگ، مومل راڻو، سورڻ، جوڳ ۽ هيرانجهو وغيره.

هن رسالي ۾ جيڪي پنجابي ڏوهيڙا ڏنل آهن اهي پنجابي ڏوهيڙا هرگز نه آهن پر اهي سرائڪي بيت آهن، انهن سرائڪي بيتن مان به ڪيترائي بيت گم آهن. جيئن :

- 1- عشق لڳا گهر و سر ڳيوسي مطلب سڀ ٿيوسي،
حاصل آ ٿيوسي سارا، جو ڪجهه آڀ منگيوسي،
(1) سود زيان ڪنون ميان سچل، هن تان ڇت پيوسي.

2- نا مئن کيتا کڙڪا تسبيح نا مئن زهد عبادت،
 نا مئن مسجد مندر وڙيا نا مئن تقوا طاعت،
 سچل دا ٿيا بخت سويا جو کيتي عشق امانت.⁽¹⁾
 کيترن بيتن مان کي ناياب ستون غائب آهن. جيئن:

چوڙڪي مسجد پڪڙ ڪنارا ڪر توبه ٽرڪ ٿوابون،
 پاڪ جاين سڀ ڳول رهيس هڻ لڌم دوست خرابون،
 ڏوهين جهان وسر ڳيوسي پيئڻ نال شرابون،
 سچل حق حاصل نه ٿيوي، ويڪڻ نال ڪتابون.

هن رسالي ۾ مٿين ست ڪانه آهي چوڙڪي مسجد (الخ)
 بهرحال هن رسالي ۾ جيڪي سر ڏنل آهن انهن مان ڪيترا
 بيت ڪٽل آهن ته ڪئين بيت اڻ پورا، جن سڀني جو وچور هن مختصر
 جائزي ۾ پيش ڪري نٿو سگهجي.

ان کانپوءِ ماستر در محمد ۽ ٻين دوستن، داستان وڏو رسالو
 سچل سائينءَ جو مرتب ڪيو، پوڪر داس، ٿانور داس تاجر ڪتب آريه
 اسٽيم پريس لاهور مان 1910ع ۾ ڇپيو.

هي رسالو 304 صفحن تي مشتمل آهي. جنهن ۾ 727 سنڌي،
 سرائڪي ۽ اردو ڪافيون ۽ 5 سي حرفيون ڏنل آهن.
 هن رسالي جو بنيادي ماخذ مرزا علي قلي بيگ وارو رسالو
 آهي مگر هن ۾ به سي حرفيون جيڪي سنڌيءَ ۾ آهن، اهي سچل جي
 ڪنهن به ڇپيل رسالي ۾ موجود ڪين آهن:

1- الف آءِ پيارا، جاني جيءَ جيارا، صاحب سردارا
 محب موچارا، ڏانهن ڪنهن دستور، پون پلپل پور⁽²⁾

1- آغا صوفي: سچل سرمست، پورائڻي رام اليڪٽرڪ پريس شڪارپور 1933ع.

مولوي محمد صادق: سچل جو سرائڪي ڪلام، سنڌي ادبي بورڊ 1959ع ص 121.

2. ميان در محمد ۽ ٻيا شڪارپور: پوڪر داس ٿانور داس تاجر ڪتب آريه اسٽيم پريس
 لاهور 1910ع ص 177.

2- الف آءِ جاني، ڪراچي، محب مهرباني
 گھوريان مڏيون ۽ مال، ساجن لھ ڪا سنڀال،
 جانب جيئين شال، منهنجي ناهه مجال، ورنهه ڏي وصال⁽¹⁾
 ان کانپوءِ ”سچل سرمست“ آغا غلام نبي صوفيءَ مرتب ڪيو
 ۽ رام ويرومل پورائي رام اليڪٽرڪ پرنٽنگ ورڪس شڪارپور مان
 1933ع ۾ ڇپيو.
 آغا صاحب 230 صفحن تي حيات سرمست لکي آهي، جنهن
 ۾ سچل جي سوانح تي عالماڻي انداز ۾ روشني وڌي آهي. هن رسالي ۾
 889 بيت آهن. ڳاڻيٽي جي لحاظ کان هي رسالو سڀني رسالن کان
 سوايو آهي مگر هن رسالي ۾ سچل جي سرائڪي بيتن کي پڻ سنڌيءَ
 ۾ منظوم ڪري پيش ڪيو ويو آهي. جنهن ڪري بيتن مان اصليت ۽
 شعريت ختم ٿي وئي آهي.
 جيئن:

عشق جني سان غمزو لاتو، علم نه سي ٻيو پڙهندا،
 منجهه ڪفر اسلام مذاهب عاشق مور نه اڙندا،
 ماري نعرو حق جو سڄا، سوليءَ سر ڌرندا⁽²⁾
 حقيقت ۾ اهو بيت سرائڪي ۾ هن طرح آهي:

عشق جنهان ڪون غمزه لايو، اهي اور ڪتاب نه پڙهين،
 وچ ڪفر اسلام مذاهب عاشق ڪڏان نه اڙين،
 مار نغارا حق دا سچل، سوليءَ سر آ چڙهين.⁽³⁾

1. ميان در محمد ۽ ٻيا شڪارپور: پوڪرداس ٿانور داس تاجر ڪتب آريه اسٽيم پريس
 لاهور 1910ع ص 180.
 2. آغا صوفي: سچل سرمست، رام اليڪٽرڪ ورڪس شڪارپور 1933ع ص 24.
 3. مولوي محمد صادق: ”سچل سرمست جو سرائڪي ڪلام“ سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد
 1959ع، ص 222.
- رسالو ميان سچل فقير جوڻيڳو ٻيو - مرزا علي قلي بيگ مصطفائي پريس لاهور
 1903ع، ص 66.

يا هن بيت تي غور ڪيو.

ڇا جو ڪعبو ڇا جو قبلو هي پي سڀ بهانا،
 ناقص نيت ڪعبي واري مرد گهمڻ مٽخانا،
 سچل سنگرائين آڪيو حق لهن مستانا.⁽¹⁾

مگر اصل بيت هن طرح آهي:

ڪيهي ڪعبي ڪيهي قبلي اي تان سڀ بهاني،
 ميون ڪيون نيت ڪعبي دي ڪران پير مٽڏا مٽخاني،
 سچل آپ سائيان فرمائيا، ”تيوو حق مستاني“⁽⁴²⁾

هن رسالي ۾ پڻ سچل جا ڪيترائي مشهور ۽ مقبول بيت
 ڪونه آهن، جيئن:

1- مسجد دي وچ ڪاڻ ٽڪري ڏيندي بانگ صلاتان،
 منهن چي، ڏاڙهي ڏنگي، خام پڙهن خلواتان،
 عام ليکي روزي رکدي، هن ڪاوڻ ديان آفاتان،
 سچل راهه نه اها سچ دي، برهه واليان بيان باتان.⁽³⁾

2- ڪي جولڪيائين، سوملان وڃي وڃيو،
 هڪ ست پڙهيائين، ٻي ست سڏڪن ۾ پيو.⁽⁴⁾

3- پرزو پڙهڻ آيو اٿي، ملان مسيت منجهاءُ،
 سورن سندو ساءُ، آيس سڀ ڪنهن ست مؤن.⁽⁵⁾

4- هڪ ست پڙهيائين، تنهن ٻي وڃڻ نه ٿئي
 ائين اٿائين، نه هيءَ چر چري نه جهليان.⁽⁶⁾

ايڏي محنت ۽ محبت جي باوجود به هيءُ رسالو آغا مرحوم کان

1. آغا صوفي: سچل سرمست رح اليڪٽرڪ ورڪس شڪارپور 1933ع، ص 29.

2. مرزا علي قلي بيگ، سچل جو رسالو ڀاڱو ٻيو، مصطفائي پريس لاهور 1903ع ص 73.

3. مرزا علي قلي بيگ، سچل جو رسالو، ڀاڱو ٻيو، مصطفائي پريس لاهور، 1903ع ص 71.

4. ايضاً ص 77. 5. ايضاً ص 77. 6. ايضاً ص 77.

مڪمل ٿي نه سگهيو آهي.

سچل سائينءَ جي هڪ ٻئي عاشق صادق رڪي ٻائي عرف نماڻو فقير سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام، سنڌ پرنٽنگ پريس بڙودا ڀارت مان 1952ع ۾ ڇپايو.

هن من موهيندڙ ڪتاب ۾ سچل جون 700 سنڌي ۽ سرائڪي ڪافيون، 5 سي حرفيون، 131 سنڌي بيت ۽ 53 پنجابي (سرائڪي) بيت ڏنل آهن.

هي رسالو پنهنجي مرشد سان بي پناهه عقيدت جو هڪ لافاني مثال آهي.

هن رسالي جون ڪافيون مرزا علي قلي بيگ واري رسالي تان چونڊ ڪيون ويون آهن، البت ڪي ڪافيون اهڙيون به اٿس جيڪي سچل جي ڪنهن به ڇپيل رسالي ۾ موجود ڪين آهن. 131 سنڌي بيتن مان 21 بيت ميان صاحبڏني (سچل جي ڏاڏي جا) آهن ۽ ٻه بيت شاهه لطيف جا، جيئن:

- 1 - ملا مربي ماءُ، پتو ڦسيئي پيت ۾،
سڃاڻي الله، منهن هڻي ٿو ڏوڙ ۾.
- 2 - قربا پسي ڦيڻ، ڪرين ڪير نه چڪيو،
دنيا ڪارڻ دين وڃائي ولها ٿيا.

وحدت نامي جي سري سان جيڪو ڪبت جي هيئت ۾ سچل سائينءَ جو بيت آهي، ان ڪبت کي ننڍن ننڍن بيتن جي هيئت ڏئي ڏهه بيت ان مان ڏنا ويا آهن.

باقي بيتن تي به ويچار ڪرڻ سان پليءَ پٽ ڄاڻ پوي ٿي ته 34 بيت اهڙا آهن، جيڪي اصل ۾ سرائڪيءَ ۾ آهن ۽ نه سنڌيءَ جا ۽ عجب جهڙي ڳالهه ته ساڳئي رسالي ۾ اهي ساڳيا بيت پنجابي (سرائڪي) بيتن واري پاڻي ۾ به موجود آهن.

بزرگ شيخ مشائخ يارو نا مخدوم ٿياسِي.
 نه کي قاضي نڪي ملا نه معلم پير بٿياسِي.
 نه کي ٺاهه ٺڳيءَ جا ٺاهي رنگ رساءِ رکياسِي،
 سچل ٻاجهون عشق الله جي، ڪوئي هنر نه سکياسِي.⁽¹⁾

وري اهو ساڳيو بيت پنجابي ڏوهيڙن ۾ پڻ هن ريت آهي:

بزرگ شيخ مشائخ يارو نا مخدوم ٿياسِي،
 نا قاضي نا معلم ملا، نا ڪوئي پير بٿياسِي،
 بازي جوڙ نه عالم ڪيتي رنگ رساءِ رکيوسي،
 سچو درد عشق دي ٻاجهون، نا ڪوئي هنر سکيوسي.⁽²⁾

بهرحال هن رسالي جي سنڌي توڙي سرائڪي ڀاڱي ۾ ساڳيا بيت آهن، تنهن هوندي به هي رسالو عقيدت جو املهه تحفو آهي. سنڌ جي مشهور شاعر رشيد احمد لاشاريءَ سچل جو رسالو مرتب ڪيو، جيڪو آر- ايڇ احمد ائڊ برادر س حيدرآباد اسٽينڊرڊ پريس مان 1958ع ۾ ڇپايو. هن رسالي کي ڪنهن ضرورت تحت ڇپايو ويو هو. تنهن ڪري تحقيقي ڪم نالي ماتر به نظر نه ٿو اچي. هن رسالي ۾ 308 صفحن تي سنڌي ڪلام ۽ 108 صفحن تي سرائڪي ڪلام ڏنو ويو آهي. هن رسالي جو بنيادي ماخذ مرزا علي قلي بيگ وارو رسالو آهي، جنهن مان اهو ڪلام ڏنو ويو آهي، حالانڪه مرتب کان ڪيترو ئي بهترين، مشهور ۽ مقبول مواد رهجي ويو آهي. جيئن:

1 - ڪلمي مون کي ڪين ڪيو مورئون مسلمان،
 نڪي احمد موڪليو عرب کان ايمان،
 سچل سر سبхан، عالم ليکي آدمي.⁽³⁾

1. نمائون فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952ع ص- 427.

2. ايضاً، ص- 454.

3. آغا صوفي: سچل سرمست، رام اليڪٽرڪ ورڪس، شڪارپور ص- 3.

2- ماڻ ڪيان ته مشرڪ ٿيان، ڪچان تان ڪافر،

انهيءَ وائيءَ ور، ڪو سمجھي سچيڏنو چوي. ⁽¹⁾

سرائڪي بيت ته هن رسالي ۾ مورگو ڏنائِي ڪونه ويا آهن. ان کانپوءِ ساڳي سال ۾ رسالو سچل سرمست (سنڌي) عثمان علي انصاريءَ مرتب ڪيو ۽ سنڌي ادبي بورڊ، سنڌ يونيورسٽي پريس حيدرآباد مان 1958ع ۾ ڇپايو.

انصاري صاحب سچل جو ڪافين تي مشتمل جيڪو مواد ڏنو آهي ايترو ۽ اڃا به زياده مواد ڪانئس رهجي ويل ٿو ڀانئجي ۽ خاص ڪري سچل جا اهي رندانہ ۽ سرمستان ٻول جيڪي فقير وجدائي ڪيفيت ۾ ڳائيندا آهن، اهو ڪلام هن رسالي ۾ شامل ڪيو ڪونه ويو آهي. بيتن سان پڻ ساڳي ويڌن اختيار ڪئي وئي آهي. اوهان کي سچل جا هي مشهور بيت هن رسالي ۾ هرگز نه لپندا:

1. مذهب بن ملڪ ۾ ماڻهو منجهايا،

شيخيءَ پيريءَ بزرگيءَ بيحد پلايا،

ڪي نمازون نوڙي پڙهن، ڪن مندر وسايا،

اوڏا ڪين آيا عقل وارا عشق ڪي.

2. محبت جي مھراڻ مان، جي ملان! چاش چڪين

ته ڪنز قدوري قافيه پڙهين ڪين لڪين،

رحل سڀ رکين، ملان! مسجد ڪنڊ ۾.

3. وقت اهو ٿي ويل، دوئيءَ دور ڪرڻ جو،

ڪي مذاهب من مان، ساجهر ساڻ سويل،

هندو مومن سان ملي، محبت جا ڪرميل،

متان ٿئي اويل، اولهه سج نه الهِي.

مطلب ته هن رسالي جي پڙهڻ سان پتو پوي ٿو ته هن ڪتاب ۾

1. آغا صوفي: سچل سرمست، رام اليڪٽرڪ ورڪس، شڪارپور ص-4.

کيتروئي بهترين مواد عدم موجود آهي. انهيءَ رسالي کانپوءِ مولانا محمد صادق راڻيپوري سچل جو سرائڪي ڪلام سهيڙيو ۽ سنڌي ادبي بورڊ 1959ع ۾ ڇپايو، هن رسالي کي معياري ۽ مڪمل بنائڻ کان مولانا صاحب وسان کين گهٽايو آهي، تنهن هوندي به کيس کيتروئي ڪلام هٿ اچي نه سگهيو آهي.

جيئن:

1. ايمان سلامت هر ڪوئي منگي مئن عشق سلامت منگي،
منگن ايمان لڄاون عشق نون دل حيرت وچ ونگي،
سچل عشق واليان دا نوڪر ڪيا جو شرابي پنگي.

2. عشق ديان باتيان سٺو مئن آڪان ساري لوڪ سڻائين،
عشق دا ماري ڪوئي نه چٽي ڳالهه اها چت لائين،
عاشق نامر جنهين دا سچو پير تنهن پنوائين.

ڪيترن بيتن مان وري ڪي ستون ڪٽل آهن. جيئن:

منهن محبوب دا سارا مصحف، زيرين زيرين نالي،
عشق واليان آيتان دي وچ پيش تي شد برحالي،
جزمان نقطي صحيح سڃاڻين، قاري ڪوئي سنپالي،
بسم الله نال لڪيان سڀ سوران پڙهن ورهي والي،
مسجد ۽ محراب اڻاهين سچو ڄاڻ رهي متوالي⁽¹⁾.

ليڪ ڏنل ست مولوي صاحب جي رسالي ۾ ڪانه آهي.

جڏان تير لڳس تڏاهان توبهه توبهه پڙهسي،
دست سباڏي هن خوني خنجريا بچسي يا مرسي،
سچو حاضر هون اڳاهون هرگز نا او مڙسي.

هن بيت مان پهريون ٽئي ستون ڪٽل آهن جيڪي هي آهن:

يار آڪيا وٽ عاشق ڪون جونال اساڏي اڙسي،
 فوج حسن دي سراهين دي چپ چپاتي چڙهسي،
 تاب نه جهلي ڪڻڪ اهين دا پڄسي يا ڳڙسي.⁽¹⁾
 بهرحال هيءُ رسالو به عالمن کان تحقيق جي طلب ٿو ڪري.

سچل جي ڏاهپ

هيل تائين سنڌ جي صوفي شاعرن بابت ٻڌايو ويو آهي ته اهي ان وقت جي سماجي، سياسي ۽ اقتصادي حالتن کان بي خبر ۽ ان وقت سندن چوڌاري جيڪو وهيو واپريو پئي، تنهن کان لاتعلق پنهنجي ڌن ۾ پورا هئا. جيڪي ڪلام چيو اٿائون، اهو کائڻ استغراقي حالت ۾ چئجي ويو آهي.

اچو ته انهن سڀني حقيقتن تي ٿڌي سڀني ۽ سنجيدگيءَ سان ويچار ڪري، معلوم ڪريون ته سنڌ جو سدا حيات شاعر سچل سرمست ڪيتري قدر ان وقت جي ماحول ۽ حالتن کان واقف ۽ باخبر هيو. حضرت سچل سائينءَ جي شاعري پڙهي پليءَ پٽ معلوم ٿئي ٿو ته هو نهايت ڏاهو ۽ دوراندیش هيو.

سچي سائينءَ جو جنم 1152 هجري ۽ وفات 90 سالن جي عمر 1242 هجريءَ ۾ ٿي. سندن ڏاڏي ميان محمد حافظ عرف صاحبڏني جنهن هن درگاه جو بنياد وڌو، تنهن 1192 هـ ۾ وفات ڪئي. جڏهن سچل سائين جي عمر 40 ورهيه هئي. ميان صاحبڏني کانپوءِ سندس مرشد عبيدالله جيلاني جي فرمان مطابق ميان صاحبڏني جو ننڍو پٽ عبدالحق (سچل جو مرشد، چاچو ۽ سهرو) گاديءَ تي ويٺو. ميان عبدالحق کانپوءِ سندس پٽ سخي قبول محمد (سچل جو سوٽ) گاديءَ تي ويٺو. جنهن سچل سائينءَ جي وفات (1242 هـ) کان ٽي سال پوءِ 1245 هجري ۾ وفات ڪئي. ان مان معلوم ٿيو ته سچل سائين ٽن گادي

ڌڻين جو دور نه رڳو اڪئين ڏٺو پر انهن جو خليفو ٿي رهيو. شاه عبيدالله،
ميان صاحبڏني کي موڪلائڻ وقت تاڪيد ڪيو ته درگاه جو سجاده
نشين لوڙهي ۾ رهي ۽ خاندان جو هر فرد گاديءَ ڌڻيءَ جي بيعت ڪري.
جيئن ته گادي نشين لوڙهي اندر رهندا هئا، تنهن ڪري انهن
جو ٻاهريون ڪم ڪار سنڀالڻ سچل جي بلي هيو.

مير صاحبن کان درگاه لاءِ جاگيرون مليل هيون، انهن جي
سنڀال، درگاه جي ننگر جو انتظام سچل سنڀاليندو هيو. مرشدن پاران
ٻين درگاهن جي ڌڻين ڏانهن شاعري توڙي غميءَ جي موقعن تي سچل
ڀاڻ ويندو هيو. راڻپور، گمبٽ، پير ڳوٺ، کهڙا توڙي جهوڪ شريف جي
گادي ڌڻين سان سندس سٺا لاڳاپا هئا.

سچل ۽ کهڙن جي مخدومن جا لاڳاپا

”تذڪره مخادير کهڙا“ جي روايت آهي ته هڪ ڀيري مخدوم
محمد عاقل اول ۽ سندس ڀاءُ مخدوم محمد جو ٻنين تان تڪرار ٿي پيو.
مخدوم محمد، مير سهراب خان وٽ پڪاريو، مگر ڪوبه ڪڙتيل نه
نڪتو پڇاڙيءَ ۾ سخي قبول محمد ۽ سچل وٽ ڏانهن ٿي ويو. سچل
سائين، محمد عاقل وٽ سفارشي ٿي ويو ته مخدوم صاحب پنهنجي
مهر کڻي سچل جي حوالي ڪئي، جنهن فيصلو ڪري ٻنهي ڀائرن کي
ڪير کنڊ بنائي ڇڏيو.

هيءَ پڻ ”تذڪره مخادير کهڙا“ جي روايت آهي ته ڪو مخدوم
بزرگ فوت ٿي ويو ۽ سچل سائين عذر خواهيءَ لاءِ ويو، ميت دفنائڻ
وقت سچل سائين قبر تي موحود هيو ۽ سچل جنهن طرف کان بيٺل هيو
ته ميت منهن ڦيرائي ٻئي پاسي ڪيو. ان روايت مان جيڪڏهن ”ميت
جي منهن ڦيرائڻ“ تي اعتبار نه به ڪجي تڏهن به ٻنهي درگاهن جي ميل
ميلاپ جي خبر پوي ٿي.

سچل جا ميرن سان لاڳاپا

هيءَ هڪ مڃيل حقيقت آهي ته مير صاحبن جا پيوند درگاه درازا سان ايتريقدر پختا هيا، جو مير صاحبن درگاه لاءِ ديهه دراز جاگير به ڏني، رهڻ لاءِ هڪ بنگلو به ٺهرائي ڏنو ۽ درگاه جو قبو به مير رستم خان تعمير ڪرايو هو.

حيدرآباد جي هڪ هندوءَ، مير سهراب خان وٽ اچي نوڪري ڪئي، جنهن کي هن پنهنجو مختيار ڪار ڪيو هو، جنهن سرڪاري پئسا غبن ڪيا ۽ سرڪار کيس قيد ۾ وڌو. ان حيدرآبادي عامل جا مائٽ ميان فضل الله جهوڪ واري وٽ ويا ۽ قيد ٿيل هندوءَ جي لاءِ سفارش گهريائون، جنهن خواجه عبدالحق ڏانهن هڪ خط ۾ لکيو ته ”اسانجو هڪ بازو ايڏانهن ميرن وٽ جهلجي پيو آهي، اهو ڇڏائي ڏيندا.“

خواجه عبدالحق، سچل سائينءَ کي حڪم ڪيو ته ”انهيءَ هندوءَ جي ٻانهن ميرن کان ڇڏائي اچو.“ ان روايت سان به حقيقتون معلوم ٿيون، هڪ ته سچل جا ميرن سان بهتر تعلقات هيا ۽ سچي سنڌ ۾ سچل ۽ ميرن جا لاڳاپا مشهور هيا ٻيو ته درگاه جهوڪ شريف ۽ درگاه درازا جا تعلقات به سٺا هيا.

سچل جي حسن پرستي

سڀ شاعر انسان هوندا آهن، مگر سڀ انسان شاعر نه ٿيندا آهن. اهڙي طرح سڀ حسن پرست شاعر نه ٿيندا آهن ۽ سڀ شاعر حسن پرست ضرورت هوندا آهن. سچل انسان هيو، سچل شاعر هيو، سچل جي سيني ۾ دل هئي. سچل جي شاعريءَ کي پڙهڻ کانپوءِ اقرار ڪرڻو پوندو ته مٿس مجازي عشق جو اثر هو. ڪو پرين هيس جنهن جي نظر جو تير سندس سيني ۾ کتل هيو. ان کانسواءِ اهڙيون روايتون به ملن ٿيون ته سچل جي راڳ، ناچ ۽ حسن پرستيءَ سان گهري دلچسپي هئي. هڪ پيري کيس رت جا اسهال ٿي پيا ۽ ان وقت قبول محمد

اول گاديءَ تي هو، جنهن مير رستم خان کي لکيو ته ”کي راڳيندڙ ناچڻيون موڪلي ڏيو.“ ناچڻيون آيون، هار سينگار ڪري سچل وٽ پهتيون، انهن کي ڏسي اهڙو خوش ٿيو، جو ٽپ ڏيئي اٿيو ۽ راڳ تي نچڻ ٿيڻ لڳو. هونئن به پرين جي پهچڻ سان اڳها به سگها ٿيو وڃن. وري هڪ ٻي روايت به ٻڌڻ وٽان آهي ته جيواڻي نالي ڳائڻي لاڙڪاڻي طرف جي وينل هئي، جنهن ٻڌو ته سچل بيمار آهي، سو کيس پڇي به اڃان ۽ مجرو به ٻڌايانس. هوءَ هار سينگار ڪري درازن ۾ آئي ۽ فقيرن ٻڌايس ته سچل بيمار آهي ۽ بنگلي ۾ سمهيو پيو آهي، پوءِ اها ڳائڻي مٿي بنگلي تي ويئي ۽ سچل کيس ڏسي چيو ته ”بسم الله اسانجا طبيب، اسانجا حڪيم آيا ۽ هڪدم ٽپ ڏيئي اٿي کڙو ٿيو.“

سچل جي وطن دوستي

وطن جنهن ۾ انسان ڄائو نپنو، وڏي وڏو ٿيو؛ چڱي ۽ تڱي ٿو، جنهن ۾ سندس ستن پيڙهين جون هڏيون دفن ٿيل آهن. ان سان محبت جو هڪ فطري جذبو آهي. اهو ڪهڙو اڻاسي ۽ اڀاڳو هوندو، جنهن کي پنهنجي ديس سان دلي لڳاءُ نه هجي. اسان جا صوفي شاعر وطن پرستي ۽ انسان دوستيءَ ۾ پنهنجو مٿ پاڻ هئا. هو جڏهن قومي جذبو ماڻو ۽ قومي ايڪي ۽ اتحاد جي اثاڻ ڏسندا هئا ته وڏي واڪي چوندا هئا ته:

گهرويو سو پر ڏيهه، توڙي قلن چانئيو

يا

پرت ڇڏي پرڏيهه جي، ساڻيهه ڪج سنڀال،
لکن سنڌ ئي لعل، مچڻ مفت وڃائين.

اهڙي طرح سڄو سائين به وطن جي محبت جي جذبي سان سرشار هيو ۽ وڏي واڪي چئي ڏنائين ته:

ديس سچل دا درس درازين نا مڪه نا ملتان.

ٻني ۽ ونيءَ تي سرڏيڻ سنڌي قوم جو قومي ۽ اخلاقي فرض
جاتو ۽ سڃاتو ويندو آهي. جوءُ ۽ جوءُ ڇڏڻ مرد جي مرڪ نه آهي. اهڙي
تند سچل هن طرح ٿو تنواري:

هڪ جوءُ ٻي جوءُ مرد نه ڇڏڻ ميندرا،
توڻ ڀرين پوءِ ڪوهه لڄايو ڪاڪ کي.

هڪ جوءُ ٻي جوءُ ڇڏڻ ڪين جوان،
اهي پي انسان، جيڪي ننگن تان نثار ٿيا.

سچل جي دور انديشي

سچل جي دور ۾ فرنگي هندستان ۾ مغل سلطنت کي آهستي
آهستي هڙپ ڪندا ٿي ويا ته ٻئي پاسي نئي ۾ واپاري ڪوئي ڪولڻ
سان سنڌ ۾ پنهنجا پير ڄمائي چڪا هئا ۽ سندن پيڙيون سنڌو نديءَ ۾
تلڪنديون نظر اينديون هيون. سچل نه ٿي گهريو ۽ هونءَ به ڪو محب
وطن نه چاهيندو آهي ته ڪا ڌاري قوم سندس قوم کي دغا ۽ دولاڻ
سان غلام بڻائي، اهڙو ڏس اڳ لطيف به ڏئي چڪو هيو:

پيڙي منجهه درياءَ، ڪي ٻڏي ڪي اُٻڙي،
معلم ماڳ نه اڳئين، فلنگي منجهه قريا،
ملاح تنهنجي مڪڙيءَ ۾ اچي چور چڙهيا،
جتي دينگ دريا، تتي تاري تنهنجي.

وري ساڳيو سڌ سچل سائينءَ هينءَ ورجايو:

مڪڙي ڏنم موج ۾ تنهن ۾ مير ملاح،
مڇيون مارن اوچتي بانڪا بيپرواه،
هند سنڌ تي فلڪ نه آئن شوريا وتن شاه،
هر بحر جا حاڪم ڄاڻي مارن ملڪ سپاه.

واٽڙا رڪن تن مٿان ويچارا ويساهه،
آسرا اڙين جا آهن منجهه الله،
ڏئي پاند پناه رڪي وٺندا راج ڪي.

سچل سائينءَ جي ڪلام ۾ ڪيترائي واضح اشارا ڏنل آهن، جن ۾ قوم کي کليل لفظن ۾ خطرن کان آگاه ڪيو ويو آهي. سڄي سائينءَ جي دؤر ۾ ڪهڙن جي مخدومن جو زور هيو، هو ٿوري گهڻي ڳالهه تي هندن کي زوريءَ مسلمان ڪندا هئا. مخدومن جي فتوا حاڪمن وٽ حرف آخر جي حيثيت رکندي هئي. سنڌ جي هندن ۽ مسلمانن ۾ مذهبي چڪتاڻ اوج تي هئي، تنهن جو لازمي نتيجو اهو نڪرڻو هيو، ته هندو ۽ مسلمان وڙهي قومي طور انتشار جو شڪار ٿي ويندا، جنهن جو فائدو انگريز سامراج کي پوڻ جو سچل سائينءَ کي اُڪو هيو ۽ هن هندو توڙي مسلمانن کي کليل لفظن ۾ پڪاري چيو:

وقت اهو ٿي ويل دوئي دور ڪرڻ جو،
ڪي مذهب من مان، ساجهر ساڻ سويل،
هندو مومن سان ملي، محبت جا ڪر ميل،
متان ٿئي آويل، پوءِ اولهه سج نه اُلهي.

۽ جيڪڏهن اهو سڌ رائجان ويو ته اُن جو نتيجو ڪهڙو نڪرندو، اهو لازمي طور تي انگريزن جي فائدي ۾ هوندو ۽ سچل ٻڌايو ته:

اولهه سج نه اُلهي، متان ٿئي اويس،
ميڙي ويندئي مغربي، تاريخي ۽ ڀرتيس،
چڏي ويندئي چپرین، ڏوندين سنڌا ڏيس،
مرد ڏين ٿا مام ۾، مانجهي ڪي مٿيس،
وجهه اٿي تون پاڻ ۾، هيڪڙائيءَ جي هيس،
ناسودي ناخير، پٽ سڀ نابود ڪر.

سچل جو پيغام هيو ته سنڌ جي هندن توڙي مسلمانن کي ان

وقت ٻٽ ٿي، سنڌ دشمن مغربي سامراج جو مقابلو ڪرڻ گهرجي، مگر افسوس جو سڄي سائينءَ جي وقتائتي سڌ کي ٻڌو اڻ ٻڌو ڪيو ويو، جنهن جو نتيجو اهو نڪتو جو سنڌ ۾ نائون مل پيدا ٿي پيو، جنهن انگريزن جو ساٿ ڏئي، سنڌ جي قومي آزادي کي ختم ڪرايو.

جيئن ته مان هاڻي ٻڌائي چڪو آهيان ته درگاه درازا جا جهوڪ (ميرانپور) جي درگاه سان سنا نانا هيا. جهوڪ جيڪا سنڌ جي تاريخ جو محور آهي. هتان ئي وحدت الوجود جو سج اڀريو، هتان ئي مذهبي ڪٽر پڻي ۽ انتها پسنديءَ خلاف جهنڊو بلند ڪيو ويو. جهوڪ، جنهن لاءِ لطيف چيو:

جهڄان پسيو جهوڪ، آيل سگهارن جي،

جهوڪ، جنهن لاءِ سائين رکيل شاه فتح پور (بلوچستان) واري چيو:

قلڙيون فتح پور تي، ميرانپور تي مينهن،
جڏهن نئون لڳونيهن، تڏهن جانب مليو جهوڪ ۾.

جهوڪ جي درگاه جو باني شاه عنايت سنڌ جي بيڪسي ۽ بيوسيءَ جو مثال آهي. شاه عنايت جيڪو سنڌ جي ڌڙيل ۽ مظلوم قوتن کي هڪ لڙهيءَ ۾ پوئڻ ٿي چاهيو. سنڌ ان وقت دهليءَ جي مغل سلطنت سان لاڳاپيل هئي. شاه عنايت کي شهيد ڪيو ويو. شاه عنايت کان اڳ سنڌ جو هڪ عالم دين تفسير ۽ حديث جو ماهر مخدوم بلاول شاه بيگ ارغون جي حڪم سان گهاٽي ۾ پيڙجي چڪو هيو. افسوس! جو مخدوم صاحب جهڙي خدا رسیده بزرگ لاءِ قرآن شريف کي حربي طور استعمال ڪرڻ کان به نه مڙيا.

سرمڊ، مخدوم بلاول ۽ شاه عنايت هڪ ئي سلسلي جون ڪڙيون آهن. سنڌ جي شاعرن ۾ سچل پهريون شاعر آهي، جنهن نالو وٺي مخدوم بلاول، سرمڊ شهيد ۽ شاه عنايت جو ذڪر ڪيو ۽ اها

روايت اڃا تائين صوفي شاعرن وٽ قائم آهي. سچل چيو:

گهاٽي ۾ بلاول پيڙائي، عنايت منجهه ميدان مارائي،
سرمڊ کي ڏيئي لت کهاڻي، عاشق ٿو آزمائين تون.

اڄ جي دور ۾ جڏهن انسان پنهنجا قدم چنڊ تي رکي چڪو آهي، تڏهن به سنڌ جو ماڻهو اڃاين وهمن ۽ وسوسن ۾ ڦاٿل آهي ته اڄ کان اڏائي سئو سال اڳ سنڌي ماڻهوءَ جي ذهني پهچ ڪيتري هوندي. جنهن قوم جو ماڻهو ڪري ۽ ڪوئي جي پرک لهڻ نه سگهيو آهي ته ان قوم جا چالاڪ ۽ مفاد پرست ماڻهو اندر ۾ ڪارو ڪانءُ ويهاري ٻاهر ٻولي هنج جي ٻولي ابوجهه انسانن کي ڦريندا آهن.

سچل سائين وهمن وسوسن توڙي ظاهر داريءَ جي باري ۾ چيو

آهي:

نه! وٽ شيخ مشائخ يارو، نه مخدوم ٿيوسي،
نه ڪي قاضي نه ڪي ملان نه معلم پير بڻيوسي،
نه ڪي ٺاه ٺڳيءَ جا ٺاهي، رنگ رساءُ رکيوسي،
سچل ٻاجهون عشق جي، ڪوئي نه هنر سگهيو سي.

«««»»»

خلق جماعت مل ڪراهن، آپ کون پير سڏيندي،
دست جهپال مصلي ڪلهي ڪورا ڪوڙ بڻيندي،
درد بنان دلبر دي او سب بيجا ڪم ڪميندي،
”سچل“ ڏاهو سخن سچا، ڪستوري آپ اڏيندي.

«««»»»

مڪر بازي وچ ڦڪل گهڙيندي، طرحون طرح ڪريندي،
نوعان نوع عالم دي اڳون، لاف گراف مڙيندي،
”اسان اينوين تي اسان اينوين“ سي ڪوئي ماڻ پڙيندي،
ڪوڙي ڪوڙ والي تا ”سچل“ ٻيئي بات ڏريندي.

شیخی تی مخدومی ڏونهین، ای ته ساری نڳی،
 اها جماعت جوڙ والی، ساویک بره کنون پڳی،
 آءُ اچانک نال محبوبان دی، لنئون جنهان دی لڳی،
 سچل پچی پیر نه رکدی، پرت تنهان دی تڳی.

اڄ جي ائٽمي دور ۾ به سنڌ جو عام ماڻهو کاني ڪرامت ۾
 ويساه رکي ٿو. سنڌ ۾ ڪيئي کاني ڪرامت جا صاحب ليکيا وڃن ٿا،
 مگر سچل تڏهن به چيو هيو:

سراهو سارو سڃاڻج، ڏي ڪن نه ڪرامات ڪي.

دل سان ذرو درد قبوليم، ڪشف قبور ڪرامت ڪين،
 ڪري ڏيکارين ڪيترو عالم ڪي به عجب ته به ڇا ٿيو.
 دائرا دعوتن جا ڦرين، ڪرين تسخيرات طلب ته به ڇا ٿيو،
 ڪاڻ تماشي ڪيترا پڇن پار عرب ته به ڇا ٿيو.

سچل پنهنجي فارسي غزل ۾ چيو:

من مست خرابات، شدم مست خرابات،
 نه طالب وظائف، نه ڪشف ڪرامات.

سچل سر آڻڻا ڄاڻي، پهچاڻي آڻڻي صورت،
 ته تون ڪيا هنئي، تي ڪيا ٿيسي، دگر ڪرامات ڪيا ڪيتا.

مدد ڪتاب

1. مرزا علي قلي بيگ، سچل سائين جو رسالو. سال 1902 ع.
2. آغا صوفي، سچل سرمست، 1923 ع.
3. نمائون فقير، سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام، 1952 ع.
4. رشيد احمد لاشاري، سچل جو سنڌي ۽ سرائڪي ڪلام، 1958 ع.
5. عثمان علي انصاري، سچل جو رسالو، 1958 ع.
6. مولوي محمد صادق، سچل جو سرائڪي ڪلام، 1959 ع.
7. سچل سرمست، نئين زندگي پاڪستان پبليڪيشن، 1964 ع.
8. سچل سرمست، اطلاعات کاتو، سيپٽمبر 1974 ع.
9. ماهوار پيغام، رسالو اطلاعات کاتو، 1979 ع مهينو آگسٽ.
10. شاهه جي رسالي جو مطالعو، دين محمد وفائي، 1962 ع.
11. تحفته الڪرام، مترجم مخدوم امير احمد، سنڌي ادبي بورڊ 1957 ع.
12. جنت سنڌ ليکڪ مولائي شيدائي، سنڌي ادبي بورڊ 1958 ع.
13. تاريخ ڪلهوڙا جلد پهريون، مترجم سنڌي ادبي بورڊ.
14. قاضي علي اڪبر درازي، دولهه درازي، 1980 ع.

ڪو حق چوي ڪوئي ناحق چوي

اسان جي سدا حيات صوفي سنتن ۽ شاعرن سان وڏي ۾ وڏو الميو اهو آهي جوهر ڪو پار ڪو سندن ڪوتا کي پنهنجي ذاتي نظرين ۽ سوچ جي پسمنظر ۾ پرکي ۽ پروڙي ٿو. شاعرن جي سوانح توڙي شاعريءَ کي ان وقت جي سياسي، سماجي ۽ اقتصادي حالتن جي پسمنظر ۾ ڇنڊ ڇاڻ ڪرڻ جي خيبر ڪا ڪوشش ڪئي وئي آهي.

اسان جي شارحن ۽ مرتبن ور ور ڪري اهو ساڳيو پراڻو رينگي جور ڪارڊ پئي وڃايو آهي ته ”هي شاعر ڪاني ڪرامت جا صاحب، شرع جا پابند ۽ پنهنجي وقت جا وڏا بزرگ هئا“

جيتوڻيڪ انهن سنتن پنهنجي پيغام (جيڪو شاعريءَ ۾ ڏنل آهي) ۾ انهن سڀني مروج نظرين خلاف وڏي واڪ نهايت بي ڊپائيءَ سان پيڙ تي ڏونڪو هڻي بغاوت ڪئي آهي.

”دل سان ذرو درد قبوليم ڪشف قبور ڪرامت ڪين“

”سر پنهنجو سارو سڃاڻج، ڏي ڪن نه ڪرامت کي“

”من مست خرابات، شدم مست خرابات“

”نه طالب و وظائف نه ڪشف ڪرامات“

”بزرگ شيخ مشائخ بزرگيءَ بيحد ڀلڻا“

”بزرگيءَ کان ڀڄي بيدل رنديءَ جا رنگ رڇاياسي“

”عشق شرع ڪيا لڳي“

”عشق ڪيا ڄاڻي شرع دي نال“

اها تند اسانجي هر صوفي شاعر تنواري آهي. هاڻي ٿڌي سيني سان غور ڪرڻ گهرجي ته ٺٽي ۽ ڪهڙن جا مخدوم نهايت متشرع عالم باعمل هئا پوءِ انهن کي اسان جي عوام ايتري جيءَ ۾ جاءِ نه ڏني، جيتري هنن فقيرن ۽ شاعرن کي ڏني.

اسان جي صوفي شاعرن جي مڃتا جو ڪارڻ سندن شاعري به ڪونه آهي، ڇاڪاڻ ته شاعري مخدوم محمد هاشم ٺٽويءَ به ڪئي ”بناءءِ السلام“ جهڙو ڪتاب اسلامي عقيدن کي سمجهاڻ لاءِ نهايت تفصيل سان شاعريءَ ۾ لکيو. مگر مخدوم صاحب جي شاعريءَ کي اهو معراج هرگز نصيب نه ٿيو، جيڪو اسان جي صوفي شاعرن ماڻيو. دنيا جي جنهن به خطي ۾ جيڪڏهن ڪو سنڌي ڪٽنب آباد آهي ته اتي اسان جي درويشن جو نام، رام جي نام وانگر چيو وڃي ٿو.

اسان جي مهاپرشن ۽ امرلوڪ درويشن جي مڃتا جو اصل ۽ چٽو سبب سندن پيغام آهي. اهو پيغام اسان جي درد جو دارون آهي، جنهن ۾ انسان دوستي، خدا شناسي، پاڻ سڃاڻڻ، محبت ۽ مروت جو سنديش آهي. اهو پيغام اسان جو سنڌي عوام وڏي عقيدت ۽ احترام سان هيئن سان هنڊائي پنهنجي من مان مذهبي ڪٽرپڻي جو مير ڪڍي ٿو.

هينئر مان سچل جي شاعريءَ جي حوالي سان عرض ڪندس ته الله سان سندن عشق ڪيترو به هجي مگر سندن مجازي محبوب به ضرور آهي. سندن سوانح توڙي شاعريءَ ۾ چٽا ثبوت آهن.

پنهنجي مجازي محبوب جي سوپيا جي ساراهه جا ڍڪ هيئن ٿو ڀري.

”شمع ڪنون رخ روشن طرحون طرح تجلا،

ويڪڻ نال وساريا زاهد تسبيح مسيت مصلا،

ويڪ حسن حيران ٿئي ڪيا قاضي ڪيا ملا.“

مٿئين بيت جي پسمنظر ۾ جيڪڏهن سچل جو محبوب ”خدا“
يا ٻي ڪا مذهبي هستي هجي ها ته سچل کي تسبيح مصلّا ۽ مسيت
وسارڻو ڪونه پوي ها، پر هت ته اهو محبوب آهي، جنهن جي پسڻ سان
تسبيح ۽ مسيت مصلّي کي به خير آباد چوڻو پوي ٿو.
شاهه لطيف به چوي ٿو:

”اڀر چنڊ پس پرين تو اوڏا مون ڏور“

شاهه جو پرين پري آهي ۽ پرينءَ کي چنڊ ويجهو آهي.
تنهنڪري شاهه چنڊ کي قاصد ٿو ڪري، جيڪڏهن شاهه جي محبوب
مان مراد ”خدا“ يا ”رسول ڪريم“ هجي ها ته شاهه انهن کان پاڻ کي پري
محسوس نه ڪري ها.

ڇاڪاڻ ته ”نحن اقرب اليه من حبل الوريد“ (خدا اسان جي رڳ
کان به ويجهو آهي)

النبي اوليٰ بالمومنين (نبي ڪريم صلم مومنن کي ويجهو
آهي) هت ته اهو پرين آهي، جيڪو پري اکين کان اوجھل آهي. جنهن جي
ڏسڻ لاءِ اڪثر يون آيون ۽ دل بيقرار آهي.

هاڻي مجازي عشق جي جواز ۾ شاعريءَ مان حوالا پيش ڪجن

ٿا.

”لوڪ ڪنون لڄ مول نه آوي عشق گهميان گهٽيان“

”طعني تنڪي زينت انهان دي مول نه ٿيون ڪٿيان“

”ڪم نه عاشق سو ڪرين، جنهن ۾ تنهنجي تعريف ٿئي،^(۱)

ڪڻ ملامت سر مٿي، مر ڏيهه پيو طعنا ڏئي“

”جا نالو گنهندي نينهن جو تنهن، کي ايندي شهر نيكالي“

”بره جا بر بدنميون، چمي چشمن تي چايا سي“

”بیدل“ چوڙ بزرگي سڃي، پڇون يار سڄڻ دي وڃين،
بند حياءُ شرم دي پڃي، ويڪين نين نظار“
(بیدل)

عشق وڃايو حجاب، ڦٽ ڦڪڙي ڏاج منهنجو،
باري بار بره جو آليم، چمي ملامت سرتي چايم،
بیدل جيڪي محبت مٺيون، سيئي سهنديون جهيڙا جنيون
آيون نينهن نواب، طعنا تهمت لاڳ منهنجو

لوڪ کان لڄ نه اچڻ، عشق ۾ گهٽيون گهمڻ، تعريف جهڙو
ڪم نه ٿيڻ، ڏيهه جي ملامت ۽ طعنا سهڻ، بزرگي ڇڏي حياءُ شرم جا
بند پڃي يار جي پويان وڃڻ، نينهن جي نالي وٺڻ ڪري شهر نيڪالي
اچڻ، ڦٽ ڦڪڙي سهڻ، چمي ملامت سرتي کڻڻ، جهيڙا جنيون پلو ۾
پائڻ، اهي سڀ مجازي محبت جا مامرا ۽ مرحلا آهن، جن جو ذڪر اسان
جي شاعرن ڪيو آهي.

هت ٻه ڳالهيون ڪرڻ نهايت وقتائيتون آهن، جن جو فڪر اسان
جا برڪ ڏاها ۽ عقل جا اڪابر ڏاڍي اڊمبر ۽ پذيرائيءَ سان ڪندا آهن ته
صوفي شاعريءَ ۾ رڳو هيٺاهين هلڻ، منهن مونن ۾ پائي غربت ساڻ
گذارڻ، سڀ ڪجهه صبر سان سهڻ، رواداري هوچون توکي نه چوڻ، لکڻي
مان لک نه لهڻ (تقدیر) جون ڳالهيون آهن. بيشڪ اهي ڳالهيون سنڌي
شاعريءَ ۾ آهن پر هرو ڀرو سنڌي شاعريءَ جو تاجي پيتو اهو ڪونه آهي.
اهي اصطلاح ۽ ورجيسون ڏاڍا ۽ ڏمر واري سماج ۾ هونديون آهن پر ان
وقت جا ڏاها پاٽ ۾ لاٽ پاري قوم جي رهنمائي ڪندا رهيا آهن.

هيٺ هي ستون اسانجي سنڌي شاعرن جي شعور جي ساک پرن

ٿيون :

”اڳيان تڪرر، متان روهه رتيون ٿئين“

”واهڙ ڀريون نه پاءُ، تو پرڻ ليڪو ڏيڻو“

”جا تو پائين اچ، تنهن پاڻيءَ پنا ڏينھڙا“
 ”سٺا پانءِ نه سڀ، وياءِ واسينگن جا“
 ”مٿان تيغ ترار، مار ته متارو ٿئين“
 (شاه)

”اهي به انسان جيڪي ننگن تان نثار ٿيا“
 ”هڪ جوءِ ٻي جوءِ مڙس نه ڇڏن ميندار“
 ”مذهب ملڪ ۾ ماڻهو منجهايا“
 ”مذهب مور نه مڃيان آءُ مشرب منجهه مدام“
 ”ڪيئي ڪعبي ڪيهي قبلي ايتان سڀ بهاني“
 (سچل)

”سو سيون ڏيئي وڪ ونجي هيڪڙي“
 ”کرڙي کائي رت پت نه وجهي وات ۾“
 ”کرڙي کائي ماهه پيئي رت پياليون“
 ”سوپون سر گهرن سرريءَ سوپ نه سڄي“
 ”ڪانٺر الڪو ڪنڌ، سورھ سوئو سوپ جو“
 (خليفونبي بخش قاسم)

هي چند حوالا مون مثال طور ڏنا ورنه اسان جي سموري صوفي شاعريءَ تي انهيءَ فڪر جي گهري ڇاپ آهي، ٻي ڳالهه جيڪا ڏاڍي طمطراق سان اسان کي ذهن نشين ڪرائي ويندي آهي، اها آهي پڪين کان پريت سڪڻ (جيتوڻيڪ پڪين ۾ پريت ٿيندي ئي ڪانه آهي) اسين طبقاتي سماج ۾ رهون ٿا ۽ اهو سماج، آڱرين تي ڳڻڻ جيترو قوم ۽ سرمائيدارن جو پيدا ڪيل آهي ته جيئن گهڻا (هيٺا) ڪمائڻ ۽ ٿورا ان جي رت ست جي پورهئي تي عيش ڪن. هاڻي مان شاعريءَ جي حوالي سان ٻڌائيندس ته پڪين ۾ پريت ڪانه ٿيندي آهي.

چتي جهڙا شاه ڏياري هوتن کي هيڪل،
 ڇا بلبل لڙندي بار سان.

”سامهون سرڻيون وٺيون آهن، بازن جي ور ڳيرو آ“

”مان بازن جي گهيري ۾ ڳيري ڏسان ٿو“

”ڇا بلبل رهندي باغ اندر جت بلشا بحري باز هجن“

بلبل ۽ ڳيري سان باز جي پريت ڪڏهن به ٿيڻي ڪانهي،
 جهرڪي جي چوڙي سان ڪانءَ جي پريت ڪهڙي ٿيندي؟ ڪڪڙن جي
 ويڙهه اسان جي وڏيرن جو مرغوب مشغلو آهي. اهڙي ظالم، مظلوم، جابر
 ۽ مجبور، ڏاڍي ۽ هيڻي، چور ۽ ڀاڳي ۽ سرمائيدار ۽ پورهيت جو پيار
 بنهه ناهي ٿيڻو.

اسان جي عظيم صوفي شاعرن محبت جا گيت ڳائي انسان
 ذات کي پيار ۽ الفت سان رهڻ جي پئي تلقين ڪئي آهي. تنهن هوندي
 سندن شاعريءَ ۾ نفرت جا اهڃاڻ پڌرا آهن. شاهه لطيف ڪر ڪي نه ٿو
 پتي جنهن جي من ۾ سدائين مندي آهي.

(الا! ڪر جين، مندي جن جي من ۾)

سندس دل مان هي شعر اهڙڪا ڏئي ٿا نڪرن:

”ڏڪار يا ڏيهه مان، موذي سڀ مرڻ“

”ملان مرئي ماءُ، پتوقسئي پيٽ ۾“

جيڪو مهانگي ٿيڻ لاءِ ميڙي ٿور ڪي، پنهنجي پپ ڀڙ لاءِ ۽
 قوم جي نڙي تي نهن ڏيڻ کان به نه ٿو مڙي. ان لاءِ انسان جي ذهن ۾
 جيڪا سوچ سرچندي اها شاهه جي مٿئين شعر مان پڌري آهي⁽¹⁾ ملان
 جنهن اسلام جي غلط تاويل ۽ تشريح ڪري حاڪم ڌر پاران حق پرست

۱. ملان مان اسان جي مراد اهي مذهبي پيشوا آهن جن قرآن جون آيتون ٽڪن تي وڪڻي
 خدا جي مخلوق جي ڪل لائي آهي بي صورت ۾ اسان جا باضمير ۽ حق پرست عالم جن
 چئي جهاد پئي ڪيو آهي انهن جا نالا سنڌ جي جوسونهري باب آهن ۽ ابد تائين عزت
 احترام سان ڪيا جيئن مولانا عبيدالله سنڌي، تاج محمد امروٽي، محمد صادق وارو دين
 محمد وفائي، غلام محمد گرامي ۽ مولانا غلام محمد قاسمي صاحب.

کي ماراڻڻ لاءِ پئي رٿون رٿيون آهن. شخصي مفاد حاصل ڪرڻ لاءِ قومي مفاد کي ڏاڍي لڳايو آهي. ان جي ڪڏي ڪردار کي اسان جي باشعور شاعرن خوب ننڍو آهي. ميان صاحبڏني فقير (سچل جي ڏاڏي) هن بيت ۾ ملان ۽ مجاور جي لالچي ڪردار کي تشبيهه ڏني آهي.

ملان، مجاور، کانءُ ٿيئي اکرهڪڙو.

مجاور به اسان وٽ سنڌ ۾ سدائين قبرن جو واپاري رهيو آهي. مري ويل انسانن جون اجايون ڪرامتون بيان ڪري ابوجهه ويساهي ماڻهن جا کيسا خالي ڪري سدائين پنهنجو پپ ڀريو آهي. سچل ملان کي ڪارهن کڻي ڪنڊ ۾ ويهي مڪڻ جي ميار هيئن ٿو ڏئي.

ملان تون محبت جو چڪو کين چڪين،
گڏيو ڪارهن ڪنڊ ۾ منهن کي وينو مڪين،
سبق سوراڻتن سکيو، سو جي تون سکين،
ته رحل سڀ رکين، مٺا مسجد ڪنڊ ۾.

مسجد ۽ منبر جتان رسول ڪريم ﷺ امن ۽ سلامتي جا درس ڏنا، اتان جڏهن ملان نفرت، تعصب ۽ تنگدليءَ جا هوکا ڏنا ته حساس شاعرن پنهنجا جذبا بيان ڪيا.

جان جان مسجد منبر مناري نه ويران ٿيسين،
تان تان راءِ حقيقت دا ڪڏان نه حاصل ٿيسين.

ملان جڏهن مذهب ۽ قرآن جي غلط تشريح ۽ تاويل ڪري حاڪم ڌر جو ساٿاري بنجي محڪوم ۽ مجبور انسانن جي نڙيءَ تي ننهن ڏيڻ کان به نه مڙيو ته اسان جي شاعرن ملان جي ان سرڪاري مذهب خلاف پنهنجا اڏما هن طرح بيان ڪيا.

هلي اسلام کان هاڻي، ڪاهي منجهه ڪفر آيا سي،

قرآن ڪتاب سڀئي لوڙاهي، دين مذهب ڇڏياسين ٻوڙائي،
مٿي عرش پنهنجا خيال اڏائي، پير پريت ۾ پاياسي
(داتا فيض درياه)

بهرحال ملان اسان جي سماج جي اها ڪني مڇي آهي، جيڪا
ڪڍي نه وئي ته سموري ڪري (سماج) کي ڪنو ڪندي.

حق موجود

سچل جو اڻ ڇپيل ڪلام

(1)

رانجهه تخت هزاري دا، صاحب جنهن دا عشق لگا،
مئن واربان.
ڪر سينگار سڄڻ دي اڳيان، سياليا مشڪ ملو.
انا احمد بلا مير، چاڪ دا حسن ويڪو.
اها مصلحت ڪيڙيان والي، مينون نا آڪو.
مئن ٿيوان قربان سڄڻ تان سر سچل دا سپو.

(2)

چولي سڄڻ دي چيري مجھ ڪون ڪباب ڪيتا.
ڪر ناز يار پياري رخ تي نقاب ڪيتا.
تن من تنبور طبلي، سر عاشقان دي اصلي،
جادوگران دي جلوي، رڳ رڳ رباب ڪيتا.
نينان دا تير ماريئي، زارو زار چا رٿاريئي،
دل دا حجاب تاريئي، سانون بي حجاب ڪيتا.
سردار پرڇڙهندي، عاشقان نون وت مريندي،
ڪنڌ ڪات پرڏريندي، ايڏا عذاب ڪيتا.
ڪهتا سچل بچارا، هم هون غلام تمارا،
مڪ ڪا ويڪيا نظارا، اڪبر ثواب ڪيتا.

(3)

گھنڊ کول دیدار ویکائو، مئن آیا مک ویکو
 پا پازیب پیران وچ کتیا کون چمکائو
 مئن آیا مک ویکو
 نال اسان ڏي دلبر سائين، الهه لڳ الائو
 مئن آیا مک ویکو
 پهر پوشاکان ويس گلابي، چوٽا چندن چٽائو
 مئن آیا مک ویکو
 نوري روا سبزي چولا، هيري نال جٽائو
 مئن آیا مک ویکو
 حال سچل دا معلوم ٿيکون، سائل کون سکائو
 مئن آیا مک ویکو

ست پريت دي

سچل سائين جي پهرين مرتب جو شرف مرزا علي قلي بيگ کي حاصل آهي. مرزا صاحب سچل سائين جو ڪلام 1895ع کان گڏ ڪرڻ شروع ڪيو ۽ ستن سالن جي پيار جو پورهيو مرزا صاحب 1902ع ۾ ترتيب ڏئي ڇپايو. پهرين ڀاڱي ۾ صرف سچل جون 1340 ڪافيون آهن. مرزا علي قلي بيگ جي رسالي ۾ ڪجهه ڪافيون اهڙيون به آهن، جن مان ڪي ستون گر آهن، ڪافين لاءِ مرزا صاحب خود هن طرح لکيو آهي ”هڪ ڪتاب هالن واري پير صاحبن وٽان به ملير پراهو ڪن جاين تي اڏوهي کاڌل هو، جنهنڪري بعضي سڄيون ستون ۽ بعضي ستن جا پاڱا ڪاڇي ويا آهن، وري اهو ڪلام ڪنهن به ڪتاب ۾ لکيل ڪونه هو، تنهن ڪري خالي پاڱا لاچار خالي ڇڏڻا پيا، انهيءَ اميد تي ته مبادا هن کان پوءِ ڪو ڪتاب اهڙو به هٿ اچي، جنهن ۾ اهي لکيل هجن.“⁽¹⁾ انهن ڪافين مان ڪجهه ڪافين جون رهيل ستون يا مصراعون مون علي محمد فقير ڪهڙي کان ٻڌي لکيم. علي محمد فقير ڳوٺ دلاور تعلقي گمبٽ ۾ ويندو آهي. فقير صاحب جي عمر 90 سال ٿيندي.

علي محمد فقير نول گهٽ نوشهري فيروز واري جو طالب هو. فقير صاحب سڄي عمر مختلف درگاهن تي ڪافيون ڪلام ڳائيندي گذاري آهي. فقير صاحب، محمد فقير کٽياڻ جي سنگ ۾ پڻ رهيو آهي. وڏي ٻڌ سڌ وارو درويش آهي. کيس مختلف شاعرن جون هزارين ڪافيون هن پير سني ۾ به ياد آهن ۽ پاڻ به سنو روايتي قسم جو صوفي

شاعر آهي. سندس اڪثر رهڻ درگاه نانڪ يوسف تي ٿيندو آهي.

- (2) غير خيال نه رهندا وي، ڏيکڻ نال وي هادي سائين وي ميان.
مٿين ڪافي مان هي مصرعون ڪٽل آهن:

مڙ مڙ ويندا وي ميان غيران ڪولون
ڪول اسان ڏي نهين پهنداوي
سچو جالي وي ميان روز غمان وچ،
سهڻا سنيال نه لهندا وي.

- (3) نيٺان هڻ ناز، سانون مڙگان نال مريندا
هن ڪافي مان هي ست گم آهي:

سچل دا هي سجدا هر دم
شوقئون شهر درازا.

- هيٺ ڏنل ڪافي ۾ پڻ ڪي ستون ڪونه آهن:
(4) يار رنگ لايو ڏسوتون جي هئين حال ۾
هي مصرعون هن ڪافي ۾ ڪونه آهن:

دم سنيالي دم کي آءُ عشق جي افعال ۾،
اور دم ”الله هو“ پئو پئي نه ورد وبال ۾،
اي سچل تو ساڻ سڪ ٿيندي قرب ڪمال ۾
بلڪه مخلص خيال دل سان ره تون ساهه سنيال ۾.

هينين ڪافي پڻ اڻپوري آهي:

هءُ وي سنيان ويل اهائي
گذر ڳئي رات سپائي (:)

هي ستون ڪٽل آهن:

عشق گهمائي آڻ منادي، اوئي غم اوئي شادي،
مرشد عبدالحق ميڏا هادي، رمز سچل کون جنهن لائي.

هيءَ ڪافي رسالي ۾ پڻ اڻپوري آهي:

(6) چرڻ پڙ وارو ڪير، هيءَ گجهارت ڪوئي پڇي

مٿين ڪافي ۾ نالي واري ست هن ريت آهي:

”سچو“ سچ ته ڳالهه اسان جي،
سمجھي ڪو مرد مٿير.

هيٺين ڪافي پڻ رسالي ۾ نا مڪمل آهي:

(7) مستانا ڪيون ماريوئي مولا

نالي واري ست پڻ هن ڪافي ۾ ڪونه آهي:

سچل کون اپڻي ڪول پلهاڪي،
بيخودي دا جام پلاڪي چڱا ڪيتوئي.

هي ڪافي به رسالي ۾ اڻپوري آهي:

(8) موليٰ موليٰ ري، ويڪو سڀ مولا

نالي واري ست هن ريت آهي:

”الانسان سري وانا سره“، ساڙ سچوا هو چولا

حوالا

1. مرزا علي قلي بيگ ”رسالو سچل سائينء جو“ ديپاچو صفحو 2.
2. ايضاً كافي 155، صفحو 7
3. مرزا علي قلي بيگ ”رسالو سچل سائين“ چاپو ٻيو، صفحو 142، كافي نمبر 146.
4. ايضاً صفحو 23 كافي نمبر 744.
5. ايضاً كافي 1165.
6. ايضاً كافي 1166.
7. ايضاً صفحو 382.
8. مرزا علي قلي بيگ ”رسالو سچل سائين“ صفحو 383 كافي 1335.

سچل جي حضور ۾

سچل سرمست پنهنجي دور جو عظيم شاعر ۽ بي ڊيو صوفي هيو. هن پنهنجا صوفيائا خيال نهايت بي باڪيءَ سان پنهنجي شاعريءَ ۾ بيان ڪيا آهن. سنڌ ۾ ڪئي سندس طالب ۽ پوئلڳ هئا، جيڪي وحدت الوجود جي فڪر جو پرچار سنڌ جي ڳوٺ ڳوٺ ۽ ڳليءَ ڳليءَ ۾ ڪندا هئا. سچل سان سندن محبت ۽ عقيدت چوٽ چڙهيل هئي، سچل جي وفات تي انهن پنهنجي خيالن ۽ جذبن جو اظهار پنهنجي ڪلام ۾ ڪيو آهي.

نانڪ يوسف، وفات 1266ھ

نانڪ يوسف سچل جو خاص بالڪو ۽ خدمتگذار هئو. نانڪ پنهنجي اڪثر ڪلام ۾ سچل ۽ درازن جو ذڪر محبت ۽ عقيدت سان ڪيو آهي، فقير نانڪ يوسف سچل جي وفات تي هڪ ڪافي چئي آهي جيڪا هيٺ ڏجي ٿي :

ڪافي

محبن کي خوشي آئي، ڇڏي فنا کي بقا سڏاڻا

- 1- باقي ٿيڙا وڃي بقا ۾، پرين پنهنجي سير لقا ۾،
هاديءَ کي سڌ سڀاڻي، سچي صاحب سچ سڀاڻا.
- 2- منجهه حضور هاديءَ جي يارو، ظاهر باطن نينهن نظارو،
مئي مرشد ڇٽ چلائي، سڻي عاقل ٿين اڀاڻا.

- 3- پنهنجي پرين پاڻ گهرايا، هت به هاڪي ڏيهه سڪايا،
مڙي ملڪن سيج وڃائي، پنجن تنن يارن من پاڻا.
4- حورن ڪيڙا هار هزارين، خاطر پرين بي انت اپارين،
غيبئون عشق الائي، ”عند مليڪ مقتدا“ يار تڪاڻا.
5- ٻارهن سئو ٻائيتاليه تياري، چوڏهين رمضان هجري هسواري،
واڳ وطن تي ورائي، ڏيئي عشق اولاڻا.
6- يوسف يار سچل ڪيو فراق، موتي ملندا ٿيندا اوطاقي،
اها ڳالهه برهه آڳاٽي، روئن نانڪ نيڻ نماڻا.

فقير غلام حيدر شروعات 1894ع

فقير غلام حيدر، نانڪ يوسف جو طالب هيو. فقير غلام حيدر
جي سچل سان به ساڳي محبت ۽ عقيدت هئي، هيءَ ڪافي به فقير
صاحب سچل سائينءَ جي وفات تي چئي آهي، جيئن ڪافيءَ جي ٿلهه
مان معلوم ٿئي ٿو.

ڪافي

سچل موت سڏن تي وڻيون نه وجهجن ميان!
جهڙا تهڙا پرين پانهنجا، چني نا چڏجن ميان!
بيڙيءَ چاڙهي سپرين، چرپر نا چڏجن ميان!
اوڻا پوڻا پرين پنهنجا، پير پري پڇجن ميان!
پڳهه جي ته پريت جا، تائي توڙڪجن ميان!
”قبول محمد“ قرب جا هيڻ هت ڏجن ميان!
”غلام حيدر“ غير جالوڏي لاه ڪيڏن ميان!

سچل جي وفات وقت ”قبول محمد“ اول سجاده نشين هو.

گهرام فقير جتوئي

گهرام فقير پڻ سچل جي صحبت مان رڱجي ريتو ٿيو هيو. ان

پڻ سچل جي وفات تي ارمان ۽ عقيدت جو اظهار ڪيو آهي.

ڪافي

- هو سچو سالڪ سچل، دانه درازي در هيو
- 1- ساوڪ تي ساڻيهه تي، مينهن محبت جا انا،
جن فيض فلڪن تي رکيا، هادي حضوري حر هيو.
- 2- هندو هزارين مسلمين، معراج لئي سڪندا رهيا،
جن حوض کوثر مؤن چڪيو پيتو پيالو پر هيو.
- 3- قنڌار ۽ ڪابل ۾، ڪشمير ۽ ايران ۾،
هر ڪنهن سڻيوهر ڪنهن ڏٺو، گهرام غازي گر هيو.

بيدل فقير

جيتوڻيڪ فقير قادر بخش بیدل سچل جو طالب ڪين هيو، پوءِ به سچل لاءِ کيس بي انتها محبت ۽ عقيدت هئي. سندس هي ڪافي بيحد مشهور آهي.

ڪافي

- عشق جو يارو درازن ۾، عجب اسرار هو،
مست سالڪ شه سچو، عارف اتي اظهار هو.
- 1- برهه جي برسات جو، تنهن وير تي وسڪار هو،
ظاهر و باطن تنهين وٽ، درد جو ڌڪار هو.
- 2- مرد سو منصور وانگر، عشق جو اوتار هو،
وجد وحدت ۾ سدا، خاصو تنهين خمار هو.
- 3- منجهه سخن تنهن جي، الوهيت سندو آثار هو،
جنگ، جذبي موج مستي ۾ شل عطار هو.
- 4- پنهنجي راڻي سان پرين، نوري ورهه نروار هو،
وصل جي پوءِ موج ماڻي، ذوق جو ذخار هو.

5- طور ٻارهن سئو ٻائيتاليهه ۾ تيار هو.
چوڏهين رمضان جي هادي پرن هسوار هو.

عبدالله فقير کاتيار

سچل سرمست سنڌ گورنمينٽ لائبريريءَ ۾ هڪ ڪافين جو
بياض موجود آهي، جنهن ۾ عبدالله نالي شاعر جي ڪافي موجود آهي.
عبدالله نالي سچل جو استاد به هيو مگر اهو درويش سچل جي وفات کان
اڳ 1222ھ ۾ فوت ٿيو آهي. جنهن جي وفات جو قطعو خود سچل
منظوم ڪيو هو، جيڪو فقير صاحب جي مزار تي درگاه درازا ۾ لڳل
آهي. هن ڪافيءَ مان پانئجي ٿو ته هيءَ ڪافي عبدالله کاتيار جي
آهي، ڪافيءَ جي مفهوم مان به معلوم ٿو ٿئي ته ڪافي سچل جي
وفات کانپوءِ جي رچيل آهي. سچل 1242 هجري بمطابق 1827ع ۾
وفات ڪئي ۽ عبدالله کاتيار سنه 1250ھ ۾ وفات ڪئي آهي.
ڪافيءَ پڙهڻ کانپوءِ پڪ ٿئي ٿي ته فقير کي سچل سان بي
پناه محبت هئي ۽ عبدالله فقير سچل کان متاثر هيو، البت مرید پير
صاحب پاڳارن جو هيو.

ڪافي

هڻ جو ديواني ٿيان،

سچو يار دي خاطر سيان!

1- نه پاندي چڪني دي چولي، چاڪيتم اولي گهولي،

ڏيکيو وچ ڏکين دي پيان، سچو يار دي خاطر سيان!

2- ڪاوڙ سبهي نا پيوڻ، جاني بنا ڪيها جيوڻ،

رنگ روپ ڪنون جورهيان، سچو يار دي خاطر سيان!

3- عشقئون عبدالله ۾ آهين، ماران مئن سنجھه صباحين،

نيئي وهاڪي نيان، سچو يار دي خاطر سيان!

موريو فقير سومرو

موريو فقير سومرو ميرو خان تعلقي جو وينل ۽ سخي قبول محمد (پيو) جو طالب هيو، بيدل جي ڪافي جڏهن فقير صاحب جي ڪن تي پئي ته فقير جي جذبي جوش کاڌو. بيدل جي ڪافيءَ جو مفهوم هيو ته عشق جو درازن ۾ اسرار هيو، هينئر ناهي، مگر موريي فقير کي درازن ۾ ساڳيو سچل وارو رنگ ڏسڻ ۾ ٿو اچي، تنهن ڪري موريي فقير پنهنجي جذبن جو اظهار هن ريت ڪيو.

ڪافي

- عشق جو يارو درازن ۾ عجب اسرار آ،
 نينهن جو نعرو نئون اڄ تائين نروار آ.
 1- شوق شريعت منجهه طريقت ۽ حقيقت هسوار آ،
 معرفت ميدان ۾ سورهيءَ سخي سردار آ.
 2- ڪونتل ڪڏائي عشق جو چو طرف چوڌار آ،
 ”طالب الموليٰ مذكر“ ترڪ دنيا دار آ.
 3- نظر ناڪسن گوهر منو غمخوار آ،
 گل حسن، طالب علي، ڏس جند وڏو جنسار آ.
 4- هر دم بهاري برهه جي وحدت سندو واپار آ،
 ساري فقر جو سرگرو مظهر علي مختيار آ.
 5- ظاهر سچل باطن سچل جي سڀ سندس سينگار آ،
 غير تون ڄاڻين متان اولي ابر انوار آ.
 6- سڌ سڻي سانگي اچن ديدار تو درڪار آ،
 پرت جو پيالو ڏيو ”موريو“ مڱڻهار آ.

جاڳي ته سوئي بادشاهه

سنڌ کي قدرت اڪيچار نعمتن سان نوازيو آهي، سندس ڏکڻ ۾ عربي سمنڊ جنهن وسيلي قديم زماني کان سنڌ جا سجاڙ واپاري ڏورانهين ڏيهه کان ججهونائو ڪمائي، سنڌ ۾ محل ماڙيون اڏي سنڌ جي سونهن ۾ اضافو آڻيندا هئا. اولهه ۾ جابلو سلسلو پنهنجي پيٽ ۾ بي بها معدني وسيلا سانڍي سنڌين جي خوشحاليءَ جي علامت بڻجي سگهي ٿو. اوڀر ۾ ڪڇ جوڙ دشمن کان بچاءُ جو ڪم سرانجام ڏئي رهيو آهي. ايشيا جي وڏي ۾ وڏي ڍنڍ منڇر به سنڌ ۾ آهي، جتي مڇيءَ وسيلي سنڌ جا مهاڻا پنهنجو پيٽ سهڻي نموني پالي سگهن ٿا. ان کان سواءِ سڄي دنيا جا پکي موسم آهر سنڌ ۾ اچن وڃن ٿا.

سنڌ، جنهن مان مديني جي مير کي ٿڌي هوا جي هير محسوس ٿي هئي، ان سنڌ ۾ اهڙا درويش صوفي ۽ سنّت پيدا ٿيا جن هميشه حق جو هڪو ڏئي سنڌين کي محبت ۽ ايڪتا جو درس ڏنو. انهن درويشن مان اسان جو بيدل سائين جو نالو به سرواڻ صوفين جي ست ۾ ڳڻجي ٿو، جنهن محبت کي مذهب ۽ دوشيءَ کي دجال سڏيو هو. نئن ته صوفين تي عام پڙهيل طبقو اهو الزام ڌريندا آهن ته صوفين منهن مُونن ۾ وجهي غربت سان گذارڻ جو ڏس ڏنو آهي، مگر انهن درويشن جو پيغام پڙهندي معلوم ٿئي ٿو ته هو پنهنجي وقت جا وڏا سجاڙ ۽ وطن دوست هئا، انهن عوام ۾ شعور پيدا ڪرڻ، پاڻ سڃاڻڻ لاءِ ڀرپور ڪاوشون ورتيون ۽ سهڻو ڪردار ادا ڪيو.

سند ۾ پهريون صوفي شاعر جنهن جو ڪلام ججهي انداز ۾ مليو آهي اهو آهي قاضي قادن، جيڪو سخت مذهبي قسم جو ماڻهو هيو. سرڪار وٽ به سندس هلندي پچندي هئي، پر جڏهن سندس ڀاڳ ڪليو ته هن جي اندر ۾ ازلي ۽ روحاني جاڳرتا آئي ته هن ڪتابي عمل مان ڪابه هٿ حاصل ٿيندي ڪانه ڏني ته وڏي واڪي چيائين:

ڪنز قدوري ڪافيا، پڙهي پروڙين سپ،
ڪَرمندي ماکوڙي، ڪوه ۾ پئي ڪچي اپ.

اها ساڳي حقيقت بيدل سائينءَ هيئن فرمائي:

اڪران دي وچ جوئي اڙيا، عشق دي چاڙهي مول نه چڙهيا.

پراها ڳالهه قاضي قادن تڏهن چئي، جڏهن کيس اندر مان اشارو مليو:

جوڳيءَ جاڳايوس، ستو هوس نند ۾،
تهان پوءِ ٿيوس، پريان سندي پيچري.

جوڳي علامت آهي، ڪنهن رهبر جي ۽ جاڳائڻ علامت آهي روحاني باشعور ٿيڻ جي. جاڳڻ جو ذڪر سڀني شاعرن ڪيو آهي. شاهه عبداللطيف فرمائي ٿو ته:

ساري رات سبحان، جاڳي جن ياد ڪيو،
ان جي عبداللطيف چوي، مٽيءَ لڌو مان،
ڪوڙين ڪن سلام، اچيو آڳهه ان جي.

پراني سچل سائين هيئن ٿو فرمائي:

جاڳڻ آهي جنجال، نند ته ناز پرينءَ جو،
سمجھي ڪو سچيڏنو چوي، هاديءَ وارو حال،
خاصور ڪين خيال، ته سمهڻ مان ئي سڌ پوي.

جاڳڻ جي عظمت پنهنجي جاءِ تي سچل چوي ٿو ته ”جيڪڏهن خيال

پاک ۽ سھڻو آھي ته سمھڻ مان به سڌ پئجي سگھي ٿي. ”ننڊ جنهن کي سڀني صوفين غفلت جي علامت ۽ موت جي پيٽ سڏيو آھي، ان لاءِ بيدل سائين هيئن به فرمايو آھي:

سلطان سڀني ۾ ڏسي، جيئن پاڻ کي پينار ميان،
جاڳي ته سوئي بادشاهه، الحق حڪومت دار ميان.

چو ته خواب يا سڀنو جيستائين ننڊ آھي ته اهو حقيقت ئي آھي، جيئن بادشاهه ننڊ ۾ هجي ۽ خواب ڏسي ته هو بادشاهه نه پر پينار آھي پر جڏهن ننڊ مان جاڳندو ته پاڻ کي بادشاهه ئي سمجهندو، اهڙو انسان به جيڪڏهن ننڊ (غفلت) ۾ هوندو ته هو پاڻ کي ڪجهه به نه سمجهندو پر جڏهن جاڳندو پر شعوري طرح ته هو به پاڻ کي ٻانهو نه پر مالڪ ئي سمجهندو. اتي عبد معبود آجوئي سائين ٻانهو سوئي نظر ايندو. قطرو قلم ۾ سمائبو ته اهو قطرو نه پر بحر بي ڪنار ٿي ويندو.

عشق ڪيم اظهار

سڀ ساراهه ان صاحب کي سونهي، جنهن انسان کي ”اني جاعل في الارض خليفه“ (تحقيق مان زمين تي نائب موڪلڻ چاهيان ٿو) جو لقب ڏئي ملائڪن جو مسجود بنايو. سڀ واکاڻ ان واحد حقيقيءَ کي جنهن انسان کي ”لقد ڪرنا بني آدم“ (تحقيق انسان کي شرف وارو ڪيوسين) جو تاج پهرايو. جنهن محبوب لمر يزلي ”لقد خلقنا الانسان في احسن تقويم“ جو شرف بخشيو. اهي سڀ لاثاني پر صوفياءَ ڪرام وٽ جيڪو شرف انسان کي ازلي ورثي ۾ مليو هي آهي (ترحمو): ”بيشڪ اسان آسمانن، ملائڪن ۽ جبلن کي امانت آچي پر انهن کڻڻ کان انڪار ڪيو“. صوفين سڳورن ان امانت مان مراد ”عشق“ ورتي آهي، جنهن کي انسان ئي چمي چشمن تي کنيو. حافظ شيرازي ان لاءِ فرمائي ٿو:

”آسمان بار امانت نتوانست ڪشيد،

قرءِ فال بنام من ديوانه زدند.“

سچل سائينءَ به ان اثر هيٺ چيو ته:

”اها امانت عشق والي نهين ميسر ملڪان“

اها ساڳي تند بيدل سائين به تنواري:

بار برهه تا باري جو چاتا، عرش ملڪ افلاڪ نه چاتا

عشق سارا سر تي اٿايا.

خسرو ساڳي حقيقت هن طرح ٿو بيان ڪري:

خسرو! در عشقبازي، کم ز هندو زن باش
کربرائي مرده سوزد، زنده جان خویش را.

بیدل اهو ساڳيو خيال هن طرح ٿو سمجھائي:

”هندو زال کان هيٺ نه ٿي، جي طالب آهين تڪرار،
ماٺ ڪري پئو مچ ۾، عاشق ڇڏ اختيار،
آهيان مان اسرار، عالم ليکي آدمي،
عرشئون اچي اتهين، عشق کيم اظهار.

سچل به عشق جي منصب کي اکين تي رکي فرمايو:

عشق لڳي ته ڪر آمين، نا منجهه ڪفر نا منجهه دين.

پر بیدل فقير به عشق کي اکين تي رکي لک شڪرانا ٿو ڪري:

عشق عطا ڪيائون توکي، بیدل ڪر شڪرانا،

بیدل سائين عشق جي واکاڻ ڪندي فرمائي ٿو ته عشق امام، محمد ۽
مهدي آهي، جيڪي دل ۾ دعا ۽ دوشي رکن ٿا اهي دجال آهن:

عشق امام ’محمد‘ مهدي، دوشي اٿي دجال.

پر بیدل فقير وڏو عالم هيو، ماڻهو کيس بزرگ سمجھندا هئا پر جيئن
شاهه لطيف فرمايو:

عقل مت شرم، ٿيئي نينهن نهوڙيا

ائين بیدل سائين به فرمائي ٿو ته:

بدنامي دي پڳ تي ٺهندا، ڦٽ لعنت دا ڦل پلا،

بره بزرگ ساري نيتي، تنهن کون آکيوسي ڄل پلا.

يا

بره جا بار بدناميون، چمي چشمن تي چاياسي،

بزرگيءَ کان پڇي بیدل رنديءَ جا رنگ رچاياسي.

اهڙي برزگي، پيري ۽ مشائخي کي سچل به ننديو آهي:

”عاشق ٿيون مشائخ نه ٿيون، کها ڪم تنهين وڃ،
بزرگ شيخ مشائخ يارو، نا مخدوم ٿياسي“.

عشق اعليٰ منصب آهي ان لاءِ شينهن جي دل گهرجي فارسيءَ ۾ به
ڪنهن درويش چيو آهي ته:

جگرشير نه دارد، سفر عشق م ڪن.

چو ته پرينءَ وٽ پهچڻ جو ذريعو فقط عشق ئي آهي. شاهه صاحب به چيو
آهي ته:

پاڻ مَ ڪڙج پاڻ سين، وسيلا وڃاءِ،
عشق ساڻ اٿاءِ، پير پريان جي پار ڏي.

چو ته جن جو عشق هادي، رهبر اڳواڻ آهي ان کي ڪوبه گمراهه ڪري يا
ڀلائي نه ٿو سگهي، خود بيدل سائين چوي ٿو ته:

جنهن نون عشق بتاوي راهه،
تنهن نون ڪون ڪري گمراهه.

بيدل جي محبت ۽ عشق جو معيار هنن ستن مان به ظاهر آهي.

مڪ ماهي دا ڪعبا قبله عشق امام حقاني،
زهد عبادت تقويٰ تاون، اعليٰ عشق رباني.

ظاهري برزگي ۽ پارسائي عشق جي آڏو هيچ آهن. خوش خير محمد فقير
به فرمائي ٿو ته عشق تقدير آهي، ان کي ڪائي تدبير تاري نه ٿي سگهي:

عشق سارا تقدير، متان ڪو تدبير هلائي.

عشق سائين ته اڃان به وڪون اڳتي هيئن به چوي ٿو:

عشق لڳا مبارڪ هوئي، اها دعا فقيران دي آهي.

علامہ اقبال به فرمائي ٿو ته موجوده زماني جا علم ۽ فن خدا وٽ پهچڻ کان روڪين ٿا:

دانش حاضر حجاب اڪبر است،
بت پرست، وبت فروش و بت گراست.

ساڳي طرح دنياوي عقل به انسان کي گمراه ڪري ٿو ۽ ان جو مڪمل علاج آهي عشق:

علم عقل کان ٿي پري، سڪ سوز جي صلاح ڪر،
مذهب واري قيد کان بيدل عشق ڪندو آزاد.

مولانا رومي جو اثر سنڌي صوفي شاعرن تي گهڻو رهيو آهي. سندس مثنويءَ جي مقبوليت جو اندازو ان ڳالهه مان به لڳائي سگهجي ٿو ته شاھ لطيف به سفر ۾ مثنوي شريف ڪٽندو هيو. بيدل سائين ته فارسيءَ جو يگانو عالم هيو: مولانا روم عشق جي تعريف ڪندي فرمائي ٿو:

شاد باش اي عشق خوش سودائي ما،
اي طبيب جملہ علت هائي ما،
اي دوائي نخوت ناموس ما،
اي تو افلاطون و جالوس ما.

ان خيال جي تائيد بيدل سائين هيئن ٿو ڪري:

عشق هي پير پيغمبر ميڏا، عشق هي هادي رهبر ميڏا،
عشق هي حيدر ميڏا، عشق هي ميڏي پشت پناه.

عشق جو بيدل سائين ايستائين گهوارو آهي جو فرمائي ٿو:

”بيدل بره جيهي ڪائي چيز نهين، چاندا قسم پلي قرآن دا مين“

روشن علي شاھ ته ايستائين وڏي واڪي چوي ٿو ته عشق اسان کي ان مرتبي ۽ منزل تي پهچائي ٿو جت ملائڪ سڳورا به پهچي نٿا

سگهن.

عشق ڇڏي ٿو ته پهچائي، جاءِ جبريل جي جت ناهي،
پوريل در ٿو کلي، جڏهن عشق اچي انسان ۾.

بهر حال عشق خدا جي امانت آهي جنهن کي عطا ڪري.

سک نہ ستا کڏھين

ڪاهوڙيءَ جي لفظي معنيٰ آهي، ڏٺ تي گذران ڪندڙ. ڏٺ ڏوريندڙ، جبلن تي ڏٺ ڳوليندڙ، ڪيتيءَ وارا، مال وارا، محنتي، اورچ، منتر باز ۽ منڊ رکندڙ ۽ ڏٺ جو مطلب ۽ مقصد آهي جهنگلي ان يا ميوو سائون، مانڊاڻو ۽ مڪڻي گاهن مان ان ڪري ٿري ماڻهو ماني پچائي يا پت رڌي کائيندا آهن.

ڪاهوڙيءَ نالي ڪابه راڳڻي نه آهي، تنهنڪري پانڊجي ٿو ته اهو نالو مضمون جي مطابقت ۽ مناسبت سان انهيءَ سر تي پيو آهي. ڪاهوڙيءَ جو مطلب آهي ڏک سک ۾ ڏونگر ڏورڻ، جبل جهاڳڻ، ورچي نه ويهڻ ۽ جهڙي تهڙي حال سان ڪشالا ڪيڏن اهوئي سبب آهي، جو شاه لطيف پنهنجي شاعريءَ ۾ سسئيءَ جي ڪاهوڙين سان پيٽ ڪئي آهي، چو ته سسئيءَ جو به پنهنجي پرينءَ سان ازل جو پيچ پيل هئو. شاه لطيف تنهنڪري چيو آهي ته:

منڌ نه منجهان تن، پسي لوڪ لڏن جي،
جا پر ڪاهوڙين، سا پر سڪي سسئي.

ڪاهوڙين جي لاءِ محترم ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو لکي ٿو ته ”سر ڪاهوڙيءَ جي روحاني معنيٰ کي نظر ۾ رکڻ سان گڏ ظاهري مضمون موجب به شاه صاحب غريبن جي ڪشت ۽ جدوجهد جو جيڪو نقشو لفظن ۾ ڪڍي ٿو سو هڪ انسان دوست ئي ڪڍي سگهي ٿو.“⁽¹⁾
شاه لطيف ڪاهوڙين جي اٿڻڪ جدوجهد محنت ۽ سادگيءَ جو

نقشوهن طرح چٽيو آهي:

سڪا منهن سندن، پيرين پراڻا ڪيٿرا،
 سا جوءُ ڏوري آيا، سونهان جت منجهن،
 گجها گجهيون ڪن، تھان پراھين پنڌ جون.

ڪاهوڙي نهايت سادا عام انسان آهن، جن جا بک ڏک تي منهن
 به سڪي ويا آهن ۽ پيرن ۾ پراڻيون جتيون پر اهي سادا ڪاهوڙي اهڙا
 باشعور باهمٿ ۽ پرعزم پانڌيڙا آهن، جو اهو ڏيهه ٿا ڏورن جتي
 سونهان به منجهيو ٿا پون پر ڪاهوڙي اڃا به پراھين پنڌ جا احوال ٿا ڪن.
 لطيف جي سموري شاعري علامت نگاريءَ جو شاهڪار آهي.
 ڪاهوڙي علامت آهي، محنتي شخصيت جي جنهن جو پنهنجي محبت
 ۾ ايمان آهي. هو ڏک سڪ، سردي گرمي ۾ پنهنجي منزل مقصود ماڻڻ
 جي لاءِ ڪوشاڻ ۽ سرگردان آهي:

ڪاهوڙين ڪٽي، ساجهر ٻڌا سندرا،
 ڏوريندي ۾ ڏونگرين، ڪيائون پاڻ پٽي،
 ڏکن ڏيل هڻي، چيهه لڌائون چيرين.

چوٽه هنن جو محنت ۽ پورهئي ۾ ايمان آهي. ڪاهوڙي ڏونگر
 ڏوري ڄاڻڻ ۽ گهرويني پاڻ گهرڻ وارن مان نه آهن.

جي ڪوڏت ڪري، ته ڏونگر ڏورڻ ڏاڪڙو،
 چپر ڪين ڏئي، سوکڙيون ستن ڪي.

عام سنڌي ماڻهو آسائش طلب ۽ سهل پسند آهي، تنهنڪري
 انهن عام ماڻهن لاءِ اهورستو جو ڪاٽو آهي پر جن جي جاکوڙ ۽ جدوجهد
 ۾ يقين ڪامل آهي ته انهن لاءِ بيلو به ورانگهون آهي، اهي جتان وڃن
 اتان رستو آهي:

ويجهو وڃ ۾ واٽ جي، ڪهڄ ڏنهن ڪوات،
 اجهي منجهان آت، آديسي ٿي آءُ تون.

جيڪي گهيڙ ڏسي ۽ پوءِ گهرن ته انهن جو عشق عام رواجي آهي پر جن کي عشق جو اصلي آزار آهي ته اهي جتان به اچن اتان رستو کليو پوي.

گهڙن جي گهيڙاءُ، تانگهو عشق تن جو،
اينديون اوتڙاءُ، جن کي عشق عليل ڪيو.

۽ انهن ڪاهوڙين جو پنهنجي ڌٽ ڏورڻ ۽ جبل جهاڳڻ سان دل جو لڳاءُ آهي، ڏوراهين منزل ڏورڻ لاءِ ڪوبه وهت نه ٿا ڪن.

ڪئن نه ڪيڪان، پنڌ پراهين هليا،
ڏوٿيڙا ڪنهن ڌٽ کي، جنبيا ڏنهن جابان،
ڪاهوڙين اهڃاڻ، انگ نه سڄي اڳڙي.

شاهه جي سورمن ۽ سورمين ۾ هڪ ڳالهه عام آهي، اها آهي ارادي جي پختگي جيڪي ڪاهوڙين جو دستور آهي هر پنهنجي عمل ۾ سچا ۽ عزم جا پڪا ۽ اٽل آهن.

مون ڪاهوڙي لکيا، گهرين نه گهارين،
واحد لڳ ولهن ۾، وريو جر هارين،
گوندر گذارين، جيئن ڏوٿي گذڻيا.

شاهه لطيف جي سورمن ۽ سورمين جو ذڪر ڪندي، ڊاڪٽر تنوير عباسيءَ هڪ نئين نقطي ڏانهن ڌيان ڇڪايو آهي ته، ”شاهه لطيف وٽ اجتماعي سورما به آهن. اجتماعي سورمن مان منهنجو مقصد آهي ته ڪوبه هڪ شخص سورمون نه آهي، جيئن پنهنون يا بيجل آهي پر ان جي بجاءِ هڪ گروهه يا هڪڙو ٽولو ڪن خاص عادت، خاصيتن، لاڙن وارن ماڻهن جي ٽولي يا گروهه کي گڏي مجموعي طور تي شاهه لطيف پنهنجي شاعريءَ ۾ سورمي جي حيثيت ڏني آهي. مثلاً ڪوبه ماڻهو انڪار نه ڪندو ته سر ڪاهوڙيءَ جا ”ڪاهوڙي“ سورمن جي حيثيت نه ٿا

رڪن. ان سر ۾ ڪاهوڙي هڪ فرد نه آهي پر هڪ گروهه آهي، جيڪو ڏت جي تلاش ۾ آهي سڀ ڪاهوڙي سورما آهن.“ (2)

جت پڪيءَ نه پير، تن ٽمڪي باهڙي،
بيو ٻاريندو ڪير، ڪاهوڙي ڪير ري.

پورهيت اها ڀلاري ۽ اهم هستي آهي جنهن جي هٿن کي شاهه لطيف ”سون سريڪا هٿڙا“ سڏيو آهي. انهن هٿن جي هاڃ جي طفيل ئي انسان ترقيءَ جون سڀ منزلون طئي ڪيون آهن.

مددي ڪتاب

1. ڪلياڻ آڏواڻي، ”شاهه جو رسالو“ مڪتبہ برهان اردو بازار، ڪراچي.
2. تنوير عباسي، ”شاهه لطيف جي شاعري“ جلد ٻيون فيلڊ پبليڪيشن. 1985ع.
3. ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو، ”سنڌي ادب جي مختصر تاريخ“ زيب ادبي مرڪز، حيدرآباد، 1983ع.

غلام حيدر فقير شر ۽ سندس خاندان

سموري سنڌ سدائين عالمن، عارفين، صوفين ۽ شاعرن جو ديس رهي آهي، پر تنهن هوندي به جيڪڏهن هر هڪ ضلعي وار صوفين ۽ شاعرن جو ڪاٿو ڪبو ته معلوم ٿيندو ته ضلعي خيرپور ۾ درويش ۽ شاعر سويا پيدا ٿيا آهن.

خيرپور رياست جي والي مير صاحبن مان گهڻا ته پاڻ به شاعر هئا پر هتان جا مڙئي ٽالپور، درويشن جي احترام ۽ شاعرن جي قدرداني ۾ پنهنجو موت پاڻ هئا.

درازي درويش، پاڳارا پير، ڪنڊڙيءَ جا ڪلتار ۽ کهڙن جا مخدوم، اهي چند نامور خاندان آهن، جن جا اڪثر چشم و چراغ علمي تدبر، صوفيائي مزاج ۽ بلند پائي جي شاعريءَ سبب، سنڌ جي علم و ادب جي تاريخ ۾ هڪ نمايان مقام رکندڙ آهن.

درازا، پير ڳوٺ، ڪنڊڙي ۽ کهڙن جي درگاهن جا ڌڻي نه رڳو پاڻ عمدا شاعر هيا، پر انهن جي مريدن ۽ معتقدن ۾ به اسان کي اڪيچار اهڙا خاندان نظر اچن ٿا، جن وقتن بوقتن شعري ادب کي مالا مال پئي ڪيو آهي.

چڙو درازن جي درگاه سان واڳيل خاندانن ڏانهن ئي نظر ٿي ڪجي ته لاڙڪاڻي جا قادري، شڪارپور جا مغل ۽ شيخ، روهڙيءَ جا قاضي، کهڙن جا اچڻ، نانڪ يوسف جا پس منده ۽ ميرواه تعلقي جا شر فقير، شاعريءَ جي آسمان جا سدا درخشنده ستارا نظر اچن ٿا. اڄوڪي

محبت ۾ اسان درگاه درازا سان وابستگي رکندڙ جنهن خاندن جو ذڪر ڪري رهيا آهيون، سو آهي خيرپور ضلعي جي ميرواهه تعلقي جو فقير غلام حيدر شر ۽ سندس خاندان!

1 - فقير غلام حيدر شر

فقير غلام حيدر ولد قائم خان شر 24 رمضان، 1225ھ / 1800ع ڳوٺ مينگهو فقير شر ۾ ڄائو. قرآن شريف پنهنجي ڳوٺ جي مدرسي ۾ پڙهيو ۽ فارسي، عربي تعليم هنگورجن جي مدرسي مان حاصل ڪيائين.

هڪ دفعي فقير غلام حيدر، ميان عبدالرحمان مهيسر ويٺل ڳوٺ ڪمال پور تعلقو گمبٽ سان ملاقات ڪرڻ ويو. آخوند صاحب ساڻس هنگورجن جي مدرسي ۾ گڏ پڙهيو هيو. آخوند عبدالرحمان مهيسر کيس ٻڌايو ته ”هتان ٿوري مفاصلي تي هڪ درويش نانڪ يوسف رهي ٿو. جيڪو سچل سائينءَ جو طالب آهي، تنهن ڪري هلي فقير نانڪ يوسف جو ديدار ڪجي.“ پوءِ آخوند عبدالرحمان ۽ فقير غلام حيدر اچي نانڪ يوسف جي ڪچهري ۾ پهتا، جتي اڳ ئي فقراءَ جو ميلو متل هيو. فقير صاحب ۽ آخوند صاحب روح رهاڻ ڪري آخرڪار نانڪ يوسف کان موڪلائڻ لڳا. موڪلائڻ مهل آخوند عبدالرحمان، نانڪ يوسف کي چيو ته ”ابا! ائين ئي ٿيندو جئين اوهان چاهيو ٿا.“ وري فقير غلام حيدر عرض ڪيو ته ”قبلا! مون کي الاهي عشق مان بهرو ڏيار.“ اهي لفظ ٻڌي يوسف فقير پڙڪو ڏئي اٿيو ۽ غلام حيدر فقير کي سيني سان لائي چيو، ”بچا! اهو ئي ٿيندو جيڪو تو گهريو.“ ان کان پوءِ فقير غلام حيدر جو پيچ نانڪ يوسف سان تاحيات قائم رهيو ۽ اڄ تائين درگاه غلام حيدر فقير جا نانڪ سائين جي درگاه سان تعلقات قرب ۽ محبت وارا آهن.

غلام حيدر فقير جي ڪلام ۾ مرشد سان عقيدت
 جهڙيءَ طرح نانڪ يوسف پنهنجي ڪلام ۾ سچل سائين سان
 محبت ۽ عقيدت جو اظهار ڪيو آهي، ساڳي طرح غلام حيدر فقير به
 پنهنجي ڪلام ۾ نانڪ سائين سان محبت ۽ عقيدت جو جابجا اظهار
 ڪيو آهي.

نيهن ته نانڪ شاهه جي ذوق وچايو زنگ
 فقير غلام حيدر هڪ سڄي ڪافيءَ ۾ صرف نانڪ سائينءَ
 جي صورت ۽ سيرت جو نقشو چٽيو آهي:

حسن لا يا هل، ننگي نانڪ شاهه جي،
 آئي آري ڄام جي، معاف ٿي آ مشڪل،
 ننگي نانڪ شاهه جي.
 محبن جي مجلس ۾ گفتي ۾ گل گل،
 ننگي نانڪ شاهه جي.
 اچڻ ساڻ عجيب جي پوئڻا پل پل،
 ننگي نانڪ شاهه جي.
 اديون مون گهر آيو، عشق ڪري هل هل،
 ننگي نانڪ شاهه جي.
 غلام حيدر غيروڀڙو، پور چڙهيا پل پل،
 ننگي نانڪ شاهه جي.

فقير غلام حيدر پنهنجي مرشد فقير نانڪ يوسف (وفات
 1853ع) جي حضور ۾ هڪ مناجات چئي آهي، جيڪا فقير صاحب دلي
 عقيدت ۽ مرشد سان محبت جي غمازي ڪري ٿي:

نانڪ شاهه نگاهون نوري، هر دم يوسف يار حضوري،
 نه دم نه دلبر کان ڪا دوري، آس ڪيو اچي مون من پوري،
 مربي ڪامل ماهه منير، مدد ڪندين تون مرشد مير!
 عاشق مولا قطب ڪبير.

غلام حيدر فقير جي ڪلام ۾ درازي درويش جو ذڪر:

جيئن ته غلام حيدر فقير نانڪ سائينءَ جو طالب هيو. نانڪ يوسف وري سچل سائينءَ جو خاص بالڪو ۽ مريد هيو. تنهن ڪري فقير غلام حيدر جي سچل سائينءَ سان به والهانا عقيدت هئي ۽ سچل کي فقير صاحب هادي، رهبر، مرشد ۽ سنگر سڏيو آهي:

1- سچل موت سڏن ٿي، وڻيون نه وجهجن،

بيڙيءَ ڇاڙهي سپرين، چرمر نه ڇڏجن.

2- سرتيون سيٻاڻو ساھ کي، سچو شهنشاهه.

جڏهن سچل سائينءَ وفات ڪئي ان وقت درگاهه درازن جو گاديءَ ڏئي سخي قبول محمد اول هيو. تنهن ڪري فقير غلام حيدر سخيءَ جي در تي هن طرح سوالي آهي:

1- قبول محمد قرب جا هيٺن هٿ ڏجن.

2- سخي شاهه قبول محمد قرارو، چوڏهن طبق ۾ آجنهن جونقارو،

توتي ڀٽ پنجن سدا تون سوڀارو، هي غلام حيدر آ تنهنجو پينارو،

سخي قبول محمد اول جي وفات 1245هه کانپوءِ ميان نظر محمد گادي نشين بڻيو. فقير غلام حيدر جي ان سان به عقيدت ۽ محبت ساڳي سچل سائينءَ واري رهي، جيڪا سندس هن ڪافيءَ جي ٻولن مان پڌري آهي:

نظر محمد نينهن جو ٻاريو اندر ۾ آڙاهه.

ميان نظر صاحب (وفات 1252هه) کي ٻه فرزند هيا: وڏو خواجه

نجم الدين ۽ ننڍو ميان محمد غوث. ميان نظر محمد جي وفات کان پوءِ

سندس وڏو پٽ خواجه نجم الدين درازي مسند عشق تي جلوھ افروز ٿيو.

ميان نجم الدين جي حضور ۾ فقير غلام حيدر هن طرح ٿو

ٻاڏائي:

1 - نجم الدين تي ننگ آهي مون مسڪين جو.

2 - نجم الدين جي نينهن نوازي، در تي دم دم منهنجي آزي.

ميان محمد غوث (وفات 1272ھ) ولد ميان نظر محمد نهايت خوب صورت ۽ نيڪ سيرت هيو. سخا ۽ عطا ۾ پنهنجو مت پاڻ هيو. سندس مزار طور سينا واري مقبري ۾ پنهنجي والد محترم سان گڏ آهي.

غوثل جي گفتار جو وره وڌو مون کي ونگ.

بهرحال فقير غلام حيدر درازي درويش جو پڻ مريد صادق

هيو.

فقير صاحب جو اولاد

فقير غلام حيدر ٻه شاديون ڪيون هيون، جن مان کيس ست پٽ ڄاوا، 1 - مينگهو فقير، 2 - علي مراد فقير، 3 - دين محمد فقير، 4 - در محمد فقير، 5 - خداداد فقير، 6 - ڳوڏو فقير ۽ 7 - غلام نبي فقير.

وقت جي حاڪمن سان لاڳاپا

فقير غلام حيدر جي وقت جو حاڪم، مير علي مراد خان پڻ عقيدتمند هيو. جنهن فقير صاحب کي جاگير ڏيڻي ڪئي. مگر فقير صاحب ان کي سڪوٽ ڪرڻ وٺڻ کان انڪار ڪيو. فقير صاحب جو مقبرو پڻ مير علي مراد خان تعمير ڪرايو هو، جيڪو هيئن پوئين جي عدم توجه سبب خستہ حالت ۾ آهي.

فقير صاحب جو شعر

فقير غلام حيدر سنڌي، سرائڪي، اردو ۽ فارسي ٻولين ۾ شاعري ڪئي آهي، جيڪا بيت، ڪافي، مولود، مدح، مناجات ۽ مرثين جي اصناف سخن تي مشتمل آهي.

فقير صاحب جي ڪافين ۾ اندروني قافيني جو سٽاءُ ڏاڍو وڻندڙ
۽ دل کي ڇهندڙ آهي. جيئن:

چشم چال، ڪري ڌمال، دونهه درد دکا،
نينهن ناز، دلنواز عقل سات لتايا.

هن مناجات ۾ پڻ اندروني قافيني جو سٽاءُ تمام سهڻي نموني
نيايل آهي. جڻڪ هيءَ مناجات ميان سرفراز عباسيءَ جي مشهور مداح،
پلاڄام، هن غلام جي پيران چيل آهي:

يا شاهه، ڪرنگاهه، علي شير خدا جا،
سڻي آه، ڪري ڪاهه، اچين نور نبيءَ جا.

هن ڪافيءَ ۾ فقير صاحب سنڌي اصطلاحن ۽ محاورن کي
تمام سهڻي، سليس ۽ عام فهم زبان ۾ بيان ڪيو آهي:

جهڙا تهڙا پانهنجا چني نه ڇڏجن،
بيڙيءَ جاڙهي سپرين، چر ۾ نه ڇڏجن،
اوڻا پوڻا پانهنجا، پير پري پڇجن،
پگهه جي ته پريت جا، تائي توڙ ڪجن.

مطلب ته فقير غلام حيدر پنهنجي دور جواهر صوفي شاعر
هيو، جنهن جي فن ۽ فڪر تي سچل جي گهري چاپ آهي.

وفات

آخر هن درويش صفت صوفيءَ 1278 هجري مطابق 1861ع ۾
هي مٽيءَ جو ملڪ ڇڏي پنهنجي رب کي ڀرتو. فقير صاحب جي وفات
ڪانپوءِ سندس وڏو فرزند مينگهو فقير گاديءَ تي ويٺو. سندس چوند
ڪلام پڙهندڙن کي هديو ڪجي ٿو.

بيت

1- هادي آه حڪيم، مولا ساري ملڪ جو،
 سباجهو سين، پرين رازق رب رحيم،
 اجهو آسيئڙن جو، قادر قرب ڪريم،
 ”لاتقنطو“ ترهو، اجهو آهي عظيم،
 غلام حيدر ناهه ڪو، آهي رب علیم،
 ڪاڪيون! آه ڪريم، لک چوراسي جوڙ ۾.

2- نيتان ڪيئن نماز، جو سڪ سنڌو ئي نه ڏئي،
 ”نحن اقرب“ ويجهڙو عشق ڪيا آواز،
 ”فاذ ڪروني اذڪر ڪم“ رمز لڳي دم تاز،
 ڪيو وحدت ويڙهه وجود ڪي پرت ڪيو پرواز،
 ”موتو قبل“ محو ٿيا ڏسي نيٽن نان،
 ”فاينما تولو فثمر وجه الله“ برهه بچايا باز،
 غلام حيدر غلبو ڪيو شوق شاهي شهباز،
 ڪر سر ڏيڻ جا ساز، تونهين تند وچاءِ تون.

3- روڳي رکعتن ۾ اوري ٿا اڙجن،
 عاشق لنگهيا اڳتي سورھه سرستن،
 رليا وڃي رند رام سان هو وينا وقت پڇن،
 غازي وڃي گم ٿيا هو بينا منجهه ٽڪرن،
 ”نحن اقرب“ ويجهڙا ٻوڙا ڪين ٻڌن،
 ”لاتفقطو“ ترهو عاشق عين ڏسن،
 محبت جي ميدان ۾ پهل ڪئي پتنگن،
 غلام حيدر غير جون ڪپيون لامون لاهوتين،
 هوروزن منجهه رلن، هن ڪي هر دم ڏس حضور ۾.

4- انڌن کي الله جي ڪل پوي ٿي ڪانه،
روڳي سڀ رهجي ويا گانڊو منجهه گمان،
لنگهي لاهوتي هليا ڪٿي سڪ سامان،
غلام حيدر ڪڍي ڇڏ تون زهد زبان،
جي موج ڪيا مستان، سي جدا جالن ڪينڪي.

ڪافيون

اهي آڏوتي اڏموت، رمزان روز رلائن ٿا،
چئنچل چاڙهي چوت، سرندا ساز وڄائن ٿا.
سوز سناسين سرتي چايو، محبت وارو مينهن وسايو.
پيڇي عدم جي اوت، جلدي جسم جلائن ٿا.
برهه بيراڳي عاشق ڪيٽڙا، نينهن نشانبر ناميان نيٽڙا.
اسم ذاتي دم چوت، سامي سنڪ وڄائن ٿا.
عشق اليلان چوليون ڇٽڪن، برهه جابادشاهه دم دم اٽڪن.
گهور ڪيون ڏس گهوت، سورهي سر سنپائن ٿا.
غلام حيدر گر گرفتاران، لڻ لڻ لولي تانگه تنوارن.
پيڇي ڪفر جا ڪوت، مرشد مدد ملهائن ٿا.

(2)

سامي هن سنسار جي سڪ ۾ پاڻ سڪائن ٿا،
سڻ غازين جي گفتار، لوڪان پاڻ لڪائن ٿا.
موج مستيءَ جي جنهن سر آئي، تسبيون ڇڏي ٿي تارت توائي،
انهن ڪيو اظهار، گيت انا الحق ڳائن ٿا.
لنگهي لهر ۾ پيا لاهوتي، نينهن ڪياسي نئي ناسوتي،
چير لايو چمڪار، روح ۾ رام ريجهائن ٿا.
انا احمد بلاميمي، رمز رباني رحم رحيمي،
جيئن جيئن برها بار، سامي سوز سهائن ٿا.

غلام حیدر غیر وچائی، لنگھیا لاهوتی ناد وچائی،
 ٲیا ملڪ ساری مختیاری، نوبت نینهن وچائن ٿا.

(3)

اسین پاڻ کان ویاسی،
 کنهن جاءِ بیء پیاسی.
 ونحن اقرب ویجھڙو،
 اسان موتو مری جیاسی.
 هر دم هادیء حال ۾،
 اسان نوبت نینهن نیاسی.
 جانب آیو جوء ۾،
 اسان صدقی سرکیاسی.
 لاحد لولی یار جی،
 اسان روهی رمزریاسی.
 غیرت ڳالھیون غیر جون،
 بیوا وهم سپ ویاسی.
 وحدت ویریون آئیون،
 اسان سوریء صاف ٿیاسی.
 غلام حیدر گرسان،
 هر دم هڪ ٿیاسی.
 چشمن جوتان لائیون،
 گوشي درد گڏیاسی.

(4)

عشق مچائی ڌم ڌام،
 نرڪ تڏان اسلام ٿیوسي.
 فوجان حسن دیان چوقیر چڙھیان،
 مشرق مغرب مول نه اڙیان،

دوست گهتيا دل دام،
 جوشان دا ڪو جام پيتوسي.
 نويت نينهن دي بيرنگ بازي،
 ماهي مليا دوست درازي،
 اصلئون ها انجام،
 رم رم وي وي رام رهيوسي.
 انا احمد عشق اشارا،
 بلا ميم نينهن نقارا،
 محبت موج مدام،
 عشق والا انعام ڏيوسي.
 غلام حيدر گم صورت وچ،
 مرشد والي ماه مورت وچ،
 هادي حق هنگام،
 عشق ساڏا امام ٿيوسي.

(5)

عشق آيا اسرار، برهه بيدار ڪيتوسي.
 نال ماهي مئن نيھڙا لاي، جهولي يار اساڏي سمايا،
 برهه ڪيتا پڙڪار، وحدت وسڪار ڪيتوسي.
 دم دم دلبرديدان لاي، جان جسم وچ پڙڪن باهيان،
 ماهي مليا مختيار، تڏان سينگار ڪيتوسي.
 ونحن اقرب لڳڙا نعرا، آبي ڪيتا عشق پسارا،
 لنؤ لنؤ وسدا يار، قتل ڪي ڪار ڪيتوسي.
 غلام حيدر حيرت هوئي، لنؤ لنؤ وسدا يار اهوئي،
 دوست مليا دلدار، اندر ديدار ڪيتوسي.

2۔ مینگھو فقیر شر (1817-1895ع)

مینگھو فقیر پت غلام حیدر شر، ڳوٺ مینگھی شر تعلقي میرواھ ۾ 27 رجب، 1233ھ/1817ع ۾ ڄائو. سندس اصلي نالو حبیب اللہ هو. پر پوءِ پٽس کيس هن کي درويش ”مینگھی ڏنگراج“ جي نالي سان سڏيو ۽ انهيءَ نالي سان مشهور ٿيو. اڻ پڙهيل هو، قرآن شريف جون کي آيتون ياد هئس جي پيو اچاريندو هو. شعر چوڻ پيءُ جي صحبت ۾ سکيو. مینگھو فقير حد درجي جو سخي ۽ رحمدل هيو. سندس در تان ڪو به سوالي هٿين خالي ڪونه موٽيو. مینگھی فقير جو ڪلام سنڌي، سرائڪي ۽ فارسي ٻولي تي مشتمل آهي، فقير صاحب بيت، ڪافيون، سي حرفيون، مداحيون ۽ مناجاتون چيون آهن، جيڪي پنهنجو مٽ پاڻ آهن.

مینگھو فقير ميان نظر محمد (1201ھ - 1252ھ) جو طالب هيو. فقير صاحب اڪثر پنهنجي ڪافين ۾ درازي درويشن ۽ درازن سان محبت ۽ عقيدت جو اظهار ڪيو آهي:

1 - شعلو شاهه دراز جو،

مینگھا مست مدام.

2- مینگھا محفل مرد ملهائڻ، دست وئي سي درد جڳائڻ،

درازي دیدار ڏسو.

3- مینگھا متارا موج ۾، پیالا پیتائون اوج ۾،

دم دم درازي فوج ۾، وحدت واديءَ ۾ غرق.

هي پڻ حقيقت آهي ته تصوف جا سڀ سلسلا حضرت علي عليه السلام کان شروع ٿين ٿا. سنڌ ۾ صوفي شاعريءَ جو بنياد ئي حضرت علي عليه السلام جي هن فرمان تي بيٺل آهي ته ”من عرف نفسه فقد عرف ربه“ جنهن پاڻ سڃاتو تنهن ڄڻ ته رب کي سڃاتو. هر صوفيءَ پاڻ سڃاڻڻ جي تلقين ۽ تبليغ ڪئي آهي. سنڌ جي سڀني صوفي شاعرن حضرت علي عليه السلام سان پنهنجي عقيدت ۽ محبت جو اظهار ڪيو

آهي. مينگهو فقير به انهن مان هڪ آهي. فقير صاحب پنهنجي ڪافيءَ ۾
پنهنج محبت ۽ بيوسيءَ جو بيان هن طرح ٿو ڪري:

جت هٿ نه پڄي پير،

اتي ايندو علي شير.

عرش فرش ۾ حيدر هوڪو، ڳالهه اها سمجهو لوڪو

تنهن جو ثاني ناهي ٻيو ڪو، ڪفر ڪنبائي ڪير.

قلندر شهباز سنڌ جي نامور، هستين مان هڪ اهم هستي

آهي، سنڌ جي اڪثر صوفي شاعرن قلندر شهباز جي شان ۾ گوهر

افشاني ڪئي آهي. جن مان مينگهو فقير به هڪ هيو. مينگهو فقير هڪ

ڪافيءَ ۾ چوي ٿو:

اچي رس مير مروندي،

قلندر ڪر مدد منهنجي.

تنهنجي پيو پيش پينارو، سٽج هي عرض تون سارو

سچا سيد تون سوپارو، نياڻج ننگ تون ننگي.

مينگهي فقير کي ٽي پٽ هئا. غلام شاه، قائم فقير ۽ مراد

علي. فقير صاحب 1895ع ۾ وفات ڪئي. سندس وفات بعد سندس

مربي پٽ غلام شاه گاديءَ تي ويٺو. سندس ڪلام جو نمونو پڙهندڙن

کي هڏيو ڪجي ٿو:

بيت

1- نفس وڏو نادان، وڙهڻ ويريءَ سامهون،

ڪل ڪتي جي رکي ڪو ڪوپو جنگي جوان،

مدعيءَ کي مهميز سان، پرزا ڪجي پاڻ،

”ڪل نفسءَ ڏاڻقتو الموت“ اهو اٿي اهيڃاڻ،

مينگها مرشد ساڻ، وٽي نه آهي وار جي.

2- کاکيون ڪوهيار دل جي، ڪوڪ پوي ڪا ڪن،
اندر اوهيرا ڪري، محب وٺو آهي من،
طلب جون تارون لڳيون، لڳوراڳ رڳن،
مينگها مولاڻين، تڪيا ڪيا توحيد ۾.

3- تڪيا ڪيا توحيد ۾، ساجهر سوبري،
ميج مرشد جي ڳالهڙي تحقيقا تاري،
”موتو قبل انت موتو“ انهيءَ اشاري،
جڏا جيارِي، مينگها آيو مصطفىٰ.

ڪافيون

عشق حسن اسرار ڏسو
سر سوليءَ هسوار ڏسو
چت پت چشمان چوٽان لائن، گهڙيءَ گهڙيءَ سي گهوران گهائڻ،
ناز نيٽن نروار ڏسو
زوريءَ زلفان جادو لائن، مزگان مرچي آڻ آڙائڻ،
صاف سيني ستڪار ڏسو
ابرو سيف ايراني آڙائڻ، ڪاڪل قاتل آڻ اڀارڻ،
چشمن جا چمڪار ڏسو
مينگها محفل مرد ملهائڻ، دست وٺي سي درد جڳائڻ،
درازيءَ ديدار ڏسو

(2)

اڪين اسرار جون ڳالهيون،
سوڀن چالا لکين چاليون.
اڙن چوڪيون اچي چوري، ظاهر ڪن زلف ٿا زوري،
بره بيزنگ ڪئي پوري، ڪيان ڪهڙيون ڪنهن سان ڳالهيون،

اچن فوجان حسن پهريون، لکين لاحد چڙهن لهريون،
چلائن چوٽ سين چهريون، ڪري بيداد سي پاليون،
لائن هينئڙي اندر هوري، وجهن اهڙي ڪڍي ڏوري،
هميشه هوند هڪ جهوري، نيئن نوڪان آهن نراليون،
مينگها مرشد چيو چاري، اندر اورج نه ٿي عاري،
جيئن جڳ سان گهمين ساري، جانب سان جوءِ ۾ جاليون.

(3)

رند روز رمزن ۾ رتا، اسم ۽ جسم کي ڏين ترڪ.
مست مٽخاني هليا، سوليءَ مٿي سالڪ سلييا،
جهوليءَ نه ڪنهن پيءَ ڏي جهليا، موتو قبل مانجهن مرڪ.
گهوٽ گهورن گهائيا، ڳالهين ڳڻن سي ڳائيا،
نينهن نعري نائيا، ڪن طمع توڪل سان ترڪ.
سانگا ڇڏيائون ساهه جا، اسم و جسم الله جا،
راڪا ٿيا رب راهه جا، ورهه وصل وارن ورق.
مينگها ستارا موج ۾، پيالا پيتائون اوج ۾،
دم دم درازي فوج ۾، وحدت جي واديءَ ۾ غرق.

(4)

ناحق ٿئين نادان، ويئين پنهنجي وات ويائي.
کاڌانهن آئين کاڌي ويندين، هت نه هوندين لوءِ لڏيندين.
ٻڌ فرمودو فرقان، فاڌڪروني اڌڪرڪم آهي.
حرص هوا ۾ ٿئين حيراني، دسي ويئي دڳ ديواني،
مخنٺ واري مام، طالب دنيا تو ۾ آهي.

روز الستيء آواز الائي، كالهه قالوء جا قول ٻڌائي،
 سنبري نه ڪنئين سامان، اهو تعجب تنهنجو آهي.
 مينگها مرشد موج جڳائي، وحدت واري راهه بنائي،
 جنگ پياري جام، جوڙي جوڙي جوش جڳائي.

(5)

چشم ڪنيون ٿو ڇٽين،
 نيٽن واري ناز سان.
 بينسر بازو بند زوراور، پاڻ هنيون ٿو ٻٽين،
 جيئن شيرين ڪيو فرهاد سان.
 چاهه زرخ ۾ شاهه سڪندر، قيد ڪيون ٿو ڪٽين،
 جيئن شاهه محمود اياز سان.
 پلپل پلڪارن پور رڪن ٿيون، محبت مور نه مٿين،
 مينگها دم ٿي شاهه دراز سان.

(6)

دلڙي لٽي دلبر وئين، بيشڪ نيٽن جي ناز سان،
 قول قالوء جا ڪيم تنهنجي الستي آواز سان،
 فاڌڪروني فيض اٿئي ذڪر واري امداد سان،
 هيٺڙو حبيب هٿ ڪيو، بازي برهه بيداد سان،
 مهت مون سان ڪر ملڻ جو ”اقترب“ واري ارشاد سان،
 خنجر ڪنيو خوني هٿن، جيئن ڪيئي فرهاد سان،
 خيال خارج سڀ ويا، تنهنجي نظر نواز سان،
 قيس جيئن قربان ٿيئڙو، ويڙهيو وٺڻ زاد سان،
 مينگها جيئن مشهور ٿي، سورهيه ڏين سر ساز سان،
 قدمن مٿان قربان هر دم، صاحب سڄي دراز سان.

3 _ قائم فقير شر (1857 _ 1990ع)

قائم فقير ولد مينگهو فقير شر، ڳوٺ مينگهي شر تعلقي ميرواه ضلعي خيرپور ۾، 13 شوال، 1274ھ / 1857ع ۾ ڄائو. فارسي ۽ عربي تعليم حاصل ڪري دستاربنده عالم بڻيو. سندس شعر سنڌي، سرائڪي ۽ اردو ٻولين تي مشتمل آهي، جنهن ۾ فقير صاحب جا بيت، ٽيهه اڪريون، مولود، مناقبات ۽ ڪافيون مشهور آهن. رسول ڪريم ﷺ ۽ اهلبيت ڪرام جي محبت ۽ عقيدت سندس ڪلام ۾ جهلڪا ڏيندي نظر اچي ٿي. جنهن جا ڪجهه مثال هيٺ ڏجن ٿا:

1 - علي حق حيدر، پڇي ڪوٽ خيبر،
 ٻڌي سوال سائل، آجوقيد ڪئون ڪر،
 منجهئون مهر محبت، ڏيو جام وحدت،
 ڪري ڀر پيالو ساقي حوض ڪوثر.

2 - دين علي ايمان علي اعليٰ افضل شان علي،
 طالب پيو طبیب نہ پڇي ريءَ مرتضيٰ مشکل ڪشآ،
 حيدر آه ڪيمر هيٺن جو درد مندن درمان علي.

3 - شاهه علي درياهه علي، هيٺن جو همراهه علي،
 ”لحمک لحمي دمکدمي“ حضرت جو همراهه علي،
 ترت لنگهائج تار انهيءَ مان، عاصن لڳ الله علي،
 توريءَ تڪيوناهه پيو، وارث ڪرڪا واهه علي،
 حب گهران حسنين حمايت، پنجن پشت پناهه علي.

هي فارسي غزل پڻ درگاهن تي اڪثر ڳايو ويندو آهي.

ورد است در زبانم نام علي علي،
 شب روز ثنا خوانم نام علي علي،
 ”من ڪنت“ گفتمرسل، مولائي مومنان را،

رہبر وسیلہ دائر نام علي علي.
 قائم غلام قمبر، قمبر، غلام حیدر،
 قربان تن وجانم نام علي علي.

قائم فقیر، سخی قبول محمد ثاني (وفات 1925 ع) جو طالب ہیو، جنهن جو ذکر فقیر صاحب پنهنجي شاعري ۾ کثرت سان کیو آهي:

1 - مرشد مسند تنهنجي قائم قیامت تائين،
 دوست درازی دلبر، حامی هادي حیدر،
 پنجن تنهنجي پاڪر، سید توسان سائين!

2 - ڪر قائم سر قرباني، جند جان صدق مهماني،
 ملیا شهر درازن جاني، آوي دوست ڏيوي دلداري.

قائم فقیر 24 ربیع الثاني 1334ھ/ 1906 ع ۾ وفات ڪئي.
 قائم فقیر جو چونڊ ڪلام پیش خدمت آهي.

بيت

1- نرگسي نين سیاہ سجڻ دي، ناز پري نروار ڏوهين،
 ڪاڪل سنبل خنجل ڪريندي، مشڪ ختن تاتار ڏوهين،
 مزگان تير ڪمانان ابرو، خاص خنجر تلوار ڏوهين،
 نال عشاقان ڪرن لڙائي، سيني وچ ستڪار ڏوهين،
 قیامت سرو صنوبر طوبي، غنچه دهن گلزار ڏوهين،
 لب مرجان يا لعل بدخشان، خنده شڪر گفتار ڏوهين،
 چنچل چال ڪيتي، شرميلي، فيل ڪبڪ رفتار ڏوهين،
 شمس قمر قربان ٿيون، صدق صدق صديبار ڏوهين،
 شوق شبر شبیر دا شامل، دوست میڪون درڪار ڏوهين،
 حسن حسين حمايت میڏي، مولادي مختار ڏوهين
 قائم حامی وچ حشر دي، نبی ڪ علي ڪ سردار ڏوهين.

2 - ڪڍي ڪانگل توڙيان، جيءُ بڪيون جيرو،
وڃي ڪاءُ ولات ۾، جت دوستن جو ديرو،
پڇي مان پريت مان، پرين پري پيرو،
قتل هي ڪيهو، قائم قرباني ٿيو.

3 - راڻا سياڻا مينڌار، ڪامل اڇ ڪاهي،
مهڻا جي مومل جا، لالڻ چڏ لاهي،
ناه اڇ ناهي، قائم ڪنور ڪاڪ جا.

ڪافيون

تنهنجي حسن ڪيا حيران، سوين سلطان چوان،
غ ب غ ۾ جيئن غرق سڪندر، يوسف منجه ڪنعان،
مصر زندان چوان.

هد هد ڏس حيرت ۾ آندو، حضرت سليمان،
سببا ايران چوان.

ادهم ابراهيم چڙيو هو، سارو سڀ سامان،
طنبو طولان چوان.

ملڪ فلڪ ٿيا جتي سلامي، باري آهي بيان،
زمين آسمان چوان.

پير بزرگ شيخ مشائخ، ڪوڙين منجه ڪفران،
مثل صنعان چوان.

دم دم منهنجي دلبر جي در تي، جن ملڪ انسان،
قائم قربان چوان.

(2)

اهي موڳا اٿي منهن ڪار، ملان مردار چوان.
مردي خور مقامي چڀرا، پس پتين جا پار،
چٽيل چوڌار چوان.

نور تڪن ٿا نذر ندورا، وينساڪن ويچار،
انڌا آزار چوان.

طالب الدنيا مخنث ملڙو، پاڙيا بي اعتبار،
تڙيل تڪرار چوان.

قائم ڇڏ تون ڪنڊ ڪتن جي، روهي ٿي رهوار،
نسنڱ نروار چوان.

(3)

پسي حور پري غلمان، ٿيڻ قربان لڳي.
آيو شور بزار ۾، مصري ٿيا مستان،
ڏسڻ ڪنعان لڳي.

گلگون رنگ گلابي چهر، سوز درد سامان،
نظر پريشان لڳي.

چاه اندر لڪ بابل جا، هاروتي حيران،
امله انسان لڳي.

قائم ڪرتون صبر سلڻ ڪئون، عشق عجب آفتاب،
زمين آسمان لڳي.

(4)

عشق جي آوڙاهه ۾، سراچلي ٿي سرخرو،
دم دم پسين ديدار تون، آهي رمز روهي روبرو.

منصور سوليء تي چڙهي، مرد ڏس معراج ڪيو،
 ”وفي انفسكم“ چئي، آهي فيض توڻي ”فاذڪرو“.
 ”انا احمد بلا ميم“ سخن ڪير سرور سڄي،
 ”بسم الله والحمد لله“ موج مرسل موبم.
 ”قم باذن الله“ نينهين تنهن نيشان ڪيو،
 قم باذني شمس چئي، قول قائم ڪو بڪو.

(5)

ڪري حملو حسن آيو، نسلنگ نروار وهه وهه وهه،
 خنجر پيڪان جيئن پنبڻيون، چنجر چيڪار چهه چهه چهه.
 ڪمان قوس قزح ابرو، يا شمشير ايراني،
 چڙهي آهي فوج دراني، دلي دهڪار دهه دهه دهه.
 لڪين لقمان افلاطون، ٿيا حيرت ۾ حيران،
 ڪيئي داناءُ ٿيا ديوانا، حسن بازار قهه قهه قهه.
 ڪاڪل ڪلنگي زلف زنگي، هڻي جن ٻاڻ دل ٻنگي،
 پهري جنسار سڀ جنگي، تفنگ تلوار قهه قهه قهه.
 ڪري جلوو آيو جاني، ڪرڻ مشتاق قرباني،
 عجب لب لعل مرجاني، شڪر گفتار تهه تهه تهه.
 ڪوڙين سرهجن قائم، ڪيان سڀ يار تان صدقي،
 ڪوڙين قدمن تان قرباني، ڏين ڏهوار ڏهه ڏهه ڏهه.

(6)

ديدان دلبر فوج دراني، مزگان تير ڪتاري وي،
 ونگ وجهن اڙهنگ دل ڪي، نيٺ نسلنگ نرواري وي،
 مارن ڪيئي مهميز هزارين، حملي سان هڪواري وي،
 کائن خون دليين جو ديدان، ترس نه ڪن تڪراري وي،

سيني ستن سيف ايراني، ابرو ڏيئي الاري وي،
 زلفان جنگي، جنگ فرنگي، حبشي حسن هزاري وي،
 لب مرجان لعل بدرخشان، غنچه دهن گلزاري وي،
 ملڪ، فلڪ جا ڪيئي خادم، زهري ظالم زاري وي،
 قائم سر قربان سچڻ تان، جان صدق سؤ واري وي،
 دلبر آيو ديري اسان جي، درشن جي درڪاري وي.

4- مراد علي فقير شر

مراد علي فقير پٽ مينگهو فقير شروينل ڳوٺ مينگهو شر،
 تعلقو ميرواهه ضلعو خيرپور ميرس 26 شعبان 1303 هجري مطابق
 1885ع ۾ ڄائو. شاعري کيس وڏن کان ورثي ۾ ملي.

مينگهي فقير کي ٽي پٽ هئا: غلام شاهه، قائم فقير ۽ مراد
 علي فقير. مينگهي فقير جي وفات بعد غلام شاهه گاديءَ تي ويٺو.
 غلام شاهه بنا اولاد جي گذاري ويو ۽ قائم فقير وري غلام شاهه جي
 حياتيءَ ۾ ئي فوت ٿيو، تنهن ڪري غلام شاهه جي وفات کان پوءِ
 سندس ٽيون نمبر پيءُ مراد علي فقير مسند تي ويٺو.

سندس ڪلام تمام ٿورو آهي جو پڻ ٻين شاعرن جي پاران چيو
 اٿس. فقير صاحب امي هيو، مگر سندس اندر جي اک کليل هئي. سخي
 قبول محمد ثانيءَ جي صحبت ۾ رڳجي ريتو ٿيو. سندس هڪ مناجات
 تمام مشهور آهي، جيڪا هن ميان سرفراز عباسيءَ جي مدح پاران چئي.

ڪافي

اله کون دم آهين وچ ڄاڻ، الف جيوبن، وچ بسم الله.
 صورت مرشد معنيٰ ويڪين، سري سري هو الله.
 لا الله وچ گم ٿيون، اثبات ڪرين الا الله.
 انا احمد بلاميم، صورت سمجھين صلي الله.

سبحاني ما اعظم شاني، آبي ڪيتس اي الاءِ،
عدم ڪنون جو آيا آبي، ڪون پڇاڻي پساهه،
”مراد علي“ معنيٰ موهيا، صورت سڀ ۾ صلي الله.

(2)

جڏهن عشق ڪيو ارشاد،
سڄڻ مون آه صحي سڃاتو.

سميع بصير ٻڌو هيءَ ٻولي، نينهن وڃايو ناد.
عليم ڪليم به آه اهوئي، سمجهي ٿي دلشاد.
ڀاڻ وڃائي ٿي تون ڀڌرو، اندر ڪري آباد.
چڏ خوديءَ جا خيال وڃائي، وٽ عشق سندو امداد.
مراد علي نينهن نوازي، چڏ خوشيون ۽ خواب.

(3)

عشق ناھي آسان
جذبئون جسم جلائي ٿو.

باهه برھ جي پڙ ڪو لايو، وهم وجودي غير وڃايو.
سر ٿئي سبحان، ناميون نينهن نچائي ٿو.
صورت آھي سير سلطاني، بي صورت ۾ جلي جسماني،
ناھ منجهان نشان، هر جا حڪم ھلائي ٿو.
عاشق ڪول اڪيون ڏس اوڏاھين، منهن ڪيو بينو آھ توڏا نھن.
پري نا پانئج ڀاڻ، الانسان الائي ٿو.
رھبر آھي رمز رحماني، ونفخت فيھ راز نھاني،
اچڻ جو احسان، مراد علي ڳڻ ڳائي ٿو.

(4)

ناتو نينهن لڳو دلجائي، آهي وات پنهل جي وائي،
 برهه بيرنگ رنگ ۾ آيو.
 سمجھ! ٿي سڌ سڀائي.
 جوش اندر جولان مڇايا،
 برهه اچي ٿيو پائي.
 سڀئي سور سيني ۾ آيا،
 سڄڻ سک سمائي،
 مراد علي محب ملڻ جي،
 ڪر وحدت واري وائي.

(5)

ملڪ مٺو مارن جو سانگي سدائين سکيا.
 عمر ٿي آهيان ماندي، بيوس ڪيو ٿي باندي،
 مارن کي نيئي ملنديس، ڏٺي جيءَ جان جفا.
 ڪوهه ڪتون ٻن خور مان، قالودا آهن ڦڪا،
 ويڙهيچن ڏي وينديس، مارو من کي منا.
 قسمت قيد ڪيو وسري ٿر نه ويو،
 سرتين کي سارينديس، پڪڙن منجهه پڪا.
 مراد علي ڳهڻا، ڪين لڳن ٿا سهڻا،
 جهانگين سان جالينديس، عيش ڪري سڀ ڦٽا.

مداح

1- ڪير گناهه، سنجھه صباح، بديون يار بخشايان،
 آهيان ڏڏ، سڻي سڌ، اچو نيڻ وڇايان،

ڪيونفس، گهڻو نحس، گهران بخش ڀلايان،
سڻي سوال، ڪيو پال، هيٺن هوت حمايتان،
ٻڌو سڌ، گولي گڏ، ڏيو برهه براتان.

2- وئي عمر سربسر، گناهن ۾ گڏياسي،
سوا شاهه، ناهي واهه، پرين پيش پياسي،
ڪيم ڏوهه، گهڻا ڏوهه، چوڻ چور هلياسي،
ڪري واهه، لڳ الله، سهڻا سام پياسي،
سچا سردار، ڏي آڌار، گچيءَ پاند ڪياسي.

3- ڏيو سمر، منجهه قبر، واهرو وروسيلا،
ڏينهن قيام، ترميزان، اڇو يار البيلالا!
پائي پوشاڪ، آئين لولاڪ، منجهان راز رسيلا،
منجهان احد، ٿئين عبد، هئين اصل اصيل،
منجهان حال ڏيو خيال، ٿئي پرت پئيلا.

4- ڏيو مدت، منجهه عزت، ٿئي عمر سچائي،
ڪيل تات، سچي رات، نه ڪيان مات منائي،
قالوءَ قول، ٻڌم ٻول، ڪيان وعدي وفائي،
هجي سرت، سچي پرت، سچڻ سود سچائي.

5- ڪيان حال، ڏيو خيال، اتم طلب تنوارا
ساعت سال، آهي محال، پرتئون رمز پيارا،
جيئڻ جنجال، بن وصال، آهن عشق اشارا،
پانيان بنبال، هي وبال، جدا محب مڙيارا،
منجهه رحم ڪريو ڪرم، پرين پاڪ پيارا.

6- وڃن قرض، لهن مرض، ڪونتل عشق ڪڏيان،
هجي راز، برهه باز، چشمون چوت چلايان،

تنهنجو خال، هجي بحال، نوبت نينهن وڃايان،
 پرين پاڪ، جواشتياق، وهم غير وڃايان،
 ساڻ ديدار، ڏي آڌار، ديدان درس اڙايان.

7- مراد علي، پرين هلي، اچي ڪندو ڀلي مون،
 منجهان صفات، ٿئي اثبات، وحدت وير چڙهي مون،
 محڪم موج، ڪري اوج، ذاتي ذڪر جلي مون،
 گهران فڪر، ساڻ اثر تن من تونهين چوي مون،
 پڙهان ڪلمون، سڄي دل مؤن، روحي رمزلي مون.

5۔ رجب علي فقير شر

رجب علي فقير ولد علي مراد فقير ولد غلام حيدر شر جي
 باري ۾ ڪابه تفصيلي معلومات نه ملي سگهي. فقير صاحب جو شعر
 پوين جي عدم توجہ سبب ضايع ٿي ويو، مگر اسان کي جو ڪجهه ملي
 سگهيو آهي. سو تبرڪ طور پيش ٿو ڪريان:

ڪافي

جبل ڏس جتن جون، ويون ڪاڏي قطارون،
 جادوگر جت هليا، ويا اٺ ته اڏاريون،
 سورن سسئي جونيو آ، حسن هيڪارون،
 وري ايندمر ولهو، ٻڌي پاڪارون،
 راضي ٿي رجب سان، لهه سگهو سنڀارون،
 سڻي ٿيان سرهي، هوتن هونگارون.

بيت

1- آڻايو ته اڃان هلي، جي بيهان برهه بهير،
 سرتيون ڄام پنهنونءِ مون کي سڪ سبيل،
 رڻ ۾ رسن رجب سان، پارس منهنجا پير،
 مديني ڄا مير، ڪڇ ڪو داد دلگير جو.

2- الله اهي آڻ، جن ڏني مون ڏينهن تيا،
 آهون عاجزون سڻي، ڪج ڪا وڙ وراڻ،
 اهي اچن اڳڻ تي، جن سان روح رهاڻ،
 ڪوهيارل جي ڪاڻ، ٿي رجب راهه نهاريان.
 3- آيا ڪي ايندا، مون ڏي سنڀريا سپرين،
 اچڻ ساڻ عجيب جي، وهم سڀ ويندا،
 هميشه هوندا، راضي شال رجب سان.

6۔ علي گوهر فقير بيخود

علي گوهر فقير ولد فولاد علي فقير شر، ڳوٺ مينگهو فقير ۾
 1918ع ۾ تولد ٿيو. فقير فولاد علي شر (وفات 1967ع) پنهنجي وقت
 جو نامور صوفي ۽ رندي رمز ڪندڙ درويش هيو. فولاد فقير، غلام
 حيدر فقير جي پيشن گوئي ۽ دعا سان عشق الاهي واري تصوف جي
 اعليٰ منزل تي پهتل درويش هو. سندس لائق فرزند علي گوهر فقير
 پنهنجي والد عبدالحق عرف فولاد علي شر جي گاديءَ کي خوب
 سينگاريو ۽ سنڀاليو. علي گوهر جو ڪلام سنڌي، سرائڪي، اردو،
 هندي ۽ فارسي ٻولين تي مشتمل آهي. پنهنجي ڪلام ۾ علي گوهر ۽
 ڪڏهن ڪڏهن بيخود تخلص ڪتب آڻيندو هو. جنهن ۾ فقير صاحب
 اعليٰ فڪر ۽ انوکي خيال جو وڏي بي خوف ۽ دليريءَ سان بيان ڪيو
 آهي. سندس اڪثر ڪلام ٻين صوفين جي پراڻ چيل آهي. جيئن غلام
 حيدر فقير جي ڪافيءَ جا ٻول چيل آهن:

پچري آدم دي پي آيس، ڪيتر سيرا الاهي دا.

علي گوهر فقير چيو آهي ته:

پچري آدم دا مالڪ مين هون، ماريم طبل خدائي دا.

سچل جي فن ۽ فڪر جي پڻ فقير صاحب جي ڪلام تي چاپ آهي.

سچل جو ڪلام آهي ته:

هماري جان ڪون لڳڙي، هوائي شمس تبريزي.

۽ غلام حيدر فقير جي ڪافي آهي:

هماري جان ڪون لڳڙي، هوائي شيخ صنعاني.

وري علي گوهر فقير چيو:

هماري جن ڪون لڳڙي، هوائي شاهه منصوري.

سچل جي هڪ ٻي ڪافي آهي:

محبت عشق مولا جي هزارين گهوت گهايا ها،

انهيءَ پڙ ۾ پهلوانن جوشون جيءَ جلایا ها.

ان خيال جي ترجماني علي گوهر فقير هن ريت ڪئي:

محب عشق مولا جي گهڻا غازي گنوايا ها،

ڪنيا جي موج مستيءَ جي اهي هن آر آيا ها.

سچل جي مشهور ڪافيءَ جا ٻول آهن:

نوري ناري ناهيان، آهيان رب جبار.

ان خيال کي فقير صاحب هن طرح بيان ڪيو:

انا ربکم العليٰ،

انسان جو شان آهي بالا!

علي گوهر فقير 1989ع ۾ هن ناسوتي جهان کي خدا حافظ چيو.

ڪافي

پچري آدم دا مالڪ مئن هون، ماريم طبل خدائي دا.

لامکان دا تخت بنايم، ڪرسي عرش نون پچي ٺهايم،

وحدت ڪثرت ڏوهين رلايم، ذاتي ذوق ضيائي دا.

انا الحق هي ميڏا نعرا، آئي، ان الله ميڏا نعرا،
 ڪرسي عرش تي ڪيتم قرارا، شان ميڏا هي شاهي دا.
 مام منصور نون مئن مارايا، شمس الحق دا مئن پوش لهوايا،
 خاص خليلي باغ بنايا، بانگ ميڏي بادشاهي دا.
 ”علي گوهر“ نالا پڇي ڌاريم، ”الست بركم“ اول الايم،
 اپڻي طاعت ڪيتي منايم، شرف ميڏي شهنشاهي دا.

(2)

”انا بركم الا علي“
 انسان جو شان آهي بالا!

صورت ۽ بي صورت آهيون، بي مثل مثالا،
 هر صورت ۾ حڪم اسان جو، ادنيٰ يا اعليٰ،
 ساڳي صورت صاحب جي ٿئون، آهيون رب تعاليٰ،
 ڪرسي عرش اسان جي ڪرتا، چست اهي چالا،
 اعليٰ عشق علي گوهر جو نام سڀئي نالا.

اڄ به فقير غلام حيدر شر جي روضي اڳيان رهندڙ ڪيئي
 منڙا ۽ مهربان ماڻهو شعرو سخن جي سهڻي نموني آبياريءَ ۾ مشغول
 آهن. جن ۾ عطا حسين عطا، محسن علي محسن، نواز علي وفا،
 جمشيد علي جمشيد، امير حسين دوست، محمد مثل مٺو، وجود علي
 وجود، فقير نصير، ڊاڪٽر ارباب علي ارباب ۽ آدم فقير جا نالا
 سرفهرست آهن. هي سڀئي مٿيادار سچل جي فن ۽ فڪر جي ورجاءَ ۽
 وڌاءَ لاءِ مصروف سخن آهن.

مددي ڪتاب

1. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ: مداحون ۽ مناجاتون، سنڌي ادبي بورڊ 1959ع.
2. ديوان ميان غلام حيدر: منگي پريس، خيرپور 1960ع.
3. غلام نبي ميمڻ: تماهي مهراڻ 1967ع.
4. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ: قافيون پاڻو پهريون، سنڌي ادبي بورڊ، 1985ع.
5. ماستر محمد موسيٰ سومري جو بياض، 1898ع.
6. فقير علي نواز مسڪين جو بياض 1912ع.
7. ماستر محمد بخش سومري جو بياض 1956ع.
8. بنده جو گڏ ڪيل قافين جو ذخيرو.
9. امير حسين دوست جي زباني معلومات.

محبت فقير سومرو

محبت فقير جو اصل نالو جمعو فقير هيو ۽ پير ڳوٺ ڀرسان مگر جيءَ جو رهاڪو هيو. سخي قبول محمد ثاني (وفات 1924ع) جو طالب هيو، جنهن کيس ”محبت فقير“ جي نالي سان سڏيو. درگاهه مخدوم نوح جي سجاده نشين مخدوم غلام محمد عرف گلڻ ڄام (وفات 1363هـ)، محمد فقير کتياڻ (وفات 1939ع)، محمد فقير ڦرڙي (وفات 1952ع) سان خاص قرب هئس. فقير صاحب جي مخدوم احمد زمان لنواريءَ واري سان خاص عقيدت هئي، جنهن جو اظهار فقير هڪ ڪافيءَ ۾ ڪيو آهي!

اعليٰ عجائب عشق جو. اعلان ڪيو احمد زمان،
لولاڪ لهما جو لقب لاٿان ڪيو احمد زمان.

اڳين شاعرن جو اثر: هر شاعر پنهنجي پيشرو شاعرن کان متاثر ٿيندو آهي اهڙي طرح فقير محبت عليءَ تي به اڳين صوفي شاعرن جو اثر رهيو. انهن سڀني شاعرن مان سچل جو اثر سندس ڪلام تي نمايان آهي. سچل سائين جي هڪ ڪافيءَ جا ٻول آهن:

سنوري آڄ سرموري برهه باران آيا هي
ڪرم ڪرڪي صدف اوڀر ابر نيسان آيا هي

فقير صاحب ان جو اثر هن طرح ورتو آهي:

ڪري بارش برهه برسر بادل باران ٿي آيو،
صدف تي اڄ ڪري احسان ابر نيسان ٿي آيو.

سچل سرمست جي مشهور ڪافي آهي:

محبت عشق مولا جي هزارين گهوت گهايا ها

۽ محبت فقير جي ڪافي جا ٻول آهن:

عجب العشق نار الله جنين سرمچ مچايا ها،

پريمي پور ۾ پلپل پتنگن جيئن پچايا ها.

عثمان فقير سنڌي ڪافي جواهر ۽ انوکو شاعر آهي، جنهن

جي ڪلام جواهر محبت فقير تي پڻ نمايان آهي. عثمان فقير جي مشهور ڪافي آهي:

نشا ڪيتم نيھن نواب ڪنون

جند چٽ پئي گناهه ثواب ڪنون

ان ڪافيءَ جي پيران دريا خان فقير جي ڪافي آهي:

نشا ڪيتم ڪيف ڪلال ڪنون

جند چٽ پئي جواب سوال ڪنون

انهن ٻنهي شاعرن جي ڪلام پيران محبت فقير جي هيءَ

ڪافي، سهڻو ۽ سدا ملوڪ مثال آهي:

سرڪي پيتم شوق شهباز ڪنون

ٿي فارغ نفل نماز ڪنون

عثمان فقير جي هڪ ٻي ڪافيءَ جا شعر آهن:

اکين سيف سيني ۾ ساري لڳي

ڪجل ريهه ڪاري ڪتاري لڳي.

ان ڪافي پيران محبت فقير جون ٻه ڪافيون ڏسو:

حسن جنگ جا زخم ڪاري ڏنم،

جگر جان جيري مان جاري ڏنم.

يا

حسن جنگ جابر جلالی لڳي،
ڪجل ڪاري ڪيني ڪمالي لڳي.

سچل سائينءَ جي ٻالڪن مان فقير نانڪ يوسف (1853ع)
خاص پيارو طالب هيو. نانڪ يوسف جي هڪ ڪافي پنهنجي گهاڙيتي
(Form) جي لحاظ کان انوکي آهي. جنهن ۾ اندروني قافين جو سٽاءُ
تمام پيارو آهي.

هم ديڪا هي اسرار، برهه بازار، تماشا پلپل ڪا وهه واهه
هم جائون گي بلهار، هماري يار، حسن ڪي جهل جهل ڪا وهه واهه
اهڙي طرح محبت عليءَ جي ڪافيءَ ۾ اندروني قافين جو سٽاءُ
پڻ تمام سهڻي نموني استعمال ٿيل آهي:

هم ڪيتا هي اثبات، هم همذات، جلا جسمات، جسم وهه واهه
هم طور ته هم تجلات، قائم ڪلمات، ڪلي ڪائنات، قدم وهه واهه

سچل سائين کان پوءِ صوفي شاعري ۾ بيدل فقير جو اهم
مقام آهي. محبت فقير جي ڪلام تي بيدل جو به گهرو اثر آهي. بيدل
فقير جي سنڌ مشهور ڪافي آهي:

سڪ رمز وجود وڃاوڻ دي،
نهين حاجت پڙهڻ پڙهاوڻ دي.

ان ڪافيءَ کان بيدل فقير به متاثر ٿيو:

سڪ رمز جيتي مرحاوڻ دي،
نهين حاجت هنر هلاوڻ دي.

اهو اثر محبت عليءَ هن طرح بيان ڪيو:

سڪ عادت عشق ڪماوڻ دي،
اک وچ اک اٽڪاوڻ دي.

مٿين مثالن مان ظاهر ٿيو ته محبت فقير پيشرو شاعرن کان متاثر ضرور آهي، مگر فقير جو ڪلام سليس، عام فهم ۽ انداز بيان ۾ پنهنجو مٽ پاڻ آهي.

محبت فقير جو مجاز: صوفين وٽ مشهور مقولو آهي ته ”المجاز قنطرة الحقيقت“ مجاز حقيقي عشق جي ڏاڪڻ آهي. فقير صاحب کي پڻ مجازي محبت جي مام موهيو هيو. ڳوٺ مجهد تعلقي گمبٽ ۾ مجهد ڀرسان هڪ ڍنڍ آهي، جنهن کي ٻوگهڙ به سڏيندا آهن. اتي هڪ ٻيڙي هئي، جيڪا پار وڃڻ لاءِ ڳوٺاڻن کي اڪاريندي هئي. ٻيڙاٺ جو نالو جهنڊو فقير هيو. جيڪو پٽائيءَ جي درگاه جو پانڌيئڙو هيو. محبت فقير جوان جي گهر واريءَ سان معاشقو هيو. فقير مائيءَ کي هندورو به ٺاهي ڏنو هيو، جنهن ۾ مائي لڏندي هئي. ان محبت جو ذڪر فقير هن طرح بيان ڪيو آهي:

مجازي عشق من موهي، ڪيو ماهر مياڻيءَ سان،
ٻڌاسون ٻول ٻوگهڙ تي، لائي محبت مهاڻيءَ سان.

فقير صاحب جي وصيت: محترم پناه ڦرڙي لکيو آهي ته محبت فقير مرڻ کان اڳ وصيت ڪئي هئي ته:

1. ڪفن بدران مونکي پاتل ڪپڙن ۾ دفن ڪجو.
2. جنازي سان قرآن شريف نه ڪڻجو.
3. جنازي سان فقير يڪتاري سان ڳائيندا هلن.
4. پيراوڀر طرف ڪجو. (*)

فقير صاحب عمر جا آخري ڏينهن ڳوٺ جسڪاڻي تعلقي ڪوٽڏجيءَ ۾ رئيس خدا بخش خان جسڪاڻيءَ وٽ گذاريا ۽ وفات به اتي سن 1960ع ۾ ڪيائين ۽ مرڻ کان پوءِ فقير صاحب جي وصيت تي عمل به ڪيو ويو.

* محترم پناه ڦرڙي جو مورخ 94 - 3 - 19 تي لکيل ذاتي خط. سندس ڪلام جو انتخاب پيش خدمت آهي.

ڪافي

اسان پاڻ کي سڃاڻي وحدت ۾ پير پاتو.
اثبات نفیءَ واري نسبت ۾ پير پاتو.
وحدت ۾ وڪ وڌائي، پڌرو ٿي پير پائي،
قلبي قرب ڪمائي، قدرت ۾ پير پاتو.
اثبات جواشارو، آهي نفیءَ کان نيوارو،
التو عجب اويارو، عبرت ۾ پير پاتو.
بیرنگ بره بحالي، بي مثل بي مثالي،
جلو پسي جلالی، جمیعت ۾ پير پاتو.
محبت علي میثاقي، صوفي صفا ٿي ساقي،
اظهار ٿي اوشاقي⁽¹⁾، عرفت ۾ پير پاتو.

ڪافي

جي پڄڻي ته پاڻ سڃاڻ،
ظاهري زهد کان مان مٺي ٿئي.
پڇ هئڻ عقبیٰ جو ڀولو، حور رقصور کان پلي ڇڏ پاڻ،
ڇڳي تنهن کان وره وٺي ٿي.*
ڇڏ طمع تڪرار، ٿي طالب، ترڪ دنيا واجب ڄاڻ،
ڪنهن سان ڪڏهن ڪين ڪئي ٿي.
”وهو معكم اينما ڪنتم“، ساجن تو سان ساڻ ٿي ساڻ،
”ونحن اقرب“ چست چٽي ٿي.
اول آخر ظاهر باطن، ڄاڻ انهيءَ کي پاڻ نه آڻ،
مڙ نه محبت سر جي سٽي ٿي.

(1) عشاقی

* ڇڳي تنهن کان وه جي وٺي ٿي (بياض علي محمد فقير کهڙو)

کافي

- صفت اولي ۾ آهيان انسان، نه ته نانئون کان آهيان نرالو.
- 1- بيڪ بشر جو ڀول پلايم، ڪثرت راند ڪري ريجهائيم،
ساڻ سورن جو ڪڍي سامان، هر هنڌ آيس ٿي هرتالو.
- 2- سود ثواب جو سائل ناهيان، ويد قرآن جو قائل ناهيان،
نه ڪو دين ڌرم ايمان، پاڪ پليت کان آهيان پالهو.
- 3- ڪلمو ”ڪن فيڪون“ پڙهيو سي، گوناگون بيچون ٿيو سي،
جوڙي سارو جڳ جهان، لڪ چوراسي جوڙ ۾ جالو.
- 4- احد منجهان هت عبد ٿي آيم، محبت نالو نام ڌرايم،
ماڳ مگر جي⁽⁺⁾ ڪري مڪان، ڪاڻ قرب جي ڪيم ڪشالو.

کافي

- سهڻا تنهنجي برهه ۾ بيمار ٿي رهيو هان.
ڪونهي قرار توريءَ بي قرار ٿي رهيو هان.
- 1- ڪيئي حڪيم حاذق ڪري ويا هزار حيل،
ڀيو فائدو نه تن مئون، ورتم ڪيئي وسيل،
هاڻي فقط اوهان جي آڌار ٿي رهيو هان.
- 2- پيتيون سوين ستيون مون، حاصل نه ٿي شفا ڪا،
باهيون بخار دل جا، جيءَ تئون نه وئي جفا ڪا،
ڪيو لا دوا طبين لاجار ٿي رهيو هان.
- 3- ڪي ٿا چون چريو، هن پيتو ڪو جام آهي،
ڪي ٿا چون سراسر سوداءُ خام آهي،
بيوس هاڻي بدن کان بيزار ٿي رهيو هان.

4- محبت چئي ماڙ منهنجي، توکان سواءِ نه آهي،
دارون منهنجي درد جو ٻي ڪا دوا نه آهي،
توسان ملڻ جو هاڻي حقدار ٿي رهيو هان.

ڪافي

- علي امام منهنجو حيدر ڪرار آهي،
جابر جبار جنهن جي هٿ ذوالفقار آهي،
- 1- علي امام اڪبر، شير خدا غضنفر،
حسن حسين رهبر، پنجن سان پيار آهي.
- 2- عابد جي در سوالي، باقر چڙي نه خالي،
وارث وسيلو والي، جعفر تيار آهي.
- 3- موسيٰ رضا تي ڪاظم، اڪمل امام اعظم،
طالب تقويٰ جو خادم، دل جان نثار آهي.
- 4- نقی سان نينهن لاتم، اعليٰ عسڪري کي ڄاتم،
سرور نبي سڃاتم، مهدي مهندار آهي.
- 5- من ڪنت مولا فرمان، منجهه شان شاهه مردان،
ناطق حديث قرآن، ڏسو آشڪار آهي.
- 6- حيدر ٿيس حيدر جو، آل عبا جي گهر جو،
محبت غلام در جو، داغدار آهي.

ڪافي

سرکي پيتم شوق شهباز ڪنون،
ٿي فارغ نفل نماز ڪنون.

- 1- نشا نینھن والا مین نوش کیتا، گیا ہوش انھان مدھوش کیتا
پر جوشان جوش خروش کیتا، سر سرگرم ساز آواز کنون،
- 2- چوڑ محتسب واعظ کون، بد نیک نصیحت جائز کون،
ست جائز کون ناجائز کون، ٲی واقف مخفی راز کنون،
- 3- وچ وحدت دی نا غیر رھیا، نا شر رھیا نا خیر رھیا،
نا ویری نا کوئی ویر رھیا، انا نحد دی آواز کنون،
- 4- محبت علی معبود سدا، موحودی وچ موحود سدا،
رھ عاشق لا مقصود سدا، ٲی شائق شھر دراز کنون،

کافی

جڈان پیتم مد مئخان وچون،
جند چت پئی ڈوھین جھان وچون،

- 1- پر ساغر سرک صراحی دی، ڈتی صوفی صاف صفائی دی،
وٲی وصل وصال وفائی دی، خاصی خاص خمر خمخان وچون،
- 2- پلا سرک ساقی سرشار کیتا، وچ مستی دی ہوشیار کیتا،
اسان آپ اٲی اعتبار کیتا، ٲی آگھ ”الانسان“ وچون،
- 3- ڈتا کیف کلال کمال سانون، پر جام جلال جمال سانون،
ٲیا حاصل حال فی الحال سانون، ٲیوسی فارغ کفر ایمان وچون،
- 4- محبت علی مئی نوش رھیا، ٲی متوالا مدھوش رھیا،
کنون راز فاش خاموش رھیا، کر جسم جدا جند جان وچون،

کافی

پیالا پیٲتا مست شراب دا مین،
چوڑیا رستا ڈوھ ثواب دا مین،

- 1- ڏتا ساقي جام طهورا وچون، برحال برهه ڀرپور وچون،
ڪل ڪوثر حوض حضور وچون، ڪيتا نوش حيات دي آب دا مين،
- 2- ٿي شاغل شغل شرابي وچ، ڪر نوش نشا نيم خوابي وچ،
مشتاق لقابي حجابي وچ، رنگ گهري نين گلاب دا مين
- 3- وچ عشق ڪفر نه دين رهيا، نه شڪ رهيا نه يقين رهيا،
هڪ دل تي درد نشين رهيا، واريا ورق حساب ڪتاب دا مين.
- 4- ٻڌ شملا محبت علي شاهي دا، ڪر غرق گمان گدائي دا^(x)
گهن راه رندي گمراهي دا، ماريا نعرا نينهن نواب دا مين

ڪافي

- رانجهن مئن گهر آيا محرم حال دا،
هڻ مئن توڙيا سڱ سيال دا.
- 1- عشق ازل دي ٻولي، ڌٽڙي مادر لولي،
پهن پينگهي وچ جهوٽئي جهولي،
پتا نه ها ميڪون عشق اڙيال دا.
 - 2- تخت هزارا شاهي، ڪرڪي تخت تباهي،
چوڙ آيا ميڏي سانگي ماهي،
صورت والا صاحب حسن ڪمال دا.
 - 3- زلف ڪاريهر ڪالا، نينهن دا نانگ نرالا،
ونگ ولا ماريس ڏنگ اٻالا،
ماريا مند منتر جوگي جادوگر جمال دا.
 - 4- خرخام ڪيڙي پيڙي، ڪريندي هل بڪيڙي،
لڳيان دليان نون ڪون نڪيڙي،
خوف نهين مينون ڪيڙي خر دجال دا.

- 5- طعني مهڻي ڳالهيان، منهن چڙه ڏيون سياليان،
 پل پل ٽڪيان پاڙي واليان،
 ڄاڻ نه ڄاتا ڄٽيان اهي ندي اقبال دا.
- 6- رانجهي رنگپور آيا، گهور حسن دي گهايا،
 در چوچڪ دي چاڪ سڏايا،
 لقب چا لايو محبت علي منجهي وال دا.

مددي ڪتاب

1. رئيس خدا بخش خان جسڪاڻي کان مليل مواد.
2. علي محمد فقير کهڙي کان مليل ڪافيون.
3. بنده جو گڏ ڪيل ڪافين جو ذخيرو.
4. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ: ڪافيون جلد 3 س. 1. ب. حيدرآباد 1990 ع.
5. هفتيوار اخبار ”صلح ڪل“ 19 سيپٽمبر 1939 ع ٽنڊو جان محمد، ضلعو ٿرپارڪر.

ميان رحيم بخش فاروقي ”نثار درازي“

سند سونهاري جون درگاهون ۽ خانقاهون علم ۽ عرفان جو
مرڪز رهيون آهن، درازن واري درگاه انهن مان هڪ آهي. جنهن جو وڏو
مان ۽ مرتبو آهي، جنهن لاءِ سچل سائين فرمايو آهي:
ديس سچل دا، شهر درازا، مڪونا ملتان.

هيءَ هڪ حقيقت آهي ته درگاه روحاني خواهه ادبي اعتبار
کان سند توڙي هند ۾ وڏو فيض رسايو. ميان صاحبڏنو (متوفي
1192ھ)، خواجہ عبدالحق (1214ھ) سخي قبول محمد اول (1245ھ)
گل محمد، عبدالقادر (1982ع) ميان خدا بخش خاڪي (1960) ميان
رحيم بخش نثار درازي شعري ادب جي تاريخ ۾ پنهنجا اڻ مٽ نشان
چڏيا آهن.

ميان رحيم بخش ولد ميان گل محمد فاروقي 1921ع ۾
درازن ۾ ڄائو هو. پرائمري اسڪول درازا مان 1936ع ۾ فائنل پاس
ڪري 1939ع ۾ پرائمري ماسٽر مقرر ٿيو، جتان 1941ع ۾ استعفيٰ
ڏئي گوشي نشيني اختيار ڪري ذڪر فڪر ۾ گذارڻ لڳو. 1947ع ۾
1955ع ۾ نجف اشرف ۽ ڪربلا معليٰ جي زيارت جو شرف حاصل
ڪيائين. 1960ع ۾ فقير خدا بخش خاڪي بي اولاد فوت ٿيو، جيڪو
سندس سڳو سئوٽ پڻ هيو. مريدن ۽ فقيرن کيس خاڪي فقير جي
گاديءَ تي ويهاريو. ان کانپوءِ ميان رحيم بخش راڳ ويراڳ ذريعي
صوفي تحريڪ يا سچل جي فڪر جو پرچار ڪندو رهي ٿو.

فقير صاحب جي شادي ۽ اولاد:

فقير جي شادي پنهنجي سڳي سؤت ميان سرور علي جي نياڻيءَ سان ٿي. جنهن مان کيس هڪ پٽ رياض احمد آهي، جيڪو هينئر ميڊيڪل آفيسر جون خدمتون ڏئي رهيو آهي.

فقير صاحب جا طالب:

فقير صاحب جا سنڌ، بلوچستان ۽ پنجاب ۾ ڪافي طالب ۽ عقيدتمند موجود آهن. مگر انهن مان استاد عبدالحڪيم ۽ استاد قادر بخش فقير بلوچستان وارا نهايت باذوق، نهايت سمجھو ۽ صوفي طريقي جا پوئلڳ ۽ پرچارڪ آهن.

وٽن راڳ رهاڻ جون محفلون عام جام ٿينديون آهن ۽ پاڻ به راڳ ويراڳ جا ڄاڻو ڳائڻا آهن. کين سچل جون اهڙيون ڪافيون به ياد آهن، جيڪي ڪنهن به چاڀي رسالي ۾ موجود نه آهن.

سنڌ ۾ گل حسن فقير بيخود باقراڻين وارو صوفيائي تحريڪ جي لحاظ کان هڪ محبوب ۽ انوکي شخصيت هيو. بيخود فقير 1960ع کان باقراڻي شهر ۾ سچل سائين جي وڙسي تي ڏينهن سانده ملهائيندو هيو، جنهن ۾ سنڌ جا صوفي ڳائڻا سچل جو عارفانو ڪلام ڳائيندا هئا ۽ وڙسي هينئر سندس لائق فرزند اياز علي طرفان ميان رحيم بخش جي سرپرستيءَ ۾ ملهائجي ٿي. بيخود فقير عمر ۾ سچل سائين جو ساليانو عرس ڪڏهن به نه ٿاريو. فقير صاحب سچل سائينءَ ۽ فقير نانڪ يوسف جي ميلي تي جڏهن شهر جي ٻاهران رسندو هيو، تڏهن سندس ڳائڻا سازن آوازن سان هي ڪلام ڳائيندي رقص ڪندي درگاه شريف تائين پهچندا هئا.

اسين فقير درازي نثار جا

سر مست سچل سردار جا

ان وقت ڳائڻن توڙي سامعين تي ڪيفيت طاري هوندي هئي. ميان رحيم بخش فاروقي جي ڪلام تي سچل سائين جي فن ۽ فڪر جي گهري چاپ آهي، جيڪا فقير جي ڪلام پڙهڻ مان معلوم ٿيندي.

چونڊ ڪلام

ڪافي

ٿله: پيئڻ شوق شراب، فرض عين ثواب هيءَ رمز رندي رمزا آ،
 منجه نينهن نشي رهن مست سدا، مدهوش رهي ڪن فرض ادا،
 ڇا، مٿخان اندر، مسجد ڪعبي مندر، تن ساڳي ڏني تجلات آ،
 مَن عَرَفَ جي ڄاڻي مام ڪي، ترڪ سجدو ڪيائون سلام ڪي،
 پي جام تي جام، سمجهي عشق امام، ماڻي مئي منجهان ملاقات آ،
 مشهور شرابي ميثاقي رهج، شائق بيخود ازلي باقي رهج،
 بت پرست مدام، سڏن خاص ۽ عام، اُٺي برهه سندي برسات آ،
 پائي جڻيو درازي عشق جو، ڏي سبق مجازي عشق جو
 ”نثار“ هي راه، ڪندو ڪين گمراه، اثبات واري تسلا آ،

ڪافي

ٿله: هي آ چوڻ روا، آهي آدم الله، منجهه صفت سمائي ذات آ.
 الحمد ڪان ڏس والناس تائين، رکي دئي دغا چوڻو غير پائين،
 حق آهي اهو، ناهي ڪين ٻيو، مڪان ماڳ هڪو هڪ بات آ.
 آهي واجب ڪنهن جو سجدو ڪرڻ، هي آهي امر ناهي شرڪ چوڻ،
 ميم پردي اندر، آهي خير البشر، الانسان سري اثبات آ،
 رب ارني چيو ڪنهن طور اتي، لن تراني سندو من مذڪور اتي،
 ٿيو صاف عيان، ڇڏ شڪ ۽ گمان، ساڳيو ٿهجو ۽ ڪلمات آ.
 هي مخفي درازي راز آ، ظاهر نام ”نثار“ آواز آ،
 جنهن پاڻ ڄاتو، صحيح تنهن آ سڃاتو، رهيو هي هونڪي درجات آ.

کافي

ٿله: خيال ڪرين ڇو ڪعبي ويڻ جو.
 تو منجهه ڪعبو آهي ڄاڻ.
 خلق الادم صورت اعليٰ، شڪ گمان ڇڏ رک تسلا،
 مام انهيءَ سان مقصد ماڻ.
 ”من عرف نفسه“ کين پلائج، شرڪ نه ترحو تنهن ۾ آڻج،
 پاڻ سڃاڻيو پاڻ سڃاڻ.
 دم کي سڃاڻج دم جي حقيقت، دم آبقادم ظاهر شريعت،
 لاريب فيہ تون شڪ نه آڻ.
 ”نثار درازي“ نام صفت آ، مقصد مخفي سندو محبت آ،
 ڇا جو بهشت ڇا دوزخ ڪاڻ.

کافي

ٿله: پنهنجو ڏسڻ آيو پاڻ تماشو، ٿي آدم منجهه اظہار.
 ڪاٿي عبدي روپ نيارو، انا احمد ڪٿ نروار،
 ڪاٿي ملحد ڪافر، مومن، سک، هندو، ديندار،
 ڪاٿي جوڳي، پڳت، سناسي، ڪٿ ساقي مئخوار،
 ڪاٿي قاضي، پنڊت، پوڄاري، ڪاٿي دين ڌرم کان بيزار،
 ڪاٿي نام نثار درازي، چاڪ ڪٿي ميهار.

کافي

ٿله: گم ٿي پاڻ ۾ پاڻ سڃاڻج، خيال آهين ڪر خيال،
 لک ۾ آدم نام نرالو صورت منجهه بي مثال،
 ڪير ٿو ٻولي ٻڌي ۽ ڦيرائي روپ لکين باڪمال،
 عبد صفاتي پردي اندر، حيرت وارو حال.

"کُل شيء يرجع الي اصله"، سهي کج احوال،
 خاڪي باڊي آبي آتش ڪهڙي قيل مقال،
 نثار درازي ره تون هميشه بره اندر برحال.

ڪافي

تلهه: رمزنندي رمزات، عشق وارن ريء عام چا ڄاڻي،
 غير ڪڏهن نا ڪنهن کي پانئين، هڪ ذات صفات،
 مسجد مندر ديول دواڙي، ساڳي ڄاڻن تجلات،
 سلن نه ڪنهن سان اورن اندر ۾، خاصي سندن خيالات،
 بحر حيرت ۾ رهن هميشه، جلایائون جسمات،
 هر مظهر ۾ نثار درازي، مخفي سندن هر بات.

ڪافي

تلهه: سانگ ڪيهي هت چاڪ ٿي دلبر خاڪي صفت آيا چولي
 انس دي اولي.
 ويس متا ڪر بشري آيا، پول ڪنهن هت پولي،
 انس دي اولي.
 ونفخة فيه من روحي، پولڻ والا پولي،
 انس دي اولي.
 "الست بربکم قالو بلي" ڪٿ، ڪيتا دلبر قولي،
 انس دي اولي.
 نام نثار درازي ذراڪر حيرت وچ وچولي،
 انس دي اولي.

کافي

ٿلهه: جلدي ڪر تون سعيو سفر جو، ملڪ پرائو آهي،
 تنهنجو چاهي!
 وٺين فقيري دم هڻي پيري، ناهه لڳي، جو ناهي،
 تنهنجو چاهي!
 ڪوڙ ڪتي سڀ ڪوڙ ڪمايئي، چاهه منجهاران چاهي،
 تنهنجو چاهي!
 طلسم بازي ساڻ دغا جي، ڪم وڌ پنهنجو لاهي،
 تنهنجو چاهي!
 سير ڪرڻ لئي هتري آئين، ويٺين ديرو جمائي،
 تنهنجو چاهي!
 ساڻ حليمت پت پرم جي، صبر سان وجهه تون ڏاهي،
 تنهنجو چاهي!
 قالو قول ڪيو تو جيڪو، ويهه ڪين پلائي،
 تنهنجو چاهي!
 راهه انهيءَ تي محڪم رهجان، ڏس ڏنڻ جو ڏاهي،
 تنهنجو چاهي!
 نثار درازي نام آ باقي، مهل ويهڻ جي ناهي،
 تنهنجو چاهي

کافي

مون کي ڏيو ڪو پنهل جو ڏس ڙي اديون،
 وٺي وات ڪهڙي ويا گس ڙي اديون.
 ڏئي وعدا ڪري اقرار پرين،
 ڄاڻ ڌاري ڪري ويا ڌار پرين،

ڏٺي برهه سندا ويا بار پرين،
کين تن کي پيو ڪو ترس ٿي اديون.

کين ويهي ورمون وسارينديس،
نکي هوت بنا گهڙي گهارينديس،
رويون راهه ۽ پنڌ پچائينديس،
ڏوري ڏونگر ڪنديس، وس ٿي اديون.

نکي جيڏيون پينرمون کي جهليو،
نکي مون سان هلو، پنهنجو پاڻ پليو آهي،
کيچين سان منهنجو روح رليو،
سودو سرجو ڪيم ناهي ڪس ٿي اديون.

درازي وينديس کيچين ڪاهي،
ٻڌو سڪ جو سندرو مون آساهي،
تتو ڏونگر، نه پاڻي ڏکيو راهه آهي،
نثار ٻڌي ڏيندا، جس ٿي اديون.

ڪافي

بڻ رانجهو جوگي ٿي آيا چوڙيئي ڪيهي سانگي تخت هزارا،
ڳل ڳچ الفی ڪنين ڪنڍل، رنگي روپي رک کي رايا،
در چوچڪ چاڪ چوايس، سربديون چاسور سوايا،
سامي ستگر لچمڻ نانڪ، ڪٽ ميم دا برقعا پايا،
ڪٿي درازي لامڪاني ظاهر نام نثار سڏايا.

ڪافي

ٿلهه: وينديس ڪيچ پنهل ڏي ڪاهي ٿي اديون،
منهنجوريءَ پنهل هت چاهي ٿي اديون،

ویندیس رھندیس کینکی،
 جتي ور تہ ولہيءَ جو آھي ڙي اديون
 سرتيون مون کي کینکی جھليو،
 دل پار پرينءَ ٿي ساھي ڙي اديون،
 شھر ڀنڀور ۾ پينگ وسي ٿي،
 اھو ڏس تہ ڏٺو آھي ڏاھي، ڙي اديون،
 نثار کيچين جي قرب ڇڏيو آ،
 من منھنجي کي ڦاسائي ڙي اديون.

کافي

ٿلھ: اڄ ايندو اڱڻ، ٿو کانگ لنوين قرب ڪري پير پري،
 جنھن راھ اچي ساراھ ڇمان، نايو سيس سڄڻ کي سجدا ڪيان.
 سرحان فدا، مٿي ناوا دا، پرت پري پل نہ ٿري،
 آئي دلبر عيد ملھايان مان، سھڄڻون سرھي سيڄ وڇايان مان،
 لڳي ھر جا برھ بهادر وڃي ڏسي دلڙي ٿري بخت وري،
 روئي پيش ڪنڊيس اڳيان پيش سارو، دلي راز حقيقت درد وارو،
 پرين توکان جدا، ڄاڻي پاڪ خدا، نڪي ساعت سري، ٿي نہ پلڪ پري،
 سڏي سرتيون خوشي ملھائيندس گڏ گيت خوشيءَ جا ڳائيندس،
 ٿي نثار درازي صدقي ڪجان، سر سارنگ ڌري، عشق اري.

سچل جو طالب: ماستر احمد علي

فقير احمد عليءَ جا وڏا اصل شڪارپور شهر جا رهاڪو هيا، مگر زماني جي لاهن چاڙهن سبب ڪڏهن روھڙي تہ ڪڏهن گهوٽڪيءَ ۾ رهيا. فقير صاحب 1869ع ۾ هن ظاهري زماني ۾ جنم ورتو. فقير صاحب کي جڏهن ڇهن سالن جي عمر ۾ اسڪول ۾ داخل ڪرايو ويو، تڏهن ننڍپڻ ۾ استاد کيس سندس ذهانت سبب گهڻو پائيندا هئا. ورنهڪيولر جو امتحان پاس ڪري تعليم کاتي ۾ پرائمري استاد مقرر ٿيو. ويهن ورهين جي جواني ۾ فقير صاحب تريننگ ڪاليج فارمين حيدرآباد ۾ سکيا وٺڻ ويو. ان وقت ڪاليج جو پرنسپال راءِ بهادر ڪوڙومل هيو. ساندھ تي سال ڪاليج ۾ رهي احمد علي پنهنجي سکيا ڪاميابيءَ سان پاس ڪري 1899ع ۾ فارغ ٿيو. فقير صاحب مختلف اسڪولن ۾ پڙهائيندي ڪيهرن جي ڳوٺ (تعلقو ڳڙهي ياسين) جي اسڪول جو هيڊ ماستر ٿيو. جتي هن جي خيالن ۾ تبديلي آئي ۽ اهو احمد علي جو اڳ صوفين جي سخت خلاف هيو، سو هيئنر درگاهه سچل سائينءَ جي سجاده نشين سخي قبول محمد ثاني جو طالب ٿيو ۽ صوفين جي صحبت ۾ رهي سندن خدمت کي پنهنجي لاءِ عين ثواب سمجهڻ لڳو. اڳ احمد علي جيڪو راڳ ويراڳ کي ڪتراب ۽ شريفن جي پاڙي ۾ کونس سمجهندو هيو، اهو پاڻ ڳائيندو ۽ رقص ڪندو هيو.

ان وقت ڪيهرن جي ڳوٺ ۾ هڪ هندو چوڪر راڌي نالي

پڙهندو هيو. اهو فقير صاحب جي صحبت ۾ اچي صوفين جي سنگ ۾ شامل ٿيو. آخرڪار ان چوڪر راڌي درازين به پنڌ ڪرڻ شروع ڪيا. ان دوران راڌو ورنڪيولر امتحان پاس ڪري استاد مقرر ٿيو. جڏهن ٽريننگ ڪاليج حيدرآباد سکيا لاءِ چونڊجي ويو ته اُتي اوچتو مسلمان ٿيو. سندس اسلامي نالو نور احمد رکيو ويو. ڪجهه ڏينهن بعد ٽريننگ ڪاليج ڇڏي مجذوبي حالت ۾ گذارڻ لڳو. هن معاملي احمد علي فقير کي وڏي تڪليف رسائي. جلدي هو بدلي ٿي ميرپور ماٿيلو آيو.

اوچتو سندس ٻه ننڍا ڀائرفوت ٿي ويا. انهن صدمن به فقير صاحب کي جهوري وڌو. جلد ئي کيس پير جو ڳوٺ بدلي ڪيائون ۽ ٻه سال پير جو ڳوٺ ۾ مس رهيا ته پيڇو ڇڏي پنهنجي اصلوڪي ماڳ ڏانهن راهي ٿيو. فقير صاحب سال 1917ع ۾ وفات ڪئي.

سردار بهادر محمد بخش ڪوچهي (1891 - 1959ع) جن سخي سائينءَ جي ارشاد موجب اڳ ۾ ئي موجود هيو ۽ سندس لاش پير جي ڳوٺ مان ڪٽائي درگاهه درازن ۾ دفن ڪرايو. سردار بهادر فقير صاحب جي وفات تي هيٺين ڪافي منظوم ڪئي:

ڇا ڪان جلدي ڇڏي وئين يا مٺا،

ادا احمد علي دلدار مٺا،

ويل نه هئي دوست وڃڻ جي،

هئي ضرورت تنهنجي رهڻ جي،

ڇا ڪئون ٿئين بيزار مٺا!

ڪنهن کان سکين هي بيپرواهيون،

ڪين ٻڌءِ سڀ آزيون آهون،

رئيندا ڇڏيئ سڀ يار مٺا!

هي نه جڳائي تو کي جدائي،

دوست ڇڏيئ سڀ ٽولي پائي،

ٽولي سندا سينگار مٺا!

چاهي رڳي تو پنهنجي چڱائي،
 ڳڻ نه ڪيئي ڪنهن پئي جي جائي،
 خود غرض بڻجي ٿئين ڌار منا!
 قول ڪيئي جي هڪ به نه پاريئي،
 محبت جو ڪيئن ننگ وساريئي،
 هي نه عاشقي ڪار منا!
 ڊوڙي اچي ميان سک سمهي پئين،
 پنهنجي پرين جي پاڪ پيرن ۾،
 بي نه لذتي ڪا سار منا!
 ڏينهن سهڻ جا يار گهڻائي،
 هاڻي اتي ميان جاڳ به جائي،
 قول پنهنجا اچي پار منا!
 محبت صدقو دوست پيارا،
 عرض ڪو جهيءَ جو پيو ڪج يارا!
 درسخيءَ ڌاتار منا!

چونڊ ڪلام

اڄ ڪانگ ڪان ڪان لائي آه،
 ايندو قاصد وڻندڙ وائي آه.
 سانوڻ رتڙي ڏينهن ملهاري،
 ٻوٽو لاڻو خوب ڦلاريو،
 هر جا سبزي سائي آه.
 وهو آيو خوشيءَ جو ويلو،
 دلبر پاڻهي ڪيڙو ميلو،
 موليٰ مهر وسائي آه.
 ڌڪ ڪشالا گذريا يڪسر گل ڏسجن احمر اصغر،
 جت ڪت صاف صفائي آه.

پاڳ سهاڳ جو ویلو آیو، احمد علي جو بخت سوايو،
مند ملڻ جي آئي آھ.

(2)

کيچي ڪري ويا پنهنجي پڄاڻي،
ڌاري ڇڏي ويا عيبن هاڻي،
نال نه نيائون ته نذر ڪي،
جوريءَ ڇاڙهي ويا وٺي مون ورڪي،
چوري ڇڏي ويا ڄاڻي کٽياڻي.

ڏاڳهن ڏيرن جاڙ ڪئي مون،
ڪڻڪيا نه ڪڇيائون،
مام هيئن ويا ڄاڻي سڃاڻي.

بس پنيور کان پينر منهنجي،
کاڌ بردار خويش نه ڪنهنجي،
جبل جهاڳي ڏسان آرياڻي.

احمد علي چوي نور احمد پڻ،
شاهه درازي سوال سخي سڻ،
جوءِ جتن جي ڏيکارڇ جاني.

(3)

مارو مون ملن،
ساه سانگين کي ساري.
ماڙيون بنگلا ڪونه وٺن ٿاڻان،
خوش دل کي پانئين پنهورن جا پاڻان،
ساڻ وڃي شل سرتين ليلا چيلا چاري.

ٻوڙ پلاءِ ۽ زردا ڪين وڻن ٿا ڪائڻ،
 ڏٺ ڏونرا ڦوڳ ڦريون وڻي ساھ کي سيبائڻ،
 چال چڱيري جهانگين عمرھنيان ٿي ناري.

سڪندي سال لنگھيا مارن مانديءَ کي،
 ناحق قيد ڪيئي بيوس بانديءَ کي،
 پلپل پور پون، وجھن گج اندر ڳاري.

احمد علي چوي عمر سڪندا ڪين سڪاءِ،
 ڪڍي ڇڏ قيد منجهان پنھوارن ڏي پڄاءِ،
 ملان ساڻ مارن ڏيھ مبارڪ ڏياري.

(4)

ملڪ دنيا بي بقا اي يار ”انتم غافلون“.
 ڪر جھد تان نہ ڳڻجين منجھ صف ”لايعلمون“.
 هي جھان ڏس راند ساري فريبيندڙ مدام،
 يادگيري حق ڪنان غافل رکي ٿي ”لاعبون“
 ڏينھن سارو حرص دنيا ۾ گذارين جاھلا!
 رات آئي بستر جوڙين ”وانتم نائمون“.
 طاعت رحمان تون جيسين جيئن دائم ڪريج،
 چو ته صادر تو مٿي فرمان ”كونوراڪعون“.
 ڇڏجھان جي دوستي رک حب حق مولا سندي،
 تان ٿين فردوس اندر ”فاد خلوها خالدون“.
 احمد علي جيسين جيئن ٿي پل نہ غافل يار کان،
 پوءِ خطرو خوف نہ ھرگز ”ولا ھم يحزنون“.

(5)

واه بهاري عجيب رنگ لايو بهڪن چمن چوڌاري،
 باغ بهاريا وڻ ٿڻ موريا سبز صحن سنساري،
 گل ڦل ٿڙيا خوب بسنتي هر هنڌ ٿي هٻڪاري،
 جهولن جهمڪن گلڙا گهڙيئي خيرو کٽڻهاري.
 موتيو چنبيلي مگرو وه وا تانگر تمڪي تاري،
 گل گلاب انگوري ڪيٽڪ زعفران خوب بهاري.
 ڪر نو واه بنفشو پائين، عشق پيچ اناري،
 پٽ پهري ٿيا سبز لباسي گاهن ڪئي گلزاري.
 چيمو چل ڳنڍيري سائون پتر چهر چوهاري،
 ڪيٽ پڪا ٿيا چوڌاري آيون چهار ٻوڙي جهلڪاري.
 ڪنيون ڪانيائي هڻن گليلا هڪل ڪيو هاري،
 پڪين ڏسجي وه سرهائي پوري سڻ پڻڪاري.
 احمد علي رت بسنت پلي درد خوش گفتاري،
 عشق وارن کي حسن هوتن جي درسن آدرڪاري.

ثقافت کاتي حکومت سنڌ پاران 2008ع کان 2012ع تائين ڇپايل سنڌي، اردو ۽ انگريزي ڪتابن جو تفصيل

نمبر	ڪتاب جو نالو	مصنف/مرتب/مترجم	قيمت	سال
1	سڀ رنگ	ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ	250	2012
2	امر جليل جا ڪتاب جلد ٻيو	امر جليل	800	2012
3	شهيد محترم بينظير ڀٽو جا تاريخي انٽرويو	پروفيسر اعجاز احمد قريشي	200	2012
	تم جيت گئیں ہم ہار گئے	پروفيسر سليم ميمڻ	300	2012
	Shaheed Mohtarma Benazir Bhutto	Prof. Aijaz A. Qureshi	350	2012
4	ڪي نہ وسرن مور	ڊاڪٽر سحر امداد حسيني	120	2012
5	سووينئر ”لعل شهباز قلندر“	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي		2012
		ڊاڪٽر نواز علي شوق		
6	سنڌي ۽ جو شهباز قلندر	آزاد انور ڪانڌڙو	200	2012
7	قلندر لعل سيوهاڻي	ڊاڪٽر نواز علي شوق	120	2012
8	الشهباز	جليل سيوهاڻي	150	2012
9	قلندر نامو	حڪيم فتح محمد سيوهاڻي	100	2012
10	تذڪره شهباز	ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي	120	2012
11	شاهه عبداللطيف ڀٽائي پيغام جو موجوده حالت تي اطلاق	پروفيسر محمد سليم ميمڻ	250	2012
12	سنڌي شاعري جو اڀياس	شمشير الحيدري	150	2012
13	شاهه عبداللطيف ڀٽائي مقالا ۽ مضمون	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي	600	2012
14	پنپور ۽ ديبل	عبدالقادر منگي	300	2012

15	شاہ عبداللطیف ڀٽائي جي دور ۾	ڊاڪٽر عابد مظهر	300	2012
	تصوف جا سلسلا			
16	سنڌي ڪهاڻي	اسحاق انصاري	300	2012
17	فن ۽ فنڪار جلد ٻيو	ڪوثر برڙو	300	2012
18	سڀيتا جا سونهان	محمد حسين ڪاشف	200	2012
19	مون ۾ تون موجود	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي	200	2012
20	سنڌ جا قديم آثار ۽ تاريخ	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي	250	2012
21	رهاڻ هيرن کاڻ جلد نمبر 2	ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ	850	2012
22	شاہ جو رسالو (مڪمل فور ڪلر)	ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ	1500	2012
23	وڪريل ورق	پروفيسر محمد سليم ميمڻ	350	2012
24	مقالات عزيز	عزيز جعفرائي	400	2012
25	فقير هدايت علي نجفي تارڪ جو سنڌي ڪلام	ڊاڪٽر نواز علي شوق	500	2012
26	شيخ اياز (شخصيت ۽ فن)	غلام سڪينا حميده قاضي	400	2012
27	امر جليل جا ڪتاب جلد پهريون (1. دل جي دنيا، 2. جڏهن مان نه هوندس، 3. تاريخ جو ڪفن، 4. منهنجو ڏس آسمان کان پڇو.)	امر جليل	600	2012
28	رهاڻ هيرن کاڻ جلد پهريون	ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ	800	2012
29	فيض احمد فيض ۽ پاڪستاني ثقافت	امان الله شيخ	250	2012
30	فيض جا ايلس ڏانهن خط	شبهنر موتي	250	2012
31	فيض سان رهاڻيون	پروفيسر محمد سليم ميمڻ	500	2012
32	راڳ نامون	ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ	270	2012
33	ميزان (فيض احمد فيض)	ڊاڪٽر نواز علي شوق	240	2012
34	جهڙي سونهن سنڌياس	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي	250/-	2012
35	اديون آءِ اڃاڻ	ڊاڪٽر فهميده حسين	250/-	2012
36	شاہ سچل ۽ خليفو قاسم	محمد حسين ڪاشف	200/-	2012

2012	150/-	ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو	شاھ عبداللطيف مڊر، معلم ۽ مھربان	37
2011	250/-	پروفيسر محمد سليم ميمڻ	ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ (شخصيت فن ۽ فڪر)	38
2011	250/-	پروفيسر منظور حسين ڪهڙو	ڪلام ربحه علي شاھ	39
2011	150/-	رسول بخش درس	سنڌ ھيرن ڪاڻ	40
2011	150/-	ڊاڪٽر نواز علي شوق	قلندر صوفي ۽ ملامتي	41
2011	150/-	انور ساگر ڪانڌڙو	تذڪره لال شهباز قلندر	42
2011	300/-	ڊاڪٽر مخمور بخاري	سچل سرمست ۽ ان جا همعصر شاعر	43
2011	200/-	غلام رباني آڳرو	سنڌي ڪلچر	44
2011	200/-	خليل الرحمان شيخ	سنڌي موسيقي جا سرتار	45
2011	500/-	محمد حسين ڪاشف	شاھ جي رسالي جي سڃاڻي (جلد ٻيو)	46
2011	200/-	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي	سُر پورب	47
2010	500/-	ڊاڪٽر عمر بن محمد دائودپوٽو	ڪلام گروھڙي	48
2010	350/-	شيخ اياز	شيخ اياز نثر جلد پنجون	49
2010	350/-	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي	سُر پرياتي	50
2010	500/-	محمد حسين ڪاشف	شاھ جي رسالي جي سڃاڻي (جلد پھريون)	51
2010	600/-	ڊاڪٽر عبدالرحمان جسڪاڻي	شاھ جي شاعريءَ ۾ اسلامي قدر	52
2010	400/-	ڊاڪٽر مهر عبدالحق سومرو	سومرا راج گھراڻو	53
2010	200/-	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي	قلندر لعل شهباز	54
2010	500/-	رڪيل مورائي	مان جي مٿس پنڌ ۾	55
2010	150/-	پير محمد عالم قريشي صديقي	لاکو پير لطيف الله	56
2010	100/-	ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ	شاھ لطيف الله قادريءَ جو ڪلام	57
2010	650/-	آزاد انور ڪانڌڙو	استاد بخاري - فن ۽ شخصيت	58
2010	300/-	ڊاڪٽر ثريا ساز ڏيپلائي	محمد عثمان ڏيپلائي ۽ سنڌي سماج تي سندس اثر	59

نمبر	کتاب جو نالو	مصنف/مرتب/مترجم	قیمت	سال
60	گڙوانن جون ڳالهيون	قمر شهباز	300/-	2010
61	جج پراڻي	قمر شهباز	450/-	2010
62	ننگر نٿو: هڪ مطالعو	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي	250/-	2010
63	صوفي شاهه عنايت شهيد	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي	600/-	2010
64	شيخ اياز جلد پنجنون (چار ڪتاب) (1. اڀر چنڊ پس پرين، 2. هيئنڙو ڏاڙهونءَ گل جيئن، 3. الوداعي گيت، 4. نند وليون)	شيخ اياز	750/-	2010
65	شيخ اياز جلد ڇهون (تي ڪتاب) (1. ڪتين ڪرموڙيا جڏهن جلد پهريون، ٻيو، ٽيون)	شيخ اياز	1000/-	2010
66	شيخ اياز جلد ستون (تي ڪتاب) (1. سر لوهيڙا ڳڀيا، 2. سورج مڪي سانجهه، 3. چوليون ٻوليون سمنڊ جون.)	شيخ اياز	1000/-	2010
67	شيخ اياز جلد اٺون (چار ڪتاب) (1. جرڏيئا جهمڪن، 2. هرڻ اڪي ڪيڏانهن، 3. چنڊ ڳليون، 4. تون چيرتون ڇانو)	شيخ اياز	700/-	2010
68	شيخ اياز جلد نائون (پنج ڪتاب) (1. گهاٽ مٿان گهنگهور گهاٽا، 2. سامنجهي سمنڊ سپون، 3. ڪونجون ڪرڪن روه تي، 4. ڪاري رات ڪهنڱ، 5. وڏا وڻ وڻڪار جا.)	شيخ اياز	600/-	2010
69	شيخ اياز جلد ڏهون (پنج ڪتاب) (1. اٿي اور الله سان، 2. مينهن ڪٽيون، 3. اڪ جون ڦلڙيون، ٻيڇ پني، 4. پڪي ساڳي پار ج، 5. هي جي نهرون نند جون)	شيخ اياز	600/-	2010

2010	730/-	شيخ اياز	شيخ اياز جلد پهريون (نثر) 1. جي ڪاڪ ڪڪوريا ڪاپڙي ، 2. ساهيوال جيل جي دائري، 3. ڪراچيءَ جا ڏينهن ۽ راتيون ، 4. جڳ مڙيوئي سينو)	70
2010	700/-	شيخ اياز	شيخ اياز جلد ٻيو (نثر) 1. ڏيئا ڏيئا لات اسان ، 2. خط انٽرويو ۽ تقريرون جلد پهريون ٻيو، 3. اڳتي قدم جا ايڊيٽوريم)	71
2010	1000/-	شيخ اياز	شيخ اياز جلد ٽيون (نثر) 1. ڪٿي ته پڇبو ٿڪ مسافر جلد پهريون، ٻيو، ٽيون ۽ چوٿون	72
2010	500/-	شيخ اياز	شيخ اياز جلد چوٿون (نثر) 1. شيخ اياز ۽ صحافت	73
2009	500/-	ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ	شاهه جو رسالو	74
2009	250/-	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي	سر آسا	75
2009	250/-	ڊاڪٽر عزيز الرحمان ٻگهيو	بيت نه پر آيتون	76
2009	500/-	شيخ اياز	شيخ اياز جلد ٽيون (پنج ڪتاب) 1. لڙيوسج لڪن ۾، 2. پن چڻ پڄاڻان، 3. چنڊ چنبيليءَ ول، 4. رڻ تي رمجهڙ، 5. پڳت سنگهه (قاسي)	77
2009	500/-	شيخ اياز	شيخ اياز جلد چوٿون (پنج ڪتاب) 1. راج گهاٽ تي چنڊ، 2. بڙ جي چانو اڳي کان گهاٽي، 3. اکن نيرا قليا، 4. جهڙ نيڻان نه لهي 5. سر نارائڻ شيامر)	87
2009	150/-	رسول بخش تميمي	سراج السالڪين	79
2009	300/-	رڪيل مورائي	سند جو سرمست	80
2009	400/-	بدر ابڙو	ڪوهستان جو سفر	81
2009	400/-	ممتاز مرزا	سند صدين کان	82

2009	600/-	ڊاڪٽر عطا محمد حامي	خيرپور جي ميرن جو ادب، سياست ۽ ثقافت ۾ حصو	83
2008	100/-	ڊاڪٽر عمر بن محمد دائودپوٽو	شاهه ڪريم بلڙيءَ واري جو ڪلام	84
2008	800/-	مرزا علي قلي بيگ	رسالو ميان سچل فقير جو	85
2008	500/-	شيخ اياز	شيخ اياز جلد ٻيو (چار ڪتاب) (1. ڪپر ٿو ڪُن ڪري، 2. پتڻ ٿو پور ڪري، 3. ٽڪرا ٿنل صليب جا، 4. واٽون ڦٽن چانئڻيون)	86
2008	500/-	شيخ اياز	شيخ اياز جلد پهريون (چار ڪتاب) (1. پڙنڀري آڪاس، 2. ڪلهي پاتر ڪينرو، 3. ڪي جو بيجل ٻوليو، 4. وڃون وسڻ آڻيون)	87
2008	200/-	غلام حيدر صديقي	ننڍي کنڊ ۾ ڊرامي جي تاريخ	88
2008	300/-	ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو	سندوءَ جا گيت	89
2008	400/-	ڊاڪٽر ارنيسٽ ٽرمپ	شاهه جو رسالو	90
2008	250/-	منظور احمد قنصرو	سُر ڪيڏارو	91

نمبر	کتابوں کی نام	مصنف / مرتب / مترجم	قیمت	سال
1	سندھ میں اردو شاعری	ڈاکٹر نبی بخش خان بلوچ	350	2012
2	خطوط ڈاکٹر نبی بخش بلوچ	محمد راشد شیخ	250/-	2012
3	محمد ابراہیم جو یو ایکٹ صدی کی آواز	سید مظہر جمیل	750/-	2012
4	دشت وجود کی مسافت	آغا سلیم	250/-	2012
5	آئینہ خانہ شاہ لطیف	ڈاکٹر طاہر تونسوی	200/-	2010
6	حلقہ مری زنجیر کا	شیخ ایاز	800/-	2010
7	بوئے گل مالہ دل	شیخ ایاز	500/-	2010
8	دنیا ساری خواب	شیخ ایاز	650/-	2010
9	اے آہو چشم کدھر	شیخ ایاز	400/-	2010
10	پچل سچ ہے سارا	آغا سلیم	300/-	2010
11	سندھ ایکٹ عام جائزہ	مظہر یوسف	400/-	2010
12	بھٹو کا تصور پاکستان	نصرت لاشاری	350/-	2009
13	شاہ جور سالو	شیخ ایاز	650/-	2009
14	پچل سر مست، ہر بخ، تصوف اور شاعری	ڈاکٹر نواز علی شوق	150/-	2009
15	کھمر ہر بخ و تمدن	ڈاکٹر عبدالواحد اندھڑ	400/-	2008

Sr. No	Name of Books	Writer	Rate	Year
1	Musical Instruments of the Lower Indus Valley of Sindh	Dr. Nabi Bux Khan Baloch	200/-	2012
2	Alexander's Conquest of Indus Valley	Agha Saleem	400/-	2012
3	Lake Manchar	Taj Muhammad Sahrai	200/-	2012
4	Dr. G.M Mehkri on Sindh Articles	Muhammad Ibrahim Joyo	350/-	2012
5	Hazrat Shanshah Lal Shabza Qalandar	Syed Dinal Shah Darbelvy	400/-	2012
6	Mohen Jo Daro the Indus civilization	Jahn Marshall	3000/-	2012
7	Selection from the Risalo	G. A Allana	150/-	2012
8	Sulism & Classical Sindhi Poetry	Saleem Noorhassan	150/-	2012
9	Anecdotes of Vataayo Faqeer	Saleem Noorhassan	200/-	2012
10	6Thousands years of History of Irrigation of Sindh	M.H.Panhwar	800/-	2011
11	The Epic of Dodo Chaneiser	Saleem Noorhassan	300/-	2011
12	Handicrafts of Sindh	Waheeda Khizir Qazi	180/-	2010
13	Sindhi Society & Culture	Prof.Dr.Ghulam Ali Alana	1600/-	2010
14	Life & Thought of Shah Latif Bhitai	Gul Mohammad Umrani	200/-	2010
15	Songs Of Freedom	Shaikh Ayaz	500/-	2010
16	Melodies of SALB, V-IV	Agha Saleem	400/-	2009
17	Shah Jo Risalo in Arabic & English	Faiz Mohammd Khoso	300/-	2009
18	Shah,Sachal,Sami	Mohd.Ibrahim Joyo	200/-	2009
19	Darazi School of Sufi Thought	Dr.Sakhi Qabool Mohammad Farooqi	400/-	2009
20	Melodies of SALB, V-III	Agha Saleem	500/-	2008
21	History of Sindhi Literature	Shaikh Aziz	250/-	2008